द्वापञ्चाशोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

स त्रिवर्णो नृपः सृष्टः स्वतन्त्रत्वाच्च पार्थिवः । अहंनामानमसृजत्पुत्रं पुत्रस्त्रिवर्णकः॥
तस्यापि चाभवत्कन्या अवबोधस्वरूपिणी । सा तु विज्ञानदं पुत्रं मनोज्ञं विससर्ज ह॥
तस्यापि सर्वरूपाः स्युस्तनयाः पञ्च भोगिनः ।
यथासङ्ख्येन पुत्रास्तु तेषामक्षाभिधानकाः ॥ ३ ॥
एते पूर्वं दस्यवस्तु ततो राज्ञा वशीकृताः । अमूर्ता इव ते सर्वे चक्रुरायतनं शुभम् ॥
नवद्वारं पुरं तस्य एकस्तम्भं चतुष्पथम् । नद्या सङ्ग्रसङ्कीर्णं जलकृत्यसमाश्रितम् ॥
तत्पुरं ते प्रविविशुरेकीभूतास्ततो नव । पुरुषो मूर्त्तिमान्राजा पशुपालोऽभवत् क्षणात्॥
ततस्तत्पुरसंस्थस्तु पशुपालो महानृपः । संसूच्य वाचकान् शब्दान्वेदान्सस्मार तत्पुरे॥
आत्मस्वरूपिणो नित्यांस्तदुक्तानि व्रतानि च ।
नियमान् क्रतवश्चैव सर्वान्राजा चकार ह ॥ ८ ॥
स कदाचिन्नृपः खिन्नः कर्मकाण्डमरोचयत् ।
सर्वज्ञो योगनिद्रायां स्थित्वा पुत्रं ससर्ज ह ।
चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं चतुर्वेदं चतुष्पथम् ॥ ९ ॥
तस्मादारभ्य नृपतेर्विषयः स्वपदस्थितः । तस्मिन् समुद्रे स नृपो वने तस्मिंस्तथैव च ॥
तृणादिषु नृपश्चैव हस्त्यादिषु तथैव च । समोऽभवत्कर्मकाण्डादनुजानन्महामते ॥११॥

इति वाराहपुराणे अगस्तिगीतासु द्वापञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

मत्प्रश्नविषये ब्रह्मन् कथेयं कथिता त्वया । तस्याविर्भूतिरभवत्कस्य केन कृतेन ह ॥

अगस्त्य उवाच

आगतेयं कथा चित्रा सर्वस्य विषये स्थिता । त्वद्देहे मम देहे च सर्वजन्तुषु सा समा॥
तस्याः सम्भूतिमिच्छन्यस्तस्योपायं स्वयम्परम् ।
पशुपालात्समुत्पन्नो यश्चतुष्पाच्चतुर्मुखः ॥ ३ ॥
स गुरुः स कथायास्तु तस्याश्चैव प्रवर्त्तकः । तस्य पुत्रः स्वरो नाम सत्यमूर्त्तिरसौ स्मृतः॥
तेन प्रोक्तन्तु यत्किञ्चिच्चतुर्णां स धनन्नृप ।
क्रियार्थानां[1] चतुर्भिस्ते तद्भक्त्याराध्यतां ययुः ॥ ५ ॥

---

१. ऋगर्थानामिति क्वचित्पठ्यते ।

चतुर्णां प्रथमो यस्तु चतुःशृङ्गः समास्थितः ।
वृषद्वितीयस्तत्प्रोक्तमार्गेणैव तृतीयकः ।
चतुर्थस्तत्प्रणीतस्तां पूज्य भक्तथाशु तं व्रजेत् ॥ ६ ॥
सप्तमूर्त्तेस्तु चरितं शुश्रुवुः प्रथमन्नृपः । ब्रह्मचर्येण वर्त्तेत द्वितीयोऽस्य सनातनः ॥ ७ ॥
ततो भृत्यादिभरणं वृषभारोहणं नृषु । वनवासश्च निर्दिष्ट आत्मस्थे वृषभे सति ॥ ८ ॥
अहमस्मिन्वदत्यन्यश्चतुर्द्धा एकधा द्विधा । भेदभिन्नसहोत्पन्नास्तस्यापत्यानि जज्ञिरे ॥
नित्यानित्यस्वरूपाणि दृष्ट्वा पूर्वश्चतुर्मुखः । चिन्तयामास जनकं कथं पश्याम्यहं नृप॥
मदीयस्य पितुर्ये हि गुणा ह्यासन्महात्मनः । न ते सम्प्रति दृश्यन्ते स्वरापत्येषु केषुचित्॥
पितुः पुत्रस्य यः पुत्रः स पितामहनाम यत् । एवं श्रुतिः स्थिता चेयं स्वरापत्येषु नान्यथा॥
क्वापि सम्पत्स्यते भावो द्रष्टव्यश्चापि ते पिता ।
एवं नीतेऽपि किङ्कार्यमिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ १३ ॥
तस्य चिन्तयतः शस्त्रं पितृकम्पुरतो बभौ । तेन पुत्रेण तं रोषान्ममन्थ स्वरमन्तिके ॥
तस्मिन्मथितमात्रे तु शिरस्तस्यातिदुर्ग्रहम् । नारिकेलफलाकारं चतुर्वक्त्रोऽन्वपश्यत ॥
तच्चावृतं प्रधानेन दशधा संवृतो बभौ । चतुष्पादेन शस्त्रेण चिच्छेद तिलकाण्डवत् ॥
प्रकामन्तिलशश्छिन्ने तदमूलो न मे बभौ । अहं त्वहं वदन् भूतन्तमप्येवमथाच्छिनत्॥
तस्मिन् भागे दृशंकृत्वा ह्रस्वमन्यमवेक्षत । अहं भूतादि वः पञ्च वदन्तं भूतिमन्तिकात्॥
तमप्येवमथो छित्त्वा पञ्चासून्यानमीक्षत । कृत्वावकाशन्ते सर्वे ज्वलन्त इदमन्तिकात् ॥
तमप्यसङ्गशस्त्रेण चिच्छेद तिलकाण्डवत् । तस्मिंश्छिन्ने दशांशेन ह्रस्वमन्यमपश्यत ॥
पुरुषं रूपशस्त्रेण तच्छित्त्वान्यमपश्यत । तद्वद्ध्रस्वं सितं सौम्यं तमप्येवं तदाकरोत् ॥
एवङ्कृते शरीरन्तु ददर्श स पुनः प्रभुः । स्वकीयमेव तस्यान्तः पितरं नृपसत्तम ॥२२॥
त्रसरेणुसमं मूर्त्या अव्यक्तं सर्वजन्तुषु । स मे दृष्ट्वा परं हर्षमुभौ हि स स्वरोऽभवत् ॥
एवंविधोऽसौ पुरुषः स्वरनामा महातपाः ।
मूर्त्तिस्तस्य प्रवृत्ताख्यं निवृत्ताख्यं शिरो महत् ॥ २४ ॥
एतस्माद्देव तस्याशु कथया राजसत्तम । सम्भूतिरभवद्राजा विवृतस्त्वेष एव तु ॥
एषेतिहासः प्रथमः सर्वस्य जगतो भृशम् । य इमं वेत्ति तत्त्वेन साक्षात्कर्मपरो भवेत् ॥

इति वाराहपुराणे अगस्तिगीतासु पशुपालोपाख्यानं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

विज्ञानोत्पत्तिकामस्य क आराध्यो भवेद्द्विज ।
कथञ्चाराध्यते सो हि एतदाख्याहि भो द्विज ॥ १ ॥

अगस्त्य उवाच

विष्णुरेव सदाराध्यः सर्वदेवैरपि प्रभुः । तस्योपायं प्रवक्ष्यामि येनासौ वरदो भवेत् ॥
रहस्यं सर्ववेदानां मुनीनां मनुजां तथा । नारायणः परो देवस्तं प्रणम्य न सीदति ॥
श्रूयते च पुरा राजन्नारदेन महात्मना । कथितन्तुष्टिदं विष्णोर्व्रतमप्सरसान्तथा ॥४॥

अप्सरस ऊचुः

भगवन् ब्रह्मतनय भर्तृकामा वयं द्विज । नारायणश्च भर्त्ता नो यथा स्यात्तत्प्रचक्ष्व नः ॥

नारद उवाच

प्रणामपूर्वकः प्रश्नः सर्वत्र विहितः शुभाः ।
स च मे न कृतो गर्वाद्युष्माभिर्यौवनस्मयात् ॥ ६ ॥
तथापि देवदेवस्य विष्णोर्यन्नाम कीर्तितम् ।
भवतीभिस्तथा भर्त्ता भवत्विति वरः कृतः ।
तन्नामोच्चारणादेव कृतं सर्वं न संशयः ॥ ७ ॥
इदानीं कथयाम्याशु व्रतं येन हरिः स्वयम् । वरदत्वमवाप्नोति भर्तृत्वञ्च नियच्छति ॥

नारद उवाच

वसन्ते शुक्लपक्षस्य द्वादशी या भवेच्छुभा ।
तस्यामुपोष्य विधिवन्निशायां हरिमर्चयेत् ॥ ९ ॥
तस्योपरि रक्तपुष्पैर्मण्डलङ्कारयेद्बुधः । नृत्यवादित्रगीतैश्च जागरन्तत्र कारयेत् ॥१०॥
नमो भवायेति शिरः अनङ्गायेति वै कटिम् ।
कामाय बाहुमूले तु सुशास्त्रायेति चादरम् ॥ ११ ॥
मन्मथायेति पादौ तु हरयेति च सर्वतः । चक्षुर्दिक्षु भृशं तस्य प्रणतस्य ततो नृप ॥
एवङ्कृत्वा प्रभाते तु दापयेद्ब्राह्मणाय च । वेदवेदाङ्गयुक्ताय सम्पूर्णाङ्गाय धीमते ॥१३॥
ब्राह्मणांश्च तथा पूज्य व्रतमेतत्समापयेत् । एवङ्कृते तथा विष्णुर्भर्त्ता वो भविता ध्रुवम् ॥
पश्चात्तु रसमादाय इक्षुकाण्डात्सुशोभनात् ।
पुष्पैः सम्पूज्य देवेशं मल्लिकाजातिभिस्तथा ॥ १५ ॥
अकृत्वा मत्प्रणामन्तु पृष्टो गर्वेण शोभनाः । अवमानस्य तस्यायं विपाको वो भविष्यति ॥
एतस्मिन्नेव सरसि अष्टावक्रो महामुनिः । तस्योपहासङ्कृत्वा तु शापं लप्स्यथ शोभनाः ॥
व्रतेनानेन देवेशं पतिं लब्ध्वाभिमानतः ।
अवमानेन हरणं गोपालैर्वो भविष्यति ।
पुरा हर्त्ता च कन्यानां देवो भर्त्ता भविष्यति ॥ १८ ॥

अगस्त्य उवाच

एवमुक्त्वा स देवर्षिः प्रययौ नारदः क्षणात् । ता अप्येतद्व्रतञ्चक्रुस्तुष्टश्चासां स्वयं हरिः ॥

इति वाराहपुराणे उत्तमभर्तृप्राप्तिव्रतं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

शृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतम् । येन सम्प्राप्यते विष्णुः शुभेनैव न संशयः ॥
मार्गशीर्षस्य मासे तु प्रथमेऽह्नि समारभेत् ।
सिते पक्षे दशम्यान्तु एकभक्तं समाचरेत् ॥ २ ॥
ततो दशम्यां स्नात्वा तु मध्याह्ने विष्णुमर्चयेत् ।
भुक्त्वा सङ्कल्पयेत्प्राग्वद्द्वादशीमक्षतां नृप ॥ ३ ॥

विप्रेभ्यश्च यवान्दद्यात्तामुपोष्य विधानतः । सर्वदा च हरिर्वाच्यो दाने होमे तथार्चने ॥
चातुर्मास्यमथैवन्तु क्षपित्वा राजसत्तम । चैत्रादिषु पुनस्तद्वदुपोष्य प्रयतः सुधीः ॥५॥
सक्तुपात्राणि दद्यात्तु विप्रेभ्यः प्रीतिपूर्वकम् । श्रावणादिषु मासेषु शालीर्दद्यात्प्रयत्नतः ॥
त्रिषु मासेषु यावच्च कार्त्तिकस्यादिरागतः । तमप्येवं क्षपित्वा तु दशम्यां प्रयतः शुचिः॥
अर्चयित्वा हरिं भक्त्या मासनाम्ना विचक्षणः ।
सङ्कल्प्य पूर्ववद्भक्त्या द्वादश्यां संयतेन्द्रियः ॥ ८ ॥

एकादश्यां यथाशक्त्या कारयेत्पृथिवीं नृप । काञ्चनाङ्गाञ्च पाताल कुलपर्वतसंयुताम् ॥
भूमिन्यासविधानेन स्थापयेत्तां हरेः पुरः । सितवस्त्रयुगच्छन्नां सर्वबीजसमन्विताम् ॥
सम्पूज्य प्रियदत्तेति पञ्चरत्नैर्विचक्षणः । जागरं तत्र कुर्वीत प्रभाते तु पुनर्द्विजान् ॥
आमन्त्र्य संख्यया राजंश्चतुर्विंशति यत्नतः । एकैकाय च गान्दद्यादनड्वाहं सदक्षिणम्॥
एकैकं वस्त्रयुग्मञ्च अङ्गुलीयकमेव च । कटकानि च सौवर्णकर्णाभरणकानि च ॥१३॥
एकैकङ्ग्राममेतेषां राजा राजन् प्रदापयेत् । स्वशक्त्या भरणञ्चैव दरिद्रस्य स्वशक्तितः ॥
यथाशक्त्या महीं कृत्वा काञ्चनीङ्गोयुगं तथा । वस्त्रयुग्मञ्च दातव्यं यथाविभवशक्तितः॥
सर्वाभरणसंयुक्ताङ्गाञ्च दद्याद्विशेषतः । एवङ्कृते सकृद्राजन्तुष्टिमायाति वै विभुः ॥१६॥
रौप्यां वा पृथिवीङ्कृत्वा यथाविभवशक्तितः ।
दद्यात्तां ब्राह्मणेभ्यश्च यथाशक्त्या हरिं स्मरन् ॥ १७ ॥

तथा भोजनमेतेषामुपानच्छत्रिकां तथा । पादुके च तथा दद्यात्कृष्णो दामोदरो मम ॥
प्रीयतां सर्वदा देवो विश्वरूपो हरिर्मम । दानं सुभोजनं दत्त्वा सकृद्यत्फलमाप्यते ॥
वर्षाणाञ्च सहस्रेण कीर्त्तितुन्नैव शक्यते । तथाप्युद्देशतः किञ्चित्फलं वक्ष्यामि तेऽनघ॥
व्रतेनानेन यद्वृत्तं शुभं यस्य शृणुष्व तत् । आसीदादियुगे राजा ब्रह्मवादी दृढव्रतः ॥
स पुत्रकामः पप्रच्छ ब्रह्माणं परमेश्वरम् । तस्येदं व्रतमाचख्यौ ब्रह्मा स कृतवान् पुरा ॥
तस्य व्रतान्ते विश्वात्मा स्वयं प्रत्यक्षतां गतः ।
दृष्ट्वा चोवाच भो राजन्वरो मे व्रियतां वरः ॥ २३ ॥

राजोवाच ।

पुत्रं मे देहि देवेश वेदमन्त्रविशारदम् । याजकं यजनासक्तं कीर्त्त्या युक्तं चिरायुषम् ॥

असंख्यातगुणश्चैव ब्रह्मभूतमकल्मषम् । एवमुक्त्वा ततो राजा पुनर्वचनमब्रवीत् ॥२५॥
ममाप्येतच्छुभं स्थानं प्रयच्छ परमेश्वर । यत्तन्मुनिपदं नाम यत्र गत्वा न शोचति ॥

एवमस्त्विति तं देवः प्रोक्त्वा चादर्शनं गतः ।
तस्यापि राज्ञः पुत्रोऽभूद्वत्सश्रीर्नाम नामतः ॥ २७ ॥

वेदवेदाङ्गसम्पन्नो यज्ञयाजो बहुश्रुतः । तस्य कीर्त्तिर्महाराज वस्तृता धरणीतले ॥२८॥
राजापि तं सुतं लब्ध्वा विष्णुदत्तं प्रतापिनम् । जगाम तपसे युक्तः सर्वद्वन्द्वसहः प्रभुः॥
आराधयामास हरिं निराहारो जितेन्द्रियः । हिमवत्पर्वते रम्ये स्तुतिञ्चापि सदापठत्॥

भद्राश्व उवाच

कीदृशी सा स्तुतिर्ब्रह्मन् यां चकार स पार्थिव ।
किञ्च तस्याभवद्देवं स्तुन्वतः पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥

दुर्वासा उवाच

हिमवन्तं समाश्रित्य राजा तद्गतमानसः । स्तुतिञ्चकार देवस्य विष्णोरद्भुतकर्मणः ॥

राजोवाच

क्षराक्षरं क्षीरसमुद्रशायिनं पृथ्वीधरं मूर्त्तिमतां परम्पदम् ।
अतीन्द्रियं विश्वभुजां पुरष्कृतं नीराकृतिं स्तौमि जनार्दनं प्रभुम् ॥३३॥
त्वमादितस्त्वं परमार्थरूपी विभुः पुराणः पुरुषोत्तमश्च ।
अतीन्द्रियो वेदविदां प्रधानः प्रपाहि मां शङ्खगदास्त्रपाणे ॥ ३४ ॥
कृतन्त्वया देव सुरासुराणां सङ्कीर्त्यमानेन अनन्तमूर्त्ते ।
सृष्ट्यर्थमेतत्तव देव विष्णो सञ्चेष्टितं कूटगतस्य तत्स्यात् ॥ ३५ ॥
तथापि कूर्मत्वमृगत्वमुच्चैस्त्वया कृतं रूपमनेकरूप ।
सर्वज्ञभावादसकृच्च जन्म सङ्कीर्त्यते तेऽच्युत नैतदस्ति ॥ ३६ ॥
नृसिंह वामन नमो जमदग्निनाम दशास्यगोत्रान्तक वासुदेव ।
नमोऽस्तु ते बुद्ध कल्किन्सुरेश[1] शम्भो नमस्ते विबुधारिनाशन ॥ ३७ ॥
नमोऽस्तु नारायण पद्मनाभ नमो नमस्ते पुरुषोत्तमाय ।
नमः समस्तामरसङ्घपूज्य नमोऽस्तु ते सर्वविदां प्रधान ॥ ३८ ॥
नमः करालास्य नृसिंहमूर्त्ते नमो विशालाद्रिसमान कूर्म ।
नमः समुद्रप्रतिमान मत्स्य नमामि त्वां क्रोडरूपिन्ननन्त ॥ ३९ ॥
सृष्ट्यर्थमेतत्तव देव चेष्टितं न मुख्यपक्षे तव मूर्त्तिता विभो ।
अजानता ध्यानमिदं प्रकाशितं न लक्ष्यसे त्वं पुरुषः पुराणः ॥ ४० ॥
आद्यो मखस्त्वं स्वयमेव विष्णो मखाङ्गभूतोऽसि हविस्त्वमेव ।
पशुर्भवान् ऋत्विगाज्यन्त्वमेव त्वां देवसङ्घा मुनयो यजन्ति ॥ ४१ ॥

---

१. वरेश इति कुत्रचित्पाठः ।

चलाचलं जगदेतच्च यस्मिन् सुरादिकालानलसंस्थमुत्तमम् ।
न त्वं विभक्तोऽसि जनार्दनेश प्रयच्छ सिद्धिं हृदयेप्सितां मे ॥ ४२ ॥
नमः कमलपत्राक्ष मूर्त्तामूर्त्त नमो हरे । शरणन्त्वां प्रपन्नोऽस्मि संसारान्मां समुद्धर ॥
एवं स्तुतस्ततो देवस्तेन राज्ञा महात्मना । विशालाम्रतलस्थेन तुतोष परमेश्वरः ॥४४॥
कुब्जरूपस्ततो भूत्वा आजगाम हरिः स्वयम् ।
तस्मिन्नागतमात्रे तु सोऽप्याम्रः कुब्जकोऽभवत् ॥ ४५ ॥
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं स राजा शंसितव्रतः ।
विशालस्य कथं कौब्जमिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ४६ ॥
तस्य चिन्तयतो बुद्धिर्जातेयं ब्राह्मणम्प्रति । अनेनागतमात्रेण कृतमेतन्न संशयः ॥४७॥
एतस्मादेव भविता भगवान्पुरुषोत्तमः । एवमुक्त्वा नमश्चक्रे तं विप्रं स नृपोत्तमः ॥४८॥
अनुग्रहाय भगवन्नूनं त्वं पुरुषोत्तमः । आगतोऽसि स्वरूपं मे दर्शयस्वाधुना हरे ॥४९॥
एवमुक्तस्तदा देवः शङ्खचक्रगदाधरः । बभौ तत्पुरतः सौम्यो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥५०॥
वरं वृणीष्व राजेन्द्र यत्ते मनसि वर्त्तते । मयि प्रसन्ने त्रैलोक्यं तिलमात्रमिति प्रभो ॥
एवमुक्तस्ततो राजा हर्षोत्फुल्लितलोचनः । मोक्षं प्रयच्छ देवेशेत्युक्त्वा नोवाच किञ्चन ॥
एवमुक्तः स भगवान् पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ ५३ ॥
मय्यागते विशालोऽयमाम्रः कुब्जत्वमागतः ।
यस्मात्तस्मात्तीर्थमिदं कुब्जकाम्रं भविष्यति ॥ ५४ ॥
तिर्यग्योन्यादयोऽप्यस्मिन् ब्राह्मणा वा यदि स्वकम् ।
कलेवरं त्यजिष्यन्ति तेषां पञ्च शतानि च ।
विमानानि भविष्यन्ति योगिनो मुक्तिरेव च ॥ ५५ ॥
एवमुक्त्वा नृपं देवः शङ्खाग्रेण जनार्दनः । स्पृश्य संस्पृष्टमात्रोऽसौ परं निर्वाणमाप्तवान् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तं देवं शरणं व्रज । येन भूयः पुनः शोच्यपदवीं नो प्रयास्यसि ॥
य इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः । पठेद्यश्चरितन्ताभ्यां मोक्षधर्मार्थदो भवेत् ॥
शुभ्रव्रतमिदं पुण्यं यश्च कुर्याज्जनेश्वर । स सर्वसम्पदश्चेह भुक्त्वान्ते तल्लयं व्रजेत् ॥
इति वाराहपुराणे शुभ्रव्रतं नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

षट्पञ्चाशोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तमम् । येन सद्यो भवेद्धन्यः अधनोऽपि हि यो भवेत् ॥
मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत् । तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत विष्णुमग्निं प्रपूजयेत् ॥
वैश्वानराय पादौ तु अग्नयेत्युदरं तथा । हविर्भुजाय च उरो द्रविणोदेति वै भुजौ ॥
संवर्त्तायेति च शिरो ज्वलनायेति सर्वतः । अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनार्दनम् ॥
तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः । होमं तत्र प्रकुर्वीत एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥

ततः सयावकश्चान्नं भुञ्जीयाद्घृतसंयुतम् । कृष्णपक्षेऽप्येवमेव चातुर्मास्यन्तु यावता॥
चैत्रादिषु च भुञ्जीत पायसं सघृतं बुधः । श्रावणादिषु सक्तूंश्च ततश्चैतत्समाप्यते ॥
समाप्ते तु व्रते वह्निं काञ्चनं कारयेद्बुधः । रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पानुलेपनम् ॥८॥
कुङ्कुमेन तथालिप्य ब्रह्माणं सत्त्वमेव च । सर्वावयवसम्पूर्णं ब्राह्मणं प्रियदर्शनम् ।
पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च । दद्यात्पश्चाच्च तं तस्य मन्त्रेणानेन बुद्धिमान् ॥

धन्योऽस्मि धन्यकर्मास्मि धन्यचेष्टोऽस्मि धन्यवान् ।
धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी ॥ ११ ॥
एवमुच्चार्य तं विप्रे न्यस्य कोशं महात्मने ।
सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपि स्याद्भोगवर्जितः ॥ १२ ॥

इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यञ्च पुष्कलम् । अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः ॥
प्राग्जन्मजनितं यावदग्निर्दहति पापकम्[1] । दग्धे पापे विमुक्तात्मा इह जन्मन्यसौ भवेत्॥

योऽपीदं शृणुयान्नित्यं यश्च भक्त्या पठेन्नरः[2] ।
उभौ ताविह लोकौ तु धन्यौ सद्यो भविष्यतः ॥ १५ ॥

श्रूयते च व्रतञ्चैतच्चीर्णमासीन्महात्मना । धनदेन पुरा कल्पे शूद्रायोनौ स्थितेन हि॥

इति वाराहपुराणे धन्यव्रतं नाम षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम् । यत्कृत्वा तु पुरा सोमः कान्तिमानभवत्पुनः ॥

यक्ष्मणा दक्षशापेन पुरा क्रान्तो निशाचरः ।
एतच्चीर्त्वा व्रतं सद्यः कान्तिमानभवत्किल ॥ २ ॥

द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्त्तिकस्य सितन्दिनम् । नक्तं कुर्वीत यत्नेन अर्चयन् बलकेशवम्॥
बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्चयेत् । एवमभ्यर्च्य मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम् ॥
परन्तु रूपं सोमाख्यं द्विकलं तद्दिने हि यत् । तस्य देवस्य चार्घ्यन्तु दद्यान्मन्त्रेण सुव्रत॥
नमोऽस्त्वमृतरूपाय स वै विधिवराय च । यज्ञलोकाधिपतये सोमाय परमात्मने ॥६॥

रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवान्नं सघृतन्नरः ॥ ७ ॥

फाल्गुनादिचतुष्कन्तु पायसम्भक्षयेच्छुचिः । शालिहोमं प्रकुर्वीत कार्त्तिके तु यवैस्तथा॥
आषाढादिचतुष्के तु तिलहोमन्तु कारयेत् । तद्वत्तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिः स्मृतः ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे काञ्चनं शशिनं व्रती । सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम् ॥१०॥
दद्याद्द्विजाय सम्पूज्य काञ्चनं शशिनं तथा । अथ संवत्सरे पूर्णे कृत्वा सोमन्तु राजतम्॥

---

१. पातकमिति पाठान्तरम् । २. पठेद्द्विज इत्यपि पाठः कुत्रचिदुपलभ्यते ।

सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम् । एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत् ॥ १२ ॥
कान्तिमानपि लोकेऽस्मिन् सर्वज्ञः प्रियदर्शनः। त्वत्प्रसादात्सोमरूपिन्नारायण नमोऽस्तु ते॥
अनेन किल मन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः ।
दत्तमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमाञ्जायते नरः ॥ १४ ॥
आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत्पुरा नप । तस्य व्रतान्ते सन्तुष्टः स्वयमेव जनार्दनः ॥१५॥
यक्ष्माणमपनीयाशु अमृताख्यां कलां ददौ । तां कलां सोमराजासौ तपसा लब्धवान्निशि॥
सोमत्वञ्चागमत्सोमो द्विजराजत्वमेव च ।
द्वितीयामश्विनौ सोमभुजौ कीर्त्यौ तु तद्दिने ॥ १७ ॥
तौ शेषविष्णुविख्यातौ शुक्लपक्षौ न संशयः । न विष्णोर्व्यतिरिक्तः स्याद्व्रतं नृपसत्तम ।
नामभेदेन सर्वत्र संस्थितः पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥

इति वाराहपुराणे कान्तिव्रतं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अतःपरं महाराज सौभाग्यकरणं व्रतम् । शृणु येनाशु सौभाग्यं स्त्रीपुंसोरुपजायते ॥
फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षगा । उपासितव्या नक्तेन शुचिना सत्यवादिना॥
सस्त्रीकश्च हरिं पूज्य रुद्रं वा चोमया सह ।
या श्रीः सा गिरिजा प्रोक्ता यो हरिः स त्रिलोचनः ॥ ३ ॥
एवं सर्वेषु शास्त्रेषु पुराणेषु च गद्यते । एतस्मादन्यथा यस्तु ब्रूते शास्त्रं पृथक्कया ॥४॥
रुद्रो जनानां मर्त्यानां काव्यं शास्त्रं न तद्भवेत् ।
विष्णुं रुद्रकृतं ब्रूयाच्छ्रीर्गौरीति निगद्यते ॥ ५ ॥
एतयोरन्तरं[1] ब्रूयात् सोऽधमेत्युच्यते जनैः ।
तं नास्तिकं विजानीयात्सर्वधर्मबहिष्कृतम् ॥ ६ ॥
एवं ज्ञात्वा सलक्ष्मीकं हरिं सम्पूज्य यत्नतः । मन्त्रेणानेन राजेन्द्र ततस्तं परमेश्वरम् ॥
गम्भीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् । उदरं देवदेवाय त्रिनेत्रायेति वै मुखम् ॥
शिरश्च वाचस्पतये रुद्रायेति च सर्वतः ।
एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ९ ॥
हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
ततस्तस्याग्रतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा ।
तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च ॥ १० ॥

---

१. यद्येति पाठान्तरम्

ततस्त्वक्षारविरसं निःस्नेहं धरणीतले । गोधूमान्नन्तु भुञ्जीत कृष्णेऽप्येवं विधिः स्मृतः ॥
आषाढादिद्वितीया तु पारणां तत्र कल्पयेत । यवान्नेन ततः पश्चात्कार्त्तिकादिषु पार्थिव॥
श्यामाकं तत्र भुञ्जीत त्रीन्मासान्नियतः शुचिः ॥ १३ ॥
ततो माघसिते पक्षे तृतीयायां नराधिप ।
सौवर्णं कारयेद्गौरीं रुद्रञ्चैकत्र बुद्धिमान् ।
सलक्ष्मीकं हरिं वापि यथाशक्त्या प्रसन्नधीः ॥ १४ ॥
ततस्तान् ब्राह्मणे दद्यात्पात्रभूते विचक्षणे ।
अन्नेन हीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि ।
सदाचारेऽथ वा दद्याद्विष्णुभक्ते विशेषतः ॥ १५-१६ ॥
षड्भिः पात्रैरुपेतन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एकं मधुमयं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम् ।
तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् । पञ्चमं लवणैः पूर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतम् ॥१७-१८॥
एतानि दत्त्वा पात्राणि सप्तजन्मान्तरे भवेत् ।
सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ १९ ॥

इति वाराहपुराणे सौभाग्यव्रतं नाम अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

ऊनषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि शृणुष्व मे । सम्यक्कृतेन येनाशु न विघ्नैः परिभूयते ॥
चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि ग्रहीतव्यं व्रतन्त्विदम् ।
नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतम् ॥ २ ॥
तदेवाग्नौ तु होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्भवेत् । चातुर्मास्यं व्रतञ्चैतत्कृत्वा वै पञ्चमे तथा॥
विप्राय दद्यात्सौवर्णं गजवक्त्रं सुपूजितम् । पायसैः पञ्चभिः पात्रैरुपेतन्तु तिलैस्तथा ॥
एवं कृत्वा व्रतञ्चैतत्सर्वविघ्नैर्विमुच्यते । हयमेधस्य विघ्ने तु सञ्जाते सगरस्तथा ॥
एतदेव चरित्वा तु हयमेधं स आप्तवान् । तथा रुद्रेण देवेन त्रिपुरं निघ्नता पुरा ॥६॥
एतदेव कृतन्तस्मात्त्रिपुरस्तेन पातितः । मया समुद्रं पिबता एतदेव कृतं व्रतम् ॥ ७ ॥
अन्यैरपि महीपालैरेतदेव कृतं पुरा । तपोऽर्थिभिर्ज्ञानकृद्भिरविघ्नार्थं परन्तप ॥ ८ ॥
शूराय धीराय गजाननाय लम्बोदरायैकदंष्ट्राय चैव ।
एवं सम्पूज्य तद्दिने पुण्यकृद्भिर्होमं कुर्याद्विघ्ननाशस्य हेतोः ॥ ९ ॥
अनेन कृतमात्रेण सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते । विनायकस्य दानेन कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥

इति वाराहपुराणे अविघ्नव्रतं नाम ऊनषष्टितमोऽध्यायः ।

षष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि तव राजन् शृणुष्व तत् ।
येन चीर्णेन शान्तिः स्यात्सर्वदा गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥
पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्त्तिके मासि सुव्रत । आरम्भे वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादुष्णवर्जितम् ॥
नक्ते देवन्तु सम्पूज्य हरिं शेषोपरि स्थितम् ।
अनन्तायेति पादौ तु कटिं वासुकिने नमः ॥ ३ ॥
तक्षकायेति जठरमुरः कर्कोटकाय च । पद्माय कण्ठं सम्पूज्य महापद्माय दोर्युगम् ॥
शङ्खपालाय वक्त्रन्तु कुटिलायेति वै शिरः । एवं विष्णुगतं पूज्य पृथगेव च पूजयेत् ॥
क्षीरेण स्नपनं कुर्याच्चानुद्दिश्य हरेः पुनः । तदग्रे होमयेत क्षीरं तिलैः सह विचक्षणः ॥
एवं संवत्सरस्यान्ते ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
नागन्तु काञ्चनं कुर्याद्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७ ॥
एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप । तस्य शान्तिर्भवेन्नूनं नागेभ्यो न भयं तथा ॥

इति वाराहपुराणे शान्तिव्रतं नाम षष्टितमोऽध्यायः ।

एकषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

कामव्रतं महाराज शृणु मे गदतोऽधुना ।
येन कामाः समृद्ध्यन्ते मनसा चिन्तिता अपि ॥ १ ॥
षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु वर्षमेकं व्रतं चरेत् । पौषमासे सिते पक्षे पञ्चम्यां कृतभाजनः ॥
षष्ठ्यान्तु प्राशयेद्धीमान्प्रथमन्तु फलं नृप । ततो भुञ्जीत यत्नेन वाग्यतः शुद्धमोदनम् ॥
ब्राह्मणैः सह राजेन्द्र अथवा केवलैः फलैः । तमेकं दिवसं स्थित्वा सप्तम्यां पारयेन्नृप ॥
अग्निकार्यन्तु कुर्वीत गुहरूपेण केशवम् । पूजयित्वा विधानेन वर्षमेकं व्रतं चरेत् ॥
षड्वक्त्रः कार्त्तिकेयश्च सेनानीः कृत्तिकासुतः ।
कुमारः स्कन्द इत्येवं पूज्यो विष्णुः स्वनामभिः ॥ ६ ॥
समाप्तौ तु व्रतस्यास्य कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । षण्मुखं मूर्त्तसौवर्णं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
सर्वे कामाः समृद्ध्यन्तां मम देव कुमारक ।
त्वत्प्रसादादिमं भक्त्या गृह्यतां विप्र मा चिरम् ॥ ८ ॥
अनेन दत्तमात्रेण ब्राह्मणाय सवस्त्रकम् । ततः कामाः समृद्ध्यन्ते सर्वे वै इह जन्मनि ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं अधनो [1]लभते धनम् । भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥

---

१. धनार्थीति वा पाठः ।

एतद्व्रतं पुरा चीर्णं नलेन नृपसत्तम । ऋतुपर्णस्य विषये वसता व्रतचर्यया ॥ ११ ॥
तथा राज्यच्युतैरन्यैर्बहुभिर्नृपसत्तमैः । पौराणिकैर्व्रतञ्चैव सिद्ध्यर्थं नृपसत्तम ॥

इति वाराहपुराणे कामव्रतं नाम एकषष्टितमोऽध्यायः ।

द्विषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अथापरं महाराज व्रतमारोग्यसंज्ञितम् । कथयामि परं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥
आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर । प्रभाकरेति सम्पूज्य एवं व्रतमुपाचरेत् ॥
षष्ठ्याञ्चैव कृताहारः सप्तम्यां भानुमर्चयेत् । अष्टम्याञ्चैव भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः॥
अनेन वत्सरं पूर्णं विधिना योऽर्चयेद्रविम् । तस्यारोग्यं धनं धान्यमिह जन्मनि जायते॥
परत्र च शुभं स्थानं यद्गत्वा न निवर्त्तते । सार्वभौमः पुरा राजा अनरण्यो महाबलः ॥
तेनायमर्चितो देवो व्रतेनानेन पार्थिव । यस्य तुष्टो वरं[1] देवः प्रादादारोग्यमुत्तमम् ॥६॥

भद्राश्व उवाच

किमसौ रोगवान्राजा येनारोग्यमवाप्तवान् । सार्वभौमस्य च कथं ब्रह्मन्रोगस्य सम्भवः॥

अगस्त्य उवाच

स राजा सार्वभौमोऽभूद्यशस्वी च सुरूपवान् ।
स कदाचिन्महाराज नृपश्रेष्ठो महाबलः ॥ ८ ॥
गतवान्मानसं दिव्यं सरो देवगणान्वितम् । तत्रापश्यद्बृहत्पद्मं सरोमध्यगतं सितम् ॥
तत्र चाङ्गुष्ठमात्रन्तु स्थितं पुरुषसत्तमम् । रक्तवासोभिराच्छन्नं द्विभुजन्तिग्मतेजसम् ॥
तं दृष्ट्वा सारथिम्प्राह पद्ममेतन्ममानय । इदन्तु शिरसा बिभ्रत्सर्वलोकस्य सन्निधौ ॥
श्लाघनीयो भविष्यामि तस्मादानय मा चिरम् ।
एवमुक्तस्तदा तेन सारथिः प्रविवेश ह ॥ १२ ॥
ग्रहीतुमुपचक्राम तत्पद्मं नृपसत्तम । स्पृष्टमात्रे ततः पद्मे हुङ्कारः समजायत ॥ १३ ॥
तेन शब्देन वित्रस्तः स पपात ममार च । राजा च तत्क्षणादेव शब्देन समपद्यत ॥
कुष्ठी विगतवर्णश्च बलवीर्यविवर्जितः । तथागतमथात्मानं दृष्ट्वा स पुरुषर्षभः ॥ १५ ॥
तस्थौ तत्रैव शोकार्त्तः किमेतदिति चिन्तयन् ।
तस्य चिन्तयतो धीमानाजगाम महातपाः ॥ १६ ॥
वसिष्ठो ब्रह्मपुत्रोऽथ स तं पप्रच्छ पार्थिवम् । कथन्ते राजशार्दूल इह देहस्य शासनम्॥
इदानीं मे च किङ्कार्यं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः । एवमुक्तस्ततो राजा वसिष्ठेन महात्मना ॥
सर्वं पद्मस्य वृत्तान्तं कथयामास च प्रभुः । तं श्रुत्वा स मुनिस्तत्र साधु राजन्तथाब्रवीत्॥

---

१. अभवद्देव इति क्वचित्पठ्यते ।

असाधुरथ चातिष्ठस्तस्मात्कुष्ठित्वमागतः । एवमुक्तस्तदा राजा वेपमानः कृताञ्जलिः ॥
पप्रच्छ साध्वहं विप्र कथं वाऽसाध्वहं मुने । कथं मे कुष्ठं सञ्जातमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

वसिष्ठ उवाच

एतद्ब्रह्मोद्भवं नाम पद्मं त्रैलोक्यविश्रुतम् । दृष्टमात्रेण चानेन दृष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
एतस्मिन्दृश्यते चैतत् षण्मासं क्वापि पार्थिव ।
एतस्मिन्दृष्टमात्रे तु यो जलं विशते नरः ॥ २३ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमर्हति । ब्रह्मणः प्रागवस्थायां मूर्त्तिरप्सु व्यवस्थिता ॥
एतां दृष्ट्वा जले मग्नः संसाराद्धि प्रमुच्यते । इमञ्च दृष्ट्वा ते सूतो जले मग्नो नरोत्तम॥
प्रविष्टश्च पुनरिमं हन्तुमिच्छन्नराधिप । प्राप्तवानसि दुर्बुद्धे कुष्ठित्वं पापपुरुष ॥ २६ ॥
दृष्टमेतत्त्वया यस्मात्त्वं साध्विति ततः प्रभो ।
मयोक्तो मोहमापन्नस्तेनासाधुरितीरितः ॥ २७ ॥
ब्रह्मपुत्रो वदन्नेवं नृपमन्तर्हितोऽभवत् । स तद्वचनमाकर्ण्य राजापि परमेश्वरम् ॥२८॥
अहन्यहनि चागच्छत्तं पुनर्द्दृष्टवानपि । देवा अपि वदन्त्येते पद्मं काञ्चनमुत्तमम् ॥
मानसे ब्रह्मपद्मन्तु दृष्ट्वा चात्रागतं हरिम् । प्राप्स्यामस्तत्परं ब्रह्म यद्गत्वा न पुनर्भवेत् ॥
इदञ्च कारणं चान्यत्कुष्ठस्य शृणु पार्थिव ।
आदित्यः पद्मगर्भोऽस्मिन्स्वयमेव व्यवस्थितः ॥ ३१ ॥
तं दृष्ट्वा तत्त्वतो भावः परमात्मैष शाश्वतः ।
धारयामि शिरस्येनं ततः ख्यातिर्भविष्यति ॥ ३२ ॥
इतीमं भावमास्थाय सूतोऽयं प्रेषितस्त्वया ।
तत्क्षणादेव स मृतः त्वञ्च कुष्ठित्वमागतः ॥ ३३ ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र व्रतमेतत्समाचर । व्रतस्यास्य प्रभावेण कुष्ठरोगात्प्रमुच्यसे ॥३४॥

इति वाराहपुराणे आरोग्यव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

त्रयःषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अथापरं महाराज पुत्रप्राप्तिव्रतं शुभम् । कथयामि समासेन तन्मे निगदतः शृणु ॥
मासे भाद्रपदे या तु कृष्णपक्षे नरेश्वर । अष्टम्यामुपवासेन पुत्रप्राप्तिव्रतं हि तत् ॥२॥
सप्तम्याञ्चैव सङ्कल्प्या अष्टम्यामर्चयेद्धरिम्[1] ।
देवक्युत्सङ्गगं विष्णुं मातृभिः परिवेष्टितम् ॥ ३ ॥
प्रभाते विमलेऽष्टम्यामर्चयेत्प्रयतो हरिम् ।
प्राग्विधानेन गोविन्दमर्चयित्वा विधानतः ॥ ४ ॥

---

१. षष्ठ्याञ्चैव तु सङ्कल्प्य सप्तम्यां पूजयेद्धरिमिति, क्वचित्पुस्तके पठ्यते ।

ततो यवैः कृष्णतिं सघृतैर्होमयेद्दधि । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथा शक्त्या सदक्षिणम् ॥
ततः स्वयन्तु भुञ्जीत प्रथमं बिल्वमुत्तमम् । पश्चाद्यथेष्टं भुञ्जीत स्नेहैः सर्वरसैर्युतम् ॥६॥
प्रतिमासमनेनैव विधिनोपोष्य मानवः । कृष्णाष्टम्यां व्रतं कृत्वा अपुत्रः पुत्रवान्भवेत्॥
श्रूयते च पुरा राजा शूरसेनः प्रतापवान् । अपुत्रः स तपस्तेपे पर्वते च हिमालये ॥
तस्यैवं कुर्वतो देवो व्रतमेतज्जगाद ह । सोऽप्येतत्कृतवान्राजा पुत्रञ्चैवोपलब्धवान् ॥९॥
वसुदेवं महाभागमनेकव्रतयाजिनम् । तं लब्ध्वा सोऽपि राजर्षिः परं निर्वाणमाप्तवान्॥
एवं कृष्णाष्टमी राजन्मया ते परिकीर्त्तिता । संवत्सरान्ते दातव्यं गोयुग्मन्तु द्विजातये ॥
एतत्पुत्रव्रतं नाम मया ते परिकीर्त्तितम् । एतत्कृत्वा नरः पापैः सर्वैरेव प्रमुच्यते ॥१२॥

इति वाराहपुराणे पुत्रप्राप्तिव्रतं नाम त्रयःषष्टितमोऽध्यायः ।

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

अथापरं प्रवक्ष्यामि शौर्यव्रतमनुत्तमम्[1] ।
येन भीरोरपि महच्छौर्यं भवति तत्क्षणात् ॥ १ ॥
मासि चाश्वयुजे शुद्धां नवमीं समुपोषयेत् ।
सप्तम्यां कृतसङ्कल्पः स्थित्वाष्टम्यां निरोदनः ।
नवम्यां प्राशयेत्पिष्टं प्रथमं भक्तितो नृप ॥ २ ॥
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या देवीञ्चैव तु पूजयेत् ।
दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ॥ ३ ॥

एवं संवत्सरं यावदुपोष्येति विधानतः । व्रतान्ते भोजयेद्धीमान्यथाशक्त्या कुमारिकाः ॥
हेमवस्त्रादिभिस्तास्तु भूषयित्वा तु शक्तितः । पश्चात्क्षमापयेत्तान्तु देवी मे प्रीयतामिति॥

एवं कृते भ्रष्टराज्यो लभेत् राज्यं न संशयः ।
अविद्यो लभते विद्यां भीतः शौर्यञ्च विन्दति ॥ ६ ॥

इति वाराहपुराणे शौर्यव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

सार्वभौमव्रतञ्चान्यत्कथयामि समासतः । येन सम्यक् कृतेनाशु सार्वभौमो नृपो भवेत्॥

कार्त्तिकस्य तु मासस्य दशमी शुक्लपक्षगा ।
तस्यां नक्ताशनो भूत्वा दिक्षु शुद्धबलिं हरेत् ॥ २ ॥

---

१. अष्टमीति पाठान्तरम् ।

विचित्रैः कुसुमैर्भक्त्या पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
दिशान्तु प्रार्थनां कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रतः ॥ ३ ॥
सर्वा भवत्यः सिध्यन्तु मम जन्मनि जन्मनि ।
एवमुक्त्वा बलिन्ताभ्यो दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ॥ ४ ॥
ततो रात्रौ स भुञ्जीत दध्यन्नन्तु सुसंस्कृतम् । पूर्वं पश्चाद्यथेष्टन्तु एवं संवत्सरं नृप ॥५॥
यः करोति नरो नित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ।
एकादश्यां निराहारो नरः कुर्याद्यथाविधि ॥ ६ ॥
मार्गशीर्षे शुक्लपक्षादारभ्याब्दं विचक्षणः । तद्व्रतं धनदस्येष्टं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥७॥
एकादश्यां निराहारो यो भुङ्क्ते द्वादशीदिने ।
शुक्ले वाप्यथवा कृष्णे तद्व्रतं वैष्णवं महत् ॥ ८ ॥
एवञ्चीर्णं सुघोराणि हन्ति पापानि पार्थिव । त्रयोदश्यान्तु नक्तेन धर्मव्रतमथोच्यते ॥
शुक्लपक्षे फाल्गुनस्य तथारभ्य विचक्षणः । रौद्रव्रतं चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ॥१०॥
माघमासात्तथारभ्य पूर्णं संवत्सरं नृप ।
इदं व्रतन्तु पञ्चम्यां शुक्लायां नक्तभोजनम् । पितृव्रतममायां स्यादिति राजन्तथेरितम् ॥
दश पञ्च च वर्षाणि य एवं कुरुते नृप । तिथिव्रतादिकं तस्य फलं स्यात्तत्प्रमाणतः ॥१२॥
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । यष्टानि तेन राजेन्द्र कल्पोक्तव्रतकारिणा ॥१३॥
एकमेव कृतं हन्ति व्रतं पापानि नित्यशः ॥ १४ ॥
यः पुनः सर्वमेतद्धि कुर्यान्नरवरात्मजः । स शुद्धो विरजाल्ँलोकानाप्नोति सकलान्नृप॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे अगस्तिगीतासु सार्वभौमव्रतं नाम
पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

षट्षष्टितमोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

आश्चर्यं यदि ते किञ्चिद्विदितं दृष्टमेव च । तन्मे कथय धर्मज्ञ परं कौतूहलं महत् ॥१॥

अगस्त्य उवाच

आश्चर्यरूपो भगवानेष एव जनार्दनः । तस्याश्चर्याणि दृष्टानि बहूनि विविधानि वै ॥
श्वेतद्वीपगतः पूर्वं नारदः किल पार्थिव । सोऽपश्यच्छङ्खचक्राब्जान्पुरुषांस्तिग्मतेजसः ॥
अयं विष्णुरयं विष्णुरेष विष्णुः सनातनः ।
चिन्ताऽभूत्तस्य तान्दृष्ट्वा कोऽस्मिन्विष्णुरिति प्रभुः ॥ ४ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य चिन्ता कृष्णं प्रति प्रभो । आराधयामि च कथं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
येन वेद्मि परं देवं कृष्णं नारायणं प्रभुम् । एवं सञ्चिन्त्य दध्यौ स तं देवं परमेश्वरम् ॥

दिव्यं वर्षसहस्रन्तु साग्रं ब्रह्मसुतस्तदा । ध्यायतस्तस्य देवोऽसौ परितोषं जगाम ह ॥
उवाच स प्रसन्नात्मा प्रत्यक्षत्वङ्गतः प्रभुः । वरं ब्रह्मसुत ब्रूहि किन्ते दद्मि महामुने ॥८॥

नारद उवाच

सहस्रमेकं वर्षाणां ध्यातस्त्वं भुवनेश्वर । त्वत्प्राप्तिर्येन तद्ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि मेऽच्युत ॥

देवदेव उवाच ।

पौरुषं सूक्तमास्थाय ये यजन्ति द्विजाशु माम् ।
ते मां प्राप्स्यन्ति सततं संहिताध्ययनेन च ॥ १० ॥
अलाभे वेदशास्त्राणां पञ्चरात्रोदितेन हि ।
मार्गेण मां यजन्ते ये ते मां प्राप्स्यन्ति मानवाः ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां पञ्चरात्रं विधीयते ॥ ११ ॥

शूद्रादीनान्तु मे क्षेत्रपद्वीगमनं द्विज । मन्नाम विहितन्तेषां नान्यत्पूजादिकं चरेत् ॥
एवं मयोक्तं विप्रेन्द्र पुराकल्पे पुरातनम् । पञ्चरात्रं सहस्राणां यदि कश्चिद् ग्रहीष्यति ॥

कर्मक्षये च मां कश्चिद्यदि भक्तो भविष्यति ।
तस्य चेदं पञ्चरात्रं नित्यं हृदि वसिष्यति ॥ १४ ॥

इतरे राजसैर्भावैस्तामसैश्च समावृताः । भविष्यन्ति द्विजश्रेष्ठ मय्यासनपराङ्मुखाः ॥

कृतं त्रेता द्वापरञ्च युगानि त्रीणि नारद ।
सत्त्वस्था मां समेष्यन्ति कलौ रजस्तमोऽधिकाः ॥ १६ ॥
अन्यच्च ते वरं दद्मि शृणु नारद साम्प्रतम् ।

यदिदं पञ्चरात्रं मे शास्त्रं परमदुर्लभम् । तद्भवान्वेत्स्यते सर्वं मत्प्रसादान्न संशयः ॥१७॥
वेदेन पञ्चरात्रेण भक्त्या यज्ञेन च द्विज । प्राप्योऽहं नान्यथा वत्स वर्षकोट्ययुतैरपि ॥
एवमुक्त्वा स भगवान्नारदं परमेश्वरः । जगमादर्शनं सद्यो नारदोऽपि दिवं ययौ ॥१९॥

इति वाराहपुराणे अगस्तिगीतासु नारदपुराणसूचनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

भगवन्सितकृष्णे द्वे ये ते जगति सत्तम ।
स्त्रियौ बभूवतुः के द्वे सिता कृष्णा च का शुभा ॥ १ ॥
कश्चासौ पुरुषो ब्रह्मन्पावकः सप्तधाऽभवत् ।
कोऽसौ द्वादशधा विप्र द्विदेहः षट्शिराः प्रभुः ॥ २ ॥

दम्पत्यश्च द्विजश्रेष्ठ कृतसूर्योदयादलम् । कस्मादेतज्जगदिदं विततं द्विजसत्तम ॥ ३ ॥

अगस्त्य उवाच

सितकृष्णे स्त्रियौ यैते ते भगिन्यौ प्रकीर्त्तिते

सितासिता द्विवर्णा च नारी रात्रिरुदाहृता ॥ ४ ॥
यः पुमान्सप्तधा जात एको भूत्वा नरेश्वर। स समुद्रस्तु विज्ञेयः सप्त चैको व्यवस्थितः॥
योऽसौ द्वादशधा राजन्द्विदेहः षटशिराः प्रभुः।
संवत्सरः स विज्ञेयः शरीरे द्वे गती स्मृते।
ऋतवः षट् च वक्त्राणि एष संवत्सरः स्मृतः ॥ ६ ॥
दम्पत्यं तदहोरात्रं सूर्याचन्द्रमसौ यतः। ततो जगत्समुत्तस्थौ देवादस्माच्च सत्तम ॥७॥
स विष्णुः परमो देवो विज्ञेयो नृपसत्तम। न च वेदक्रियाहीनः पश्यते परमेश्वरम् ॥८॥

इति वाराहपुराणे अगस्तिगीतासु विष्णवाश्रयं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः।

अष्टषष्टितमोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

योऽसौ सर्वगतो देवः परमात्मा व्यवस्थितः।
चतुर्युगे त्वसौ कीदृग्विज्ञेयः परमेश्वरः ॥ १ ॥
युगे युगे क आचारो वर्णानां भविता मुने। कथञ्च शुद्धिर्विप्राणामन्यस्त्रीसङ्करे मुने ॥

अगस्त्य उवाच

कृते युगे मही देवैर्युज्यते वेदकर्मणा। यजद्भिश्च सुरांस्त्रेता तद्वद्देवैश्च सत्तम ॥ ३ ॥
द्वापरे सत्त्वरजसोबहुले नृपसत्तम। यावद्धर्मसुतो राजा भविष्यति महामते।
ततस्तमः प्रभविता कलिरूपो नरेश्वर ॥ ४ ॥
तस्मिन् कलौ वर्त्तमाने स्वमार्गाच्च्यविता द्विजाः।
राजानो वैश्यशूद्राश्च प्रायशो हीनजातयः ॥ ५ ॥
भविष्यन्ति नृपश्रेष्ठ सत्यशौचविवर्जिताः।
ततो विनश्यते[1] लोको वर्णधर्मश्च नश्यति ॥ ६ ॥

भद्राश्व उवाच

अगम्यागमनं कृत्वा ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा।
शूद्रोऽपि शुध्यते केन किं वागम्यन्तु शस्यते ॥ ७ ॥

अगस्त्य उवाच

चतुर्गामी भवेद्विप्रस्त्रिगामी क्षत्रियः स्मृतः।
द्विगामी तु भवेद्वैश्यः शूद्र एकगमः स्मृतः ॥ ८ ॥
अगम्यां ब्राह्मणीं प्राहुः क्षत्रियस्य नरेश्वरः।
क्षत्रिया चापि वैश्यस्य शूद्रस्य सा च पार्थिव ॥ ९ ॥
अधमस्योत्तमा नारी अगम्या मनुरब्रवीत्।

---

१. अत्रात्मनेपदमार्षम्।

माता मातृष्वसा श्वश्रूर्भ्रातृपत्नी च पार्थिव ॥ १० ॥
अधमस्योत्तमा नारी यत्नेन परिवर्ज्यते । स्नुषां दुहितरश्चैव मित्रपत्नीश्च सर्वदा ॥
जाया स्वमातृजा चैव अगम्याख्याः सुतस्त्रियः ॥ ११ ॥
रजक्यादिषु चान्याश्च स्त्रियोऽगम्याः प्रकीर्त्तिताः ।
अगम्यागमनञ्चैतत्कृतं पापाय जायते ॥ १२ ॥
वियोनिगमनादाशु ब्राह्मणाय भवत्यलम् । शेषस्याशुद्धिरेषैवं प्राणायामशतं भवेत् ॥१३॥
बहुनापि हि कालेन यत्पापं समुपार्जितम् । वर्णसङ्करसङ्गत्या ब्राह्मणेन नरर्षभ ॥१४॥
दशप्रणवगायत्रीप्राणायामशतैस्त्रिभिः । मुच्यते ब्रह्महत्यायाः किम्पुनः शेषपातकैः ॥१५॥
अथवा पररूपं यो देवं ब्राह्मणपुङ्गवः । वेत्ति ध्यानादिभिः पूजां न स पापैर्हि लिप्यते ॥
वेदाध्यायी पापशतैः कृतैरपि न लिप्यते । स्मरन्विष्णुं पठन्वेदं ददन्दानं यजन् हरिम् ॥
ब्राह्मणः शुद्ध एवास्ते विरुद्धमपि तारयेत् । एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वया नृप ॥।
मन्वादिभिर्विस्तरशः कथितं यच्च पार्थिव । समासतस्तच्च मया कथितं नृपसत्तम ॥२९॥

इति वाराहपुराणे प्रागितिहासे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

भगवंस्त्वच्छरीरे तु यद्वृत्तं द्विजसत्तम । चिरजीवी भवांस्तन्मे वक्तुमर्हसि सत्तम ॥१॥

अगस्त्य उवाच

मच्छरीरमिदं राजन् बहुकौतूहलान्वितम् । अनेककल्पसंस्थायि वेदविद्याविशोधितम् ।
अटन्नहं महीं सर्वां गतवानस्मि पार्थिव । इलावृतं महावर्षं मेरोः पार्श्वे व्यवस्थितम् ॥
तत्र रम्यं सरो दृष्ट्वा तस्य तीरे महाकुटी । तत्रोपवासशिथिलं दृष्टवानस्मि तापसम् ॥
अस्थिचर्मावशेषन्तु चीरवल्कलधारिणम् । तं दृष्ट्वाहं नृपश्रेष्ठ क एषस्तापसोत्तमः ॥५॥
विश्वस्य प्रतिपत्त्यर्थं मयोक्तः स द्विजोत्तमः ।
ब्रह्मन्मे दीयतां किञ्चिदागतोऽहं तवान्तिके ।
इति मां स मुनिः प्राह स्वागतन्ते द्विजोत्तम ॥ ६ ॥
स्थीयतां स्थीयतां ब्रह्मन्नातिथ्यं करवाणि ते ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रविष्टोऽहं कुटीं तु ताम् ॥ ७ ॥
तावत्पश्याम्यहं विप्रं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
भूमौ स्थितन्तु मां दृष्ट्वा हुङ्कारमकरोद्द्विजः ॥ ८ ॥
तद्धुङ्काराच्च पातालं भित्त्वा पञ्च हि कन्यकाः ।
निर्ययुः काञ्चनं पीठमेका तासान्तु गृह्य वै ॥ ९ ॥
सा मां प्रादात्तदा कन्या सलिलं करसंस्थितम् ।

गृहीत्वान्या तु मे पादौ क्षालितुञ्चोपचक्रमे ॥ १० ॥
अन्ये द्वे व्यजनं गृह्य मत्पक्षाभ्यां व्यवस्थिते । ततो हुङ्कारमकरोत्पुनरेव महातपाः ॥
तच्छब्दानन्तरं हैमद्रोणीं योजनविस्तृताम् । गृह्याजगाम अकरोत्प्लावं सरसि पार्थिव॥
तस्यान्तु कन्याः शतशो हेमकुम्भकराः शुभाः ।
आययुस्ता अथोद्दृष्ट्वा स मुनिः प्राह मां नृप ॥ १३ ॥
स्नानार्थं कल्पितं ब्रह्मन्निदं ते सर्वमेव तु ।
द्रोणीं प्रविश्य चेमां त्वं स्नातुमर्हसि सत्तम ॥ १४ ॥
ततोऽहं तस्य वचनात्तस्यां द्रोण्यां नराधिप ।
विशामि तावत्सरसि सा द्रोणी प्रत्यमज्जत ॥ १५ ॥
द्रोण्यां जले निमग्नोऽहं तमृषिं तच्च वै पुरम् ।
तावन्मेरुगिरेर्मूर्ध्नि पश्याम्यात्मानमात्मना ॥ १६ ॥
समुद्रान् सप्त पश्यामि तथैव कुलपर्वतान् । सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं दृष्टवानस्मि पार्थिव ॥
अद्यापि तं लोकवरं ध्यायन्तिष्ठामि सुव्रत ।
कदा प्राप्स्येऽथ तं लोकमिति चिन्तापरोऽभवम् ॥ १८ ॥
एवं ते कौतुकं राजन् कथितं परमेष्ठिनः । यद्वृत्तं मम देहे तु किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

इति वाराहपुराणे नारायणाश्चर्यकथने ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ।

सप्ततितमोऽध्यायः

भद्राश्व उवाच

भगवन् किं कृतं लोकं त्वया तमनुपश्यता ।
व्रतं तपो वा धर्मो वा प्राप्त्यर्थं तस्य वै मुने ॥ १ ॥

अगस्त्य उवाच

अनाराध्य हरिं भक्त्या न लोकान् कामयेद्बुधः ।
आराधिते हरौ लोकाः सर्वे करतलेऽभवन् ॥ २ ॥
एवं सञ्चिन्त्य राजेन्द्र मया विष्णुः सनातनः । आराधितो वर्षशतं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
ततः कदाचिद्बहुना कालेन नृपनन्दन । यजतो मम देवेशं यज्ञमूर्त्तिं जनार्दनम् ॥४॥
आहूता आगता देवाः सममेव सवासवाः ।
स्वे स्वे स्थाने स्थिता आसन्यावद्देवाः सवासवाः ॥ ५ ॥
तावत् तत्रैव भगवानागतो वृषभध्वजः । महादेवो विरूपाक्षस्त्र्यम्बको नीललोहितः ॥
सोऽपि रौद्रे स्थितः स्थाने बभूव परमेश्वरः । तान्सर्वानागतान्दृष्ट्वा देवानृषिमहोरगान् ॥
सनत्कुमारो भगवानाजगामाब्जसम्भवः । त्रसरेणुप्रमाणेन विमाने सूर्यसन्निभे ॥७॥

अवस्थितो महायोगी भूतभव्यभविष्यवित् ।
आगम्य शिरसा रुद्रं स ववन्दे महामुनिः ॥ ८ । ९ ॥
तानहं संस्थितान्देवान्नारदादीनृषींस्तथा । सनत्कुमाररुद्रौ च दृष्ट्वाहमिदब्रवम् ॥१०॥
क एषां भवतां याज्यो वरिष्ठश्च नृपोत्तम । एवमुक्ते तदोवाच रुद्रो मां सुरसन्निधौ ॥११॥

रुद्र उवाच

शृण्वन्तु विबुधाः सर्वे तथा देवर्षयोऽमलाः ।
ब्रह्मर्षयश्च विख्याताः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ।
त्वञ्चागस्त्य महाबुद्धे श्रुणु मे गदतो वचः ॥ १२ ॥
यो यज्ञैरिज्यते देवो यस्मात्सर्वमिदं जगत् ।
उत्पन्नं सर्वदा यस्मिल्लँीनं भवति सामरम् । नारायणः परो देवः सर्वरूपो जनार्दनः॥
त्रिधात्मानं स भगवान्ससर्ज परमेश्वरः ।
रजस्तमोभ्यां युक्तोऽभूत् रजःसत्त्वाधिकं विभुः ॥ १५ ॥
ससर्ज नाभिकमलाद् ब्रह्माणं कमलासनम् । रजसा तमसा युक्तः सोऽपि मामसृजद्विभुः॥
यत्सत्त्वं स हरिर्देवो यो हरिस्तत्परं पदम् । ये सत्त्वरजसी सोऽपि ब्रह्मा कमलसम्भवः॥
यो ब्रह्मा सैव देवस्तु यो देवः स चतुर्मुखः । यद्रजस्तमसोपेतं सोऽहं नास्त्यत्र संशयः ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रितयं चैतदुच्यते । सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वं नारायणात्मकम् ॥
रजसा सत्त्वयुक्तेन भवेत्सृष्टी रजोऽधिका । तच्च पैतामहं वृत्तं सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥
यद्वेदबाह्यं कर्म स्याच्छास्त्रमुद्दिश्य सेव्यते । तद्रौद्रमिति विख्यातं तन्नेष्टं गदितं नृणाम् ॥
यद्वा न रजसा कर्म केवलं तामसन्तु यत् । तद्दुर्गतिपरं नृणामिह लोके परत्र च ॥२२॥
सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वं नारायणात्मकम् । नारायणश्च भगवान्यज्ञरूपी विभाव्यते॥
कृते नारायणः शुद्धः सूक्ष्मरूप उपास्यते । त्रेतायां यज्ञरूपेण पञ्चरात्रैस्तु द्वापरे ॥२४॥
कलौ मत्कृतमार्गेण बहुरूपेण तामसैः । इज्यते द्वेषबुद्ध्या सः परमात्मा जनार्दनः ॥
न तस्मात्परतो देवो भविता न भविष्यति ।
यो विष्णुः स स्वयं ब्रह्मा यो ब्रह्मासौ महेश्वरः ॥ २६ ॥
वेदत्रये च यज्ञेऽस्मिन्पण्डितेष्वेष निश्चयः ।
यो भेदं कुरुतेऽस्माकं त्रयाणां द्विजसत्तमः ।
स पापकारी दुष्टात्मा दुर्गतिं समवाप्नुयात् ॥ २७ ।
इदञ्च शृणु मेऽगस्त्य गदतः प्राक्तनं तथा । यथाकल्पे हरेर्भक्तिं न कुर्वन्तीह मानवाः ॥
भूर्लोकवासिनः सर्वे पुरा यष्ट्वा जनार्दनम् । भुवर्लोकं प्रपद्यन्ते तत्रस्था अपि केशवम् ॥
आराध्य स्वर्गतिं यान्ति क्रमान्मुक्त्वा व्रजन्ति हि ।
एवं मुक्तिपदे प्राप्ते[1] सर्वलोकैस्तथैव च ।

---

१. व्याप्ते इति पाठान्तरम् ।

मुक्तिभाजस्ततो देवास्तं दध्युः प्रयता हरिम् ।
सोऽपि सर्वगतत्वाच्च प्रादुर्भूतः सनातनः ॥ ३० । ३१ ॥

उवाच ब्रूत किङ्कार्यं सर्वे योगिवराः सुराः । ते तं प्रणम्य देवेशमूचुश्च परमेश्वरम् ॥३२॥
देवदेव जनः सर्वो मुक्तिमार्गे व्यवस्थितः । कथं सृष्टिश्च भविता नरकेषु च को वसेत्॥
एवमुक्तस्ततो देवैस्तानुवाच जनार्द्दनः । युगानि त्रीणि बहवो मामुपेष्यन्ति मानवाः ॥

अन्त्ये युगे प्रविरला भविष्यन्ति मदाश्रयाः ।
एष मोहं सृजाम्याशु यो जनं मोहयिष्यति ॥ ३५ ॥
त्वञ्च रुद्र महाबाहो मोहशास्त्राणि कारय ।
अल्पायासं दर्शयित्वा मोहयाशु महेश्वरः ॥ ३६ ॥

एवमुक्त्वा तदा तेन देवेन परमेष्ठिना । आत्मा तु गोपितः सद्यः प्रकाशोऽहंकृतस्तदा॥
तस्मादारभ्य कालात्तु मत्प्रणीतेषु सत्तम । शास्त्रेष्वभिरतो लोको बाहुल्येन भवेदतः ॥

वेदानुवर्त्तिनं मार्गं देवं नारायणन्तथा ।
एकोभावञ्च पश्यन्तो मुक्ताश्चैव भवन्ति ते ॥ ३९ ॥
मां विष्णोर्व्यतिरिक्तं ये ब्रह्मणश्च द्विजोत्तम ।
भजन्ते पापकर्माणस्ते यान्ति नरकं नराः ॥ ४० ॥

ये वेदमार्गनिर्मुक्तास्तेषां मोहार्थमेव च । नयसिद्धान्तसंज्ञाभिर्मया शास्त्रन्तु दर्शितम् ॥

पाशोऽयं पशुभावस्तु स यदा पतितो भवेत् ।
तदा पाशुपतं शास्त्रं जायते वेदसंज्ञितम् ॥ ४२ ॥

वेदमूर्त्तिरहं विप्र नान्यशास्त्रार्थवादिभिः । ज्ञायते मत्स्वरूपन्तु मुक्त्वा देवमनादिवत् ॥
वेदवेद्योऽस्मि विप्रर्षे ब्राह्मणैश्च विशेषतः । युगानि त्रीण्यहं विप्र ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ॥

त्रयोऽपि सत्त्वादिगुणास्त्रयो वेदास्त्रयोऽग्नयः ।
त्रयो लोकास्त्रयः सन्ध्यास्त्रयो वर्णास्तथैव च ॥ ४५ ॥

सवनानि तु तावन्ति त्रिधा बद्धमिदं जगत् । य एवं वेत्ति विप्रर्षे परं नारायणं तथा ॥
अपरं पद्मयोनिन्तु ब्रह्माणं त्वपरन्तु माम् । गुणतो मुख्यतस्त्वेक एवाहं मोह इत्युभे ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु सप्ततितमोऽध्यायः ।

एकसप्ततितमोऽध्यायः

अगस्त्य उवाच

एवमुक्तास्ततो देवा ऋषयश्च पिनाकिना । अहञ्च नृपते तस्य देवस्य प्रणतोऽभवम् ॥
प्रणम्य शिरसा देवं यावत्पश्यामि हे नृप । तावत्तस्यैव रुद्रस्य देहस्थं कमलासनम् ॥२॥
नारायणञ्च हृदये त्रसरेणुसुसूक्ष्मकम् । ज्वलद्भास्करवर्णाभं पश्यामि भवदेहतः ॥ ३ ॥

तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे याजका ऋषयोऽभवन् ।
जयशब्दरवांश्चक्रुः सामऋग्यजुषां स्वनन् ॥ ४ ॥
कृत्वोचुस्तं तदा देवं किमिदं परमेश्वर । एकस्यामेव मूर्त्तौ ते लक्ष्यन्ते चित्तमूर्त्तयः ॥

रुद्र उवाच

यज्ञेऽस्मिन्यद्धुतं हव्यं मामुद्दिश्य महर्षयः । ते त्रयोऽपि वयं भागं गृह्णीमः कविसत्तमाः॥
नास्माकं विविधो भावो वर्त्तते मुनिसत्तमाः । सम्यग्दृशः प्रपश्यन्ति विपरीतेष्वनेकशः॥
एवमुक्ते तु रुद्रेण सर्वे ते मुनयो नृप । पप्रच्छुः शङ्करं देवं मोहशास्त्रप्रयोजनम् ॥ ८ ॥

ऋषय ऊचुः

मोहनार्थन्तु लोकानां त्वया शास्त्रं पृथक्कृतम् । तत्त्वया हेतुना केन कृतं देव वदस्व नः॥

रुद्र उवाच

अस्त्येके भारते वर्षे वनं दण्डकसंज्ञितम् । तत्र तीव्रन्तपो घोरं गौतमो नाम वै द्विजः॥
चकार तस्य ब्रह्मा तु परितोषं गतः प्रभुः । उवाच तं मुनिं ब्रह्मा वरं ब्रूहि तपोधन ॥११॥
एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मणा लोककर्त्तृणा । उवाच शस्यपङ्क्तिर्मे धान्यानां देहि सङ्गता ॥
एवमुक्तो ददौ तस्य तमेवार्थं पितामहः ॥ १२ ॥
लब्ध्वा तु तं वरं विप्रः शतशृङ्गे महाश्रमम् ।
चकार तस्योषसि च पाकान्ते शालयो द्विजः ॥

लूयन्ते तेन मुनिना मध्याह्ने पच्यते तथा । सर्वातिथ्यमसौ विप्रो ब्राह्मणेभ्यो ददत्यलम्॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य महती द्वादशाब्दिका । अनावृष्टिर्द्विजवर अभवल्लोमहर्षिणी ॥१५॥
तां दृष्ट्वा मुनयः सर्व अनावृष्टिं वनेचराः । क्षुधया पीड्यमानाश्च प्रययुर्गौतमं तदा ॥१६॥
अथ तानागतान्दृष्ट्वा गौतमः शिरसा नतः । उवाच स्थीयतां मह्यं गृहे मुनिवरात्मजाः॥
एवमुक्तास्तु ते तेन तस्थुर्विविधभोजनम् । भुञ्जमानाम नावृष्टिर्यावत्सा निवृत्ताऽभवत्॥
निवृत्तायाञ्च ते तस्यामनावृष्ट्यान्तु ते द्विजाः । तीर्थयात्रानिमित्तन्तु प्रयातुमनसोऽभवन्॥

तत्र शाण्डिल्यनामानं तापसं मुनिसत्तमम् ।
प्रत्युवाचेति सञ्चिन्त्य मारीचः परमो मुनिः ॥ २० ॥

मारीच उवाच

शाण्डिल्य शोभनं वक्ष्ये पिता ते गौतमो मुनिः ।
तमनुक्त्वा न गच्छामस्तपश्चर्त्तु तपोवनम् ॥ २१ ॥
एवमुक्तेऽथ जहसुः सर्वे ते मुनयस्तथा ।
किमस्माभिः स्वकोऽदेहो विक्रीतोऽस्यान्नभक्षणात् ॥ २२ ॥
एवमुक्त्वा पुनश्चोचुः सोपाधिं गमनम्प्रति । कृत्वा मायामयीं गान्तु तच्छालायां व्यसर्जयन्॥
तां चरन्तीं ततो दृष्ट्वा शालायां गौतमो मुनिः ।
गृहीत्वा सलिलं पाणौ प्राणिरुद्रेत्यभाषत । ततो मायामयी सा गौः पपात जलबिन्दुवत् ॥

निहतां तां ततो दृष्ट्वा मुनिं जिगमिषूंस्तथा ।
उवाच गौतमो धीमांस्तान्मुनीन्प्रणतः स्थितः ॥ २५ ॥
किमर्थं गम्यते विप्राः साधु शंसत मा चिरम् । मां विहाय सदा भक्तं प्रणतञ्च विशेषतः॥

ऋषय ऊचुः

गोवध्येयमिह ब्रह्मन्यावत्तव शरीरगा । तावदत्र न भुञ्जामो भवतोऽन्नं महामुने ॥२७॥
एवमुक्तो गौतमस्तु तान्मुनोन्प्राह धर्मवित् ।
प्रायश्चित्तं गोवध्याया दीयतां मे तपोधनाः ॥ २८ ॥

ऋषय ऊचुः

इयं गौरमृता ब्रह्मन्मूर्छितेव व्यवस्थिता । गङ्गाजलप्लुता चेयमुत्थास्यति न संशयः ॥
प्रायश्चित्तं मृतायाः स्यादमृतायाः कृतन्त्विदम् ।
व्रत वा मा कृथाः कोपमित्युक्त्वा प्रययुस्तु ते ॥ ३० ॥
गतैस्तैर्गौतमो धीमान् हिमवन्तं महागिरिम् । मामाराधयिषुः प्रायात्तपुश्चाशु महातपः॥
शतमेकन्तु वर्षाणामहमाराधितोऽभवम् । तुष्टेन च मया प्रोक्तो वरं वरय सुव्रत ॥३२॥
सोऽब्रवीन्मां जटासंस्थां देहि गङ्गां तपस्विनीम् ।
मया सार्द्धं प्रयात्वेषा पुण्या भागीरथी नदी ॥ ३३ ॥
एवमुक्ते जटाखण्डमेकं स प्रददौ शिवः । तां गृह्य गतवान् सोऽपि यत्रास्ते सा तु गौर्मृता॥
तज्जलप्लाविता सा गौर्गता चोत्थाय भामिनो ।
नदी च महती जाता पुण्यतोया शुचिह्रदा ॥ ३५ ॥
तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं तत्र सप्तर्षयोऽमलाः ।
आजग्मुश्च विमानस्थाः साधु साध्विति वादिनः ॥ ३६ ॥
साधु गौतम साधूनां कोऽस्ति वा सदृशं तव । यदेवं जाह्नवी देवी दण्डके चावतारिता॥
एवमुक्तस्तदा तैस्तु गौतमः किमिदं त्विति । गोवध्याकारणं मह्यं तावत्पश्यति गौतमः॥
ऋषीणां मायया सर्वमिदं जातं विचिन्त्य वै । शशाप ताञ्जटाभस्ममिथ्याव्रतधरांस्तथा ।
भविष्यथ त्रयीवाह्या वेदकर्मबहिष्कृताः ॥ ३९ ॥
तच्छ्रुत्वा क्रूरवचनं गौतमस्य महामुनेः । ऊचुः सप्तर्षयो मैवं सर्वकालं द्विजोत्तम ॥४०॥
एवन्तु किन्तु ते वाक्यं मोघं नास्त्यत्र संशयः ।
यदि नाम कलौ सर्वे भविष्यन्ति द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥
उपकारिणि एते हि अपकर्त्तार एव तु । इत्थम्भूता अपि कलौ भक्तिभाजो भवन्तु ते ॥
त्वद्वाक्यवह्निनिर्दग्धाः सदा कलियुगे द्विजाः । भविष्यन्ति क्रियाहीना वेदकर्मबहिष्कृताः॥
अस्याश्च गौणं नामेह नदी गोदावरीति च । एतां प्राप्य कलौ ब्रह्मन् गान्ददन्ति जनाश्च ये॥
यथाशक्त्या तु दानानि मोदन्ते त्रिदशैः सह ॥ ४४ ॥
सिंहस्थे च गुरौ तत्र यो गच्छति समाहितः ।
स्नात्वा च विधिना तत्र पितॄंस्तर्पयते तथा ॥ ४५ ॥

स्वर्गं गच्छन्ति पितरो निरये पतिता अपि। स्वर्गस्थाः पितरस्तस्य मुक्तिभाजो न संशयः॥
त्वं ख्यातिं महतीं प्राप्य मुक्तिं यास्यसि शाश्वतीम् ॥ ४६ ॥
एवमुक्त्वाथ मुनयो ययुः कैलासपर्वतम्। यत्राहमुमया सार्द्धं सदातिष्ठामि सत्तमाः॥
ऊचुर्मां ते च मुनयो भवितारो द्विजोत्तमाः। कलौ त्वद्रूपिणः सर्वे जटामुकुटधारिणः॥
स्वेच्छया प्रेतवेषाश्च मिथ्यालिङ्गधराः प्रभो। तेषामनुग्रहार्थाय किञ्चिच्छास्त्रं प्रदीयताम्।
ये चास्मद्वंशजाः सर्वे वर्त्तेयुः कलिपीडिताः ॥ ४९ ॥
एवमभ्यर्थितस्तैस्तु पुराहं द्विजसत्तम। वेदक्रियासमायुक्तां कृतवानस्मि संहिताम्॥
निःश्वासाख्यां ततस्तस्यां लीना बाभ्रव्यशाण्डिलाः।
अल्पापराधं श्रुत्वैव गतास्ते दाम्भिकाभवन् ॥ ५१ ॥
मयैव मोहितास्ते तु भविष्यज्ज्ञानता द्विजाः।
लौल्यार्थिनः स्वशास्त्राणि करिष्यन्ति कलौ नराः ॥ ५२ ॥
निश्वाससंहितायां हि लक्षमात्रं प्रमाणतः। सैव पाशुपती दीक्षा योगः पशुपतेस्तथा॥
एतस्माद्वेदमार्गाद्धि यदन्यदिह जायते। तत्क्षुद्रकर्म विज्ञेयं रौद्रं शौचविवर्जितम्॥५४॥
ये रुद्रामुपजीवन्ति कलौ वैदान्तिका नराः।
लौल्यार्थिनः स्वशास्त्राणि करिष्यन्ति कलौ नराः।
उच्छुष्मरुद्रास्ते ज्ञेया नाहन्तेषु व्यवस्थितः ॥ ५५ ॥
भैरवेण स्वरूपेण देवकार्ये यदा पुरा। नर्त्तितन्तु मया सोऽयं सम्बन्धः क्रूरकर्मणाम्॥
क्षयं निनीषता दैत्यान्सोऽट्टहासो मया कृतः।
यः पुरा तत्र ते मह्यां पतिता अश्रुबिन्दवः।
असंख्यातास्तु ते रौद्रा भवितारो महीतले ॥ ५७ ॥
उच्छुष्मनिरता रौद्राः सुरामांसप्रियाः सदा।
स्त्रीलोलाः पापकर्माणः सम्भूता भूतलेषु ते।
तेषां गौतमशापाद्धि भविष्यन्त्यन्वये द्विजाः ॥ ५८ ॥
तेषां मच्छासनरताः सदाचाराश्च ये द्विजाः।
स्वर्गञ्चैवापवर्गञ्च इत्युक्त्वा संशयात्पुरा। वैदान्तिकाऽधो यास्यन्ति मम सन्ततिदूषकाः॥
प्राग्गौतमोऽग्निना दग्धाः पुनर्मद्वचनाद् द्विजाः।
नरकन्तु गमिष्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ ६० ॥
रुद्र उवाच
एवं मया ब्रह्मसुताः प्रोक्ता जग्मुर्यथागतम्।
गौतमोऽपि स्वकं गेहं जगामाशु परन्तपाः ॥ ६१ ॥
एतद्वः कथितं विप्रा मया धर्मस्य लक्षणम्।
एतस्माद्विपरीतो यः स पाषण्डरतोऽभवत् ॥ ६२ ॥
इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु एकसप्ततितमोऽध्यायः।

द्विसप्ततितमोऽध्यायः

वराह उवाच

सर्वज्ञं सर्वकर्त्तारं भवं रुद्रं पुरातनम् । प्रणम्य प्रयतोऽगस्त्यः पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥१॥

अगस्त्य उवाच

भवान् ब्रह्मा च विष्णुश्च त्रयमेतत्त्रयो स्मृता ।
दीपोऽग्निर्दीपसंयोगैः सर्वशास्त्रेषु सर्वगः ॥ २ ॥
कस्मिन् प्रधानो भगवान् काले कस्मिन्नधक्षजः ।
ब्रह्मा वा एतदाचक्ष्व मम देव त्रिलोचन ॥ ३ ॥

रुद्र उवाच

विष्णुरेव परं ब्रह्म त्रिभेदमिह पठ्यते । वेदसिद्धान्तमार्गेषु तन्न जानन्ति मोहिताः ॥४॥
विश प्रवेशने धातुस्तत्र स्नुप्रत्ययादनु । विष्णुर्यः सर्वदेवेषु परमात्मा सनातनः ॥५॥

योऽयं विष्णुस्तु दशधा कीर्त्यते चैकधा द्विजाः ।
स आदित्यो महाभाग योगैश्वर्यसमन्वितः ॥ ६ ॥

यो देवकार्याणि सदा कुरुते परमेश्वरः ; मनुष्यभावमाश्रित्य स मां स्तौति युगे युगे ॥
लोकमार्गप्रवृत्त्यर्थं देवकार्यार्थसिद्धये । अहञ्च तौ सदा स्तौमि श्वेतद्वीपे कृते युगे ॥

सृष्टिकाले चतुर्वक्त्रं स्तौमि कालो भवामि च ।
ब्रह्मा देवासुराः स्तौति मां सदा तु कृते युगे ॥ ९ ॥
लिङ्गमूर्त्तिञ्च मां देवा यजन्ते भोगकाङ्क्षिणः ।

सहस्रशीर्षकं देवं मनसा तु मुमुक्षवः । यजन्ते यं स विश्वात्मा देवो नारायणः स्वयम् ॥
ब्रह्मयज्ञेन ये नित्यं यजन्ते द्विजसत्तम । ते ब्रह्माणं प्रीणयन्ति वेदो ब्रह्मा प्रकीर्त्तितः ॥
नारायणः शिवो विष्णुः शङ्करः पुरुषोत्तमः । एतेषु नामभिर्ब्रह्म परं प्रोक्तं सनातनम् ॥

कर्मवेदयुजां विप्र ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ।
वयं त्रयोऽपि मन्त्राणां[1] नात्र कार्या विचारणा ॥ १३ ॥

अहं विष्णुस्तथा वेदा ब्रह्मकर्माणि चाप्युत । एतत्त्रयन्त्वेकमेव न पृथग्भावयेत्सुधीः ॥
योऽन्यथा भावयेदेतत्पक्षपातेन सुव्रत । स याति नरकं घोरं तेनैवं पापपूरुषः ॥१५॥

अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च ऋग्यजुः साम एव च ।
तेनास्मिन् भेदमप्यस्ति सर्वेषां द्विजसत्तमाः ॥ १६ ॥

इति वाराहपुराणे प्रकृतिपुरुषनिर्णये द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

---

१. मन्त्राद्या इति क्वचित् पठ्यते ।

त्रयःसप्ततितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

शृणु चान्यद्द्विजश्रेष्ठ कौतूहलसमन्वितम् । अपूर्वभूतं सलिले मग्नेन मुनिपुङ्गव ॥१॥
ब्रह्मणाहं पुरा सृष्टः प्रोक्तश्च सृज वै प्रजाः । अविज्ञानसमर्थोऽहं निमग्नः सलिले द्विज॥
तत्र यावत्क्षणञ्चैकं तिष्ठामि परमेश्वरम् । अङ्गुष्ठमात्रपुरुषं ध्यायन् प्रयतमानसः ॥३॥
तावज्जलात्समुत्तस्थुः प्रभयाग्निसमप्रभाः । पुरुषा दश चैकश्च तापयन्तोऽम्बु भिर्जलम् ॥
मया पृष्टाः के भवन्तो जलादुत्तीर्य तेजसा । तापयन्तो जलञ्चेदं क्व वा यास्यथ शंसत॥
एवमुक्ता मया ते तु नोचुः किञ्चन सत्तमः । एवमेव गतास्तूष्णीन्ते नरा द्विजपुङ्गवाः॥
ततस्तेषामनु महापुरुषोऽतीव शोभनः । स तस्मिन्मेघसङ्काशः पुण्डरीकनिभेक्षणः॥७॥
तमहं पृष्टवान् कस्त्वं के चेमे पुरुषा गताः । किं वा प्रयोजनमिह कथ्यतां पुरुषर्षभ ॥

पुरुष उवाच

य एते वै गताः पूर्वं पुरुषा दीप्ततेजसः ।
आदित्यास्ते त्वरन् यान्ति ध्याता वै ब्रह्मणाभवन् ॥ ९ ॥
सृष्टिं सृजति वै ब्रह्मा तदर्थं यान्त्यमी नराः ।
प्रतिपालनाय तस्यास्तु सृष्टेर्देव न संशयः ॥ १० ॥

शम्भुरुवाच

जानीयां भगवन्कथं महापुरुषसत्तमम् । भवेति नाम्ना तत्सर्वं कथयस्व परोह्यहम् ॥
एवमुक्तस्तु रुद्रेण स पुमान् प्रत्यभाषत । अहं नारायणो देवो जलशायी सनातनः ॥
दिव्यं चक्षुर्भवति वै तव मां पश्य यत्नतः । एवमुक्तस्तदा तेन यावत्पश्याम्यहन्तु तम् ॥

तावदङ्गुष्ठमात्रन्तु ज्वलद्भास्करतेजसम् ।
तमेवाहं प्रपश्यामि तस्य नाभौ तु पङ्कजम् ।
ब्रह्माणं तत्र पश्यामि आत्मानञ्च तदन्तकः ॥ १३ । १४ ॥

एवं दृष्ट्वा महात्मानं ततो हर्षमुपागतः । तं स्तोतुं द्विजशार्दूल मतिर्मे समजायत ॥१५॥

तस्यां मतौ तु जातायां स्तोत्रेणानेन सुव्रत ।
स्तुतो मया स विश्वात्मा तपसा स्मृतकर्मणा ॥ १६ ॥

रुद्र उवाच

नमोऽस्त्वनन्ताय विशुद्धचेतसे सरूपरूपाय सहस्रबाहवे ।
सहस्ररश्मिप्रवराय वेधसे विशालदेहाय विशुद्धकर्मणे[1] ॥ १७ ॥
समस्तविश्वार्त्तिहराय शम्भवे सहस्रसूर्यानिलतिग्मतेजसे ।
समस्तविद्याविधृताय चक्रिणे समस्तगीर्वाणनुते सदा नमः ॥ १८ ॥
अनादिदेवाच्युत शेषशेखर प्रभो विभो भूतपते महेश्वर ।

---

१. विशुद्धमूर्त्तये इति वा पठ्यते क्वचित् ।

मरुत्पते सर्वपते जगत्पते भुवः पते भुवनपते सदा नमः ॥ १९ ॥
जलेश नारायण विश्वशङ्कर क्षितीश विश्वेश्वर विश्वलोचन ।
शशाङ्क सूर्याच्युत वीर विश्वग प्रतर्क्यमूर्त्तेऽमृतमूर्त्तिरव्यय ॥ २० ॥
ज्वलद्धृताशार्च्चिविरुद्धमण्डल प्रपाहि नारायण विश्वतोमुख ।
नमोऽस्तु देवार्त्तिहरामृताव्यय प्रपाहि मां त्वं शरणागतं सदा[1] ॥२१॥
वक्त्राण्यनेकानि विभो तवाहं पश्यामि मध्यस्थगतं पुराणम् ।
ब्रह्माणमीशं जगतां प्रसूतिं नमोऽस्तु मह्यन्तु पितामहाय ॥ २२ ॥
संसारचक्रभ्रमणैरनेकैः क्वचिद्भवान्देववरादिदेव ।
सन्मार्गिभिर्ज्ञानविशुद्धसत्त्वैरुपास्यसे किम्प्रणमाम्यहं त्वाम् ॥ २३ ॥
एकं भवन्तं प्रकृतेः परस्ताद्यो वेत्ति स सर्वविदादिदेव ।
गुणा न तेषु प्रसभं विभेद्या विशालमूर्त्तिर्हि सुसूक्ष्मरूपः ॥ २४ ॥
वाग्योनिमन्नो विगतेन्द्रियोऽसि विकर्मा भवान्नो विगतैककर्मा ।
संसारवांस्त्वं हि न तादृशोऽसि परं वपुर्देव विशुद्धभावैः ॥ २५ ॥
संसारविच्छित्तिकरैर्यजद्भिरतोऽवसीयेत चतुर्भुजस्त्वम् ।
परं न जानाति यतो वपुस्ते देवादयोऽप्यद्भुतकारणं तत् ॥ २६ ॥
अतोऽवतारोक्ततनुं पुराणमाधारयेयुः कमलासनाद्याः ।
न ते वपुर्विश्वसृगब्जयोनिरेकान्ततो वेद महानुभावः ॥ २७ ॥
परन्त्वहं वेद्मि कविं पुराणं भवन्तमाद्यं तपसा विशुद्धः ।
पद्मासनो मे जनकः प्रसिद्धश्चैतः प्रसूतावसकृत्पुराणैः ॥ २८ ॥
सम्बुध्यते नाथ न मद्विधाऽपि विदुर्भवन्तं तपसा विहीनाः ।
ब्रह्मादिभिस्तत्प्रवरैरबोध्यं त्वां देवरूपाः समनन्त नत्या ॥ २९ ॥
प्रबोधमिच्छन्ति न तेषु बुद्धेरुदारकीर्त्तिष्वपि वेदहीनाः ।
जन्मान्तरैर्वेदविदां विवेकैर्बुद्धिर्भवेन्नाथ तव प्रसादात् ॥ ३० ॥
त्वल्लब्धलाभस्य न मानुषत्वं न देवगन्धर्वगतिः शिवं स्यात् ।
त्वं विश्वरूपोऽसि भवान्सुसूक्ष्म स्थूलोऽसि चेदं कृतकृत्यताद्य ॥ ३१ ॥
स्थूलः सुसूक्ष्मः सुलभोऽसि देव त्वद्बाह्यवृत्त्या नरके पतन्ति ।
किमुच्यते वा भवति स्थितेऽस्मिन्नाथे तु वस्वर्कमरुन्महीभिः ॥ ३२ ॥
सत्त्वैः सतोयैः समरूपधारिण्यात्मस्वरूपे विततस्वभावे ।
इति स्तुतीर्मे भगवाननन्त जुषस्व भक्तस्य विशेषतश्च ॥ ३३ ॥
सृष्टिं सृजस्वेति तवोदितस्य सर्वज्ञतां देहि नमोऽस्तु विष्णो ।
चतुर्मुखो वा यदि कोटिवक्त्रो भवेन्नरः कोऽपि विशुद्धचेताः ।
समे गुणानामयुतैरनेकैर्वदेत्तदा देववर प्रसीद ॥ ३४ ॥

१. प्रपाहि मां शरणगतं सदाच्युतेति पाठः क्वचिदुपलभ्यते, स तु छन्दोभङ्गदोषदुष्ट एव ।

समो वियुक्तस्य विशुद्धभावस्तद्भावभावैकमनोऽनुगस्य ।
सदा हृदिस्थोऽसि भवान्नमस्ते न सर्वगस्यास्ति पृथग्व्यवस्था ॥ ३५ ॥
इति प्रकाशं कृतमेतदीश स्तवं मया सर्वगतं विबुद्धा ।
संसारचक्रक्रममाणयुक्त्या भीतं पुनीह्यच्युत कैवलत्वम् ॥ ३६ ॥

वराह उवाच

इति स्तुतस्तदा देवो रुद्रेणामिततेजसा । उवाच वाक्यं सन्तुष्टो मेघगम्भीरनिस्वनः ॥

विष्णुरुवाच

वरं वरय भद्रोऽस्तु देवदेव उमापते । न भेदश्चावयोर्देव एकावावामुभावपि ॥ ३८ ॥

रुद्र उवाच

ब्रह्मणाहं नियुक्तस्तु प्रजाः सृज इति प्रभो । तत्र ज्ञानं प्रयच्छस्व त्रिविधं भूतभावनः ॥

विष्णुरुवाच

सर्वज्ञस्त्वन्न सन्देहो ज्ञानराशिः सदातनः । देवानाञ्च परं पूज्यः सर्वथा त्वं भविष्यसि।
एवमुक्तः पुनर्वाक्यमुवाचोमापतिस्तदा । अन्यं देहि वरं देव प्रसिद्धं सर्वजन्तुषु ॥४१॥
मूर्त्तो भूत्वा भवानेव मामाराधय केशव ।
मां वहस्व स देवेश वरं मत्तो गृहाण च । येन त्वं सर्वदेवानां पूज्यात्पूज्यतरो भव ॥

विष्णुरुवाच

देवकार्यावतारेषु मानुषत्वमुपागतः । त्वामेवाराधयिष्यामि त्वञ्च मे वरदो भव ॥४३॥
यत्त्वयोक्तं वहस्वेति देवदेव उमापते ।
सोऽहं वहामि देव त्वां मेघो भूत्वा शतं समाः ॥ ४४ ॥
एवमुक्त्वा हरिर्मेघः स्वयं भूत्वा महेश्वरम् । उज्जहार जलात्तस्माद्वाक्यं देवमुवाच ह ॥
य एते दश चैकश्च पुरुषाः प्राकृताः प्रभो ।
ते वैराजा महीं याता आदित्या इति संज्ञिताः ॥ ४६ ॥
मदंशो द्वादशो यस्तु विष्णुनामा महीतले । अवतीर्णो भवन्तन्तु आराधयति शङ्कर ॥
एवमुक्त्वा स्वकादंशात्सृष्टवादित्यं घनं तथा ।
नारायणः शब्दवच्च न विद्मः क लयं गतः ॥ ४८ ॥

रुद्र उवाच

एवमेष हरिर्देवः सर्वगः सर्वभावनः ।
वरदोऽभूत्पुरा मह्यं तेनाहं दैवतैर्वरः । नारायणात्परो देवो न भूतो न भविष्यति ॥
एतद्रहस्यं वेदानां पुराणानाञ्च सत्तम । मया वः कीर्त्तितं सर्वं यथा विष्णुरिहेज्यते ॥
इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु त्रयःसप्ततितमोऽध्यायः ।

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

वराह उवाच

पुनस्ते ऋषयः सर्वे तं पप्रच्छुः सनातनम् ।
रुद्रं पुराणपुरुषं शाश्वतं क्रतुमव्ययम् । विश्वरूपमजं शम्भुं त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ १ ॥

ऋषय ऊचुः

त्वं परः सर्वदेवानामस्माकञ्च सुरेश्वर । पृच्छामस्तेन त्वां प्रश्नमेकं तद्वक्तुमर्हसि ॥२॥
भूमिप्रमाणं संस्थानं पर्वतानाञ्च विस्तरम् । अस्माकं ब्रूहि कृपया देवदेव उमापते ॥३॥

रुद्र उवाच

सर्वेष्वेव पुराणेषु भर्लोकः परिकीर्त्त्यते ।
इदानीञ्च प्रवक्ष्यामि समासाद्वः क्ष्मातलम् । तन्निबोधत धर्मज्ञा,गदतो मम सत्तमाः॥

योऽसौ सकलविद्यावबोधितपरमात्मरूपी विगतकल्मषः परमाणुरचिन्त्यात्मा नारायणः सकललोकालोकव्यापी पीताम्बरोरुवक्षःक्षितिधरो गुणतः सूच्येत् तमस्त्वप्रपञ्चमदीर्घमखर्वमकृशमलोहितमित्येवमाद्योपलक्षितविज्ञानमात्ररूपः स भगवांस्त्वप्रकारः सत्त्वरजस्तमोद्रिक्तः सलिलं ससर्ज्ज । तत्सृष्ट्वा आदिपुरुषः परमेश्वरो नारायणः सकलजगन्मयः सर्वमयो देवमयो यज्ञमय आपोमय आपोमूर्त्तिर्योगनिद्रया सुप्तस्य तस्य नाभौ तदब्जं निःससार । तस्मिन् सकलवेदनिधिरचिन्त्यात्मा परमेश्वरो ब्रह्मा प्रजापतिरभवत् । स च सनकसनन्दनसनातनसनत्कुमारादीन् ज्ञानधर्मिणः पूर्वमुत्पाद्य पश्चान्मनुं स्वायम्भुवं मरीच्यादीन्दक्षान्त्यान् ससर्ज्ज । यः स्वायम्भुवो मनुर्भगवता सृष्टस्तस्मादारभ्य भुवनस्यातिविस्तरो वर्ण्यते । तस्य च मनोर्द्वौ पुत्रौ बभूवतुः प्रियव्रतोत्तानपादौ ।

प्रियव्रतस्य दश पुत्राः बभूवुः, अग्नीध्रोऽग्निबाहुर्मेधो मेधातिथिर्ध्रुवो ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यो वपुष्मान् सवनान्ताः । द्वितीयः स च प्रियव्रतः सप्तद्वीपेषु सप्तपुत्रान् स्थापयामास । तत्र चाग्नीध्रं जम्बूद्वीपेश्वरं चक्रे शाकद्वीपेश्वरं मेधातिथिं ज्योतिष्मन्तं क्रौञ्चे द्युतिमन्तं शाल्मलौ गोमेदस्येश्वरं हव्यं वपुष्मन्तं प्लक्षद्वीपेश्वरं पुष्कराधिपतिं सवनमिति । पुष्करेशस्यापि सवनस्य द्वौ पुत्रौ महावीतिधातकौ भवेताम् । तयोर्नाम्ना तौ देशौ व्यवस्थितौ धातके धातकीखण्डं कुमुदस्य च कौमुदम्। शाल्मलाधिपतेरपि ज्योतिष्मतस्त्रयः पुत्राः स्युः कुशवैद्युतजीमूतवाहनास्तेषां नाम्ना ते देशा जाताः । तथा च द्युतिमतः सप्त पुत्राः कुशलो मनुगव्यौ स्तः पीवरोऽग्रान्धकारकमुनिर्दुन्दुभिश्चेति तन्नाम्ना क्रौञ्चे सप्त महादेशनामानि । कुशद्वीपेश्वरस्यापि ज्योतिष्मतः सप्त पुत्राः । उद्भिदो वेणुमांश्चैव रथोपलं मनो धृतिः प्रभाकरः कपिल इति तच्चन्नामानि वर्षाणि द्रष्टव्यानि । शाकाधिपस्यापि मेधातिथेः सप्त पुत्रा नाभिशान्तभयशिशिरमुखोदमनन्दशिवक्षेमकध्रुवा इति । तन्नामान्येव वर्षाणि नाभेर्हेमवन्तं

हेमकूटं किम्पुरुषं नैषधं हरिवर्षं मेरुमध्यमिलावृतं नीलं रम्यकं श्वेतं हिरण्मयमुत्तरञ्च शृङ्गवतः कुरवो माल्यवन्तं भद्राश्वं गन्धमादनम्। केतुमाले तु एवं स्वायम्भुवेऽन्तरे भुवनप्रतिष्ठा कल्पे कल्पे चैवमेव सप्तसप्तपार्थिवैः क्रियते भूमेः पालनव्यवस्था च एष स्वभावः कल्पस्य सदा भवतीति। अत्र नाभेः सर्गं कथयामि, नाभिर्मेरुदेव्यां पुत्रमजनयदृषभनामानं, तस्य भरतो जज्ञे पुत्रश्च तावदग्रजः, तस्य भरतस्य पिता ऋषभः हेमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं महद्भारतं नाम शशास। भरतस्य पुत्रः सुमतिस्तस्य राज्यं दत्त्वा सोऽपि वनं ययौ। सुमतेस्तेजस्तत्पुत्रः सत्सुतस्तस्यापीन्द्रद्युम्नस्तस्यापि परमेष्ठी तस्य प्रतिहर्त्ता, तस्य निखातः, निखातस्य उन्नेता, उन्नेतुरप्यभावस्तस्योद्गाता, तस्य प्रस्तोता, प्रस्तोतुर्विभोः पृथुः पृथोरनन्तः, अनन्तस्य गयः गयस्य नयस्तस्य विराट्, तस्य महावीर्यस्य सुधीमान्।

तस्य पुत्रशतं जज्ञे तेनेमा वर्धिताः प्रजाः। तैरिदं भारतं वर्षं सप्तद्वीपं समाङ्कितम् ॥१॥

तेषां वंशप्रसूत्या तु भुक्तेयं भूमिरुत्तमा। कृतत्रेतादियुक्त्या तु युगाख्या ह्येकसप्ततिः ॥२॥

भुवनस्य प्रसङ्गेन मन्वन्तरमिदं शुभम्। स्वायम्भुवञ्च कथितमपरं यन्निबोधत ॥३॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः।

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथातथम्।
संख्या चापि समुद्राणां द्वीपानाञ्चैव विस्तरम् ॥ १ ॥
यावन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च याः स्मृताः।
महाभूतप्रमाणञ्च गतिश्चन्द्रार्कयोः पृथक् ॥ २ ॥

द्वीपभेदसहस्राणि सप्तस्वन्तर्गतानि च। न शक्यन्ते क्रमेणेह वक्तुं यैर्विततं जगत् ॥

सप्त द्वीपान् प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह। येषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥

अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण साधयेत्।
प्रकृतेश्च परं यत्तु तदचिन्त्यं विभाव्यते ॥ ५ ॥

नववर्षं प्रवक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथातथम्। विस्तारं मण्डलञ्चैव योजनैस्तन्निबोधत ॥

शतमेकं सहस्राणां योजनानां समन्ततः। नानाजनपदाकीर्णं योजनैर्विविधैः शुभैः ॥

सिद्धचारणसङ्कीर्णं पर्वतैरुपशोभितम्। सर्वधातुविवृद्धैश्च शिलाजालसमुद्भवैः ॥ ८ ॥

पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिः सर्वतश्चितम्। जम्बूद्वीपं पृथु श्रीमत्सर्वतः परिमण्डलम् ॥

नवभिश्चावृतं श्रीमान् यत्रास्ते भूतभावनः। लवणेन समुद्रेण सर्वतः परिवारितः ॥१०॥

जम्बूद्वीपस्य विस्तारात्समेन तु समन्ततः।
तस्य प्रागायता दीर्घाः षडेते वर्षपर्वताः। उभयत्रावगाढाश्च समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥११॥

हिमप्रायश्च हिमवान् हेमकूटश्च हेमवान् । सर्वत्र सुसुखश्चापि निषधः पर्वतो महान् ॥
चतुर्वर्णः ससौवर्णो मेरुश्चोक्तो मया गिरिः । वृत्ताकृतिप्रमाणश्च चतुरस्रः समुच्छ्रितः[1]॥
नानावर्णः सुपार्श्वेषु प्रजापतिगुणान्वितः । नाभिमण्डलसम्भूतो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
पूर्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तेन तस्य तत् । पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यत्वमिष्यते ॥
भृङ्गपत्रनिभश्चासौ पश्चिमेन यतोऽथ सः । तेनास्य शूद्रता प्रोक्ता मेरोर्नामार्थकर्मणः ॥
पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं विभाव्यते ।
तेनास्य क्षत्रभावः स्यादिति वर्णाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १७ ॥
वृत्तः स्वभावतः प्रोक्तो वर्णतः परिमाणतः ।
नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतशुक्लो हिरण्मयः । मयूरबर्हिवर्णस्तु शातकौम्भस्य शृङ्गवान् ॥
एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः । तेषामान्तरविष्कम्भो नवसाहस्र उच्यते ॥१९॥
मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोस्तु सम्भवः । तेनैव तु सहस्राणि विस्तीर्णः सर्वतश्च सः॥
मध्यं तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः । वेद्यर्धदक्षिणं मेरोरुत्तरार्धं तथोत्तरम् ॥ २१ ॥
वर्षाणि यानि षडत्र तेषान्ते वर्षपर्वताः । योजनाग्रन्तु वर्षाणां सर्वेषां तद्विधीयते ॥२२॥
द्वे द्वे वर्षे सहस्राणां राजान्यानां समुच्छ्रयः । जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम उच्यते ॥
योजनानां सहस्राणां शते द्वे चापि तौ गिरी ।
नीलश्च निषधश्चैव ताभ्यां हीनाश्च ये परे । श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृङ्गवांश्च यः ॥
जम्बूद्वीपप्रमाणेन निषधः परिकीर्त्तितः । तस्माद्द्वादशभागेन हेमकूटः प्रहीयते ।
हिमवान्विंशभागेन हेमकूटात् प्रहीयते ॥ २५ ॥
अष्टांशाद्धिमवाञ्छैल आयतः पूर्वपश्चिमे । द्वीपस्य मण्डलीभावाद्ह्रासवृद्धी प्रकीर्त्यते॥
वर्षाणां पर्वतानाञ्च यथा चेमे तथोत्तरम् । तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि चैत्र तत् ॥
प्रपातविषमैस्तैस्तु पर्वतैरावृतानि तु । सन्ततानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ २८ ॥
वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः । एतद्धैमवतं वर्षं भारतो यत्र सन्ततिः ॥
हेमकूटे परं यत्र नाम्ना किम्पुरुषोत्तमः । हेमकूटात्तु निषधं हरिवर्षन्तदुच्यते ॥ ३० ॥
हरिवर्षात्परश्चैव हेमपार्श्वे इलावृतम् । इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३१ ॥
रम्यकाच्च परं श्वेतं विश्रुतं तद्धिरण्मयम् । हिरण्मयात्परञ्चैव शृङ्गवन्तं कुरु स्मृतम् ॥
धनुःसंस्थे तु द्वे वर्षे विज्ञेये दक्षिणोत्तरे । द्वीपानां खलु चत्वारि चतुरस्रमिलावृतम् ॥
अर्वाक् च निषधस्याथ वेद्यर्धं दक्षिणं स्मृतम् । परं शृङ्गवतो यच्च वेद्यर्धं हि तदुत्तरम्॥
वेद्यर्द्धदक्षिणे त्रीणि वर्षाणि त्रीणि चोत्तरे । तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो यत्र मेरुस्त्विलावृतः॥
आयामतश्चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि प्रकीर्त्तितः । तस्य प्रतीच्यां विज्ञेयः पर्वतो गन्धमादनः ॥
आयामोच्छ्रायविस्तारात्तुल्यो माल्यवता तु सः ।
परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः ।
चतुर्वर्णः स सौवर्णश्चतुरस्रः समुत्थितः ॥ ३७ ॥

१. समुत्थित इति पाठान्तरम् ।

अव्यक्तधातवः सर्वे समुत्पन्ना जनादयः । अव्यक्तपृथिवी पद्मं मेरुस्तस्य च कर्णिका ॥
चतुष्पत्रं समुत्पन्नं व्यक्तं पञ्चगुणं महत् । ततः सर्वाः समुत्पन्ना वितता हि प्रवृत्तयः ॥
अनेककल्पजीवद्भिः पुरुषैः पुण्यकारिभिः । कृतात्मभिर्महात्मभिः प्राप्यते पुरुषोत्तमः॥
महायोगी महादेवो जगद्धयेयो जनार्दनः । सर्वलोकगतोऽनन्तो व्यापको पूर्तिरव्ययः॥

न तस्य प्राकृता मूर्त्तिर्मांसमेदोऽस्थिसम्भवा ।
योगित्वाच्चेश्वरत्वाच्च सर्वरूपधरो विभुः ॥ ४२ ॥

तन्निमित्तं समुत्पन्नं लोके पद्मं सनातनम् ।
कल्पशेषस्य तस्यासौ कालस्य गतिरीदृशी ॥ ४३ ॥

तस्मिन् पद्मे समुत्पन्नो देवदेवश्चतुर्मुखः । प्रजापतिपतिर्देव ईशानो जगतः प्रभुः ॥
तस्य बीजनिसर्गं हि पुष्करस्य यथार्थवत् । कृत्स्नं प्रजानिसर्गेण विस्तरेणैव वर्ण्यते ॥
तदम्बु वैष्णवः कायो यतो रत्नविभूषितः । पद्माकारा समुत्पन्ना पृथिवी सवनह्रदा ॥

तत्तस्य लोकपद्मस्य विस्तरं सिद्धभाषितम् ।
वर्ण्यमानं विभागेन क्रमशः शृणुत द्विजाः ॥ ४७ ॥
महावर्षाणि ख्यातानि चत्वार्यत्र च संस्थिताः ।
तत्र पर्वतसंस्थानो मेरुर्नाम महाबलः ॥ ४८ ॥

नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्वतः श्वेत उच्यते ।
पीतञ्च दक्षिणे तस्य शृङ्गवर्णन्तु पश्चिमम् । उत्तरं रक्तवर्णन्तु तस्य पार्श्वं महात्मनः ॥
मेरुस्तु शोभते शुक्लो राजवंशेष्वधिष्ठितः । तरुणादित्यसङ्काशो विधूम इव पावकः ॥
योजनानां सहस्राणि चतुरशीतिमुच्छ्रितः । प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तृतः षोडशैव तु ॥

शरावसंस्थितत्वाच्च द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ।
विस्तारत्रिगुणश्चास्य परिणाहः समन्ततः ॥ ५२ ॥

मण्डलेन प्रमाणेन व्यस्यमानन्तदिष्यते । नवतिश्च सहस्राणि योजनानां समन्ततः ॥

ततः षट्काधिकानाञ्च व्यस्यमानं प्रकीर्त्तितम् ।
चतुरस्रेण मानेन परिणाहः समन्ततः ॥ ५४ ॥

स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः । भवनैरावृतः सर्वैर्जातरूपमयैः शुभैः ॥
तत्र देवगणाः सर्वे गन्धर्वोरगराक्षसाः । शैलराजे प्रमोदन्ते तथैवाप्सरसां गणाः ॥

स तु मेरुः परिवृतो भवनैर्भूतभावनैः ।
चत्वारो यस्य देशास्तु नानापार्श्वेष्वधिष्ठिताः ॥ ५७ ॥

भद्राश्वो भारतश्चैव केतुमालश्च पश्चिमे । उत्तरे कुरवश्चैव कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ५८ ॥

कर्णिका तस्य पद्मस्य समन्तात्परिमण्डलम् ।
योजनानां सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः ॥ ५९ ॥

तस्य केसरजालानि नव षट् च प्रकीर्त्तिताः । चतुरशीतिरुत्सेधो विवरान्तरगोचराः ॥

त्रिंशच्चापि सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः ।
तस्य केसरजालानि विकीर्णानि समन्ततः ॥ ६१ ॥
शतसाहस्र आयामः अशीतिः पृथुलानि च ।
चत्वारि तत्र पर्वाणि योजनानां चतुर्दश ॥ ६२ ॥
तत्र या सा मया तुभ्यं कर्णिकेत्यभिविश्रुता ।
तां वर्ण्यमानामेकाग्रयात्समासेन निबोधत ॥ ६३ ॥

मणिपर्णशतैश्चित्रां नानावर्णप्रभासिताम् । अनेकपर्णनिचयं सौवर्णमरुणप्रभम् ॥ ६४॥
कान्तं सहस्रपर्वाणं सहस्रोदरकन्दरम् । सहस्रशतपत्रञ्च वृतमेकं नगोत्तमम् ।
मणिरत्नार्पितैः श्वभ्रैर्मणिचित्रिततोरणैः ॥ ६५ ॥

तत्र ब्रह्मसभा रम्या ब्रह्मर्षिजनसङ्कुला । नाम्ना मनोवती सा तु सर्वलोकेषु विश्रुता ॥
तत्रेशानस्य देवस्य सहस्रादित्यवर्च्चसः । महाविमानसंस्थस्य महिमा वर्तते सदा ॥
तत्र सर्वे देवगणाश्चतुर्वक्त्रं स्वयं प्रभुम् । इष्ट्वा पूज्या नमस्कारैरर्चनीयमुपस्थिताः ॥

यैस्तदा जितसङ्कल्पैर्ब्रह्मचर्यं महात्मभिः ।
चीर्णं चारुमनोभिश्च सदाचारपरिस्थितैः ॥ ६९ ॥
सम्यग्भक्त्या सुतुष्ट्या च पितृदेवार्चने रताः ।
गृहाश्रमपरास्तत्र विनीता अतिथिप्रियाः ॥ ७० ॥
गृहिणः शुक्लकर्मस्था विरक्ताः कारणात्मकाः ।
यमैर्नियमदानैश्च दृढनिर्दग्धकिल्बिषाः ॥ ७१ ॥
तेषां निवासः शुक्ले च ब्रह्मलोके अनिन्दिते ।
उपर्युपरि सर्वासां गतीनां परमा गतिः ॥ ७२ ॥

चतुर्दशसहस्राणि योजनानान्तु कीर्त्तितम् । ततोर्धरुचिरे कृष्णे तरुणादित्यवर्चसि ॥
महागिरौ ततो रम्ये रत्नधातुविचित्रिते । नैकरत्नसमावासे मणितोरणमन्दिरे ।
मेरुः सर्वेषु पार्श्वेषु समन्तात्परिमण्डले ॥ ७४ ॥

त्रिंशद्योजनसाहस्रं चक्रपादो नगोत्तमः । दशयोजनविस्तीर्णा चक्रपादोपनिर्गता ॥७५॥
सा तूर्ध्ववाहिनी चापि नदी भूमौ प्रतिष्ठिता ।
सा पुर्याममरावत्यां क्रममाणेन्दुसप्रभा ॥ ७६ ॥
तया तिरस्कृता वापि सूर्येन्दुज्योतिषां गणाः ।
उदयास्तमिते सन्ध्ये ये सेवन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ॥
तान्तुष्यन्ते द्विजाः सर्वानष्टावप्यचलोत्तमान् ।
परिभ्रमज्ज्योतिषां या सा रुद्रेन्द्रमता शुभा ॥ ७८ ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

षट्सप्ततितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

तस्यैव मरोः पूर्वे तु देशे परमवर्चसे। चक्रपादपरिक्षिप्ते नानाधातुविराजिते ॥
तत्र सर्वामरपुरं चक्रपादसमुद्भतम् ॥ १ ॥
दुर्धर्षबलदृप्तानां देवदानवरक्षसाम्। तत्र जाम्बूनदमयः सुप्राकारः सुतोरणः ॥ २ ॥
तस्याप्युत्तरपूर्वे तु देशे परमवर्चसे। अलोकजनसम्पूर्णा विमानशतसङ्कुला ॥ ३ ॥
महावापोसमायुक्ता नित्यं प्रमुदिता शुभा ।
शोभिता पुष्पशबलैः पताकाध्वजमालिनी ॥ ४ ॥
देवैर्यक्षोऽप्सरोभिश्च ऋषिभिश्च सुशोभिता। पुरन्दरपुरी रम्या समृद्धा त्वमरावती ॥
तस्या मध्येऽमरावत्या वज्रवैदूर्यवेदिका।
त्रैलोक्यगुणविख्याता सुधर्मा नाम वै सभा ॥ ६ ॥
तत्रास्ते श्रीपतेः श्रीमान् सहस्राक्षः शचीपतिः।
सिद्धादिभिः परिवृतः सर्वाभिर्देवयोनिभिः ॥ ७ ॥
तत्र चैव तु वंशः स्याद्भास्करस्य महात्मनः। साक्षात्तत्र सुराध्यक्षः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
तस्याश्च दिक्षु विस्तीर्णा तत्तद्गुणसमन्विता। तेजोवती नाम पुरी हुताशस्य महात्मनः ॥
तद्वद्गुणवती रम्या पुरी वैवस्वतस्य च। नाम्ना संयमनी नाम पुरी त्रैलोक्यविश्रुता ॥
तथा चतुर्थे दिग्भागे नैर्ऋताधिपतेः श्रुता।
नाम्ना कृष्णवती नाम विरूपाक्षस्य धीमतः ॥ ११ ॥
पञ्चमे ह्युत्तरपुटे नाम्ना शुद्धवती पुरी।
उदकाधिपतेः ख्याता वरुणस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
तथा पञ्चोत्तरे देवस्यास्योत्तरपुटे पुरी। वायोर्गन्धवती नाम ख्याता सर्वगुणोत्तरा ॥
तस्योत्तरपुटे रम्या गुह्यकाधिपतेः पुरी। नाम्ना महोदया नाम शुभा वैदूर्यवेदिका ॥
तथाष्टमेऽन्तरपुटे ईशानस्य महात्मनः। पुरी मनोहरा नाम भूतैर्नानाविधैर्युता ॥
पुष्पैर्धर्म्यैश्च विविधैर्वनैराश्रमसंस्थितैः। प्रार्थ्यते देवलोकोऽयं स स्वर्ग इति कीर्तितः।
इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे षट्सप्ततितमोऽध्यायः

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

यदेतत्कर्णिकामूलं मेरोर्मध्यं प्रकीर्तितम्। तद्योजनसहस्राणि संख्यया मानतः स्मृतम् ॥
चत्वारिंशत्तथा चाष्टौ सहस्राणि तु मण्डलैः।
शैलराजस्य तत्तत्र मेरुमूलमिति स्मृतम् ॥ २ ॥

तेषां गिरिसहस्राणामनेकानां महोच्छ्रयः ।
दिगष्टौ च पुनस्तस्य मर्यादापर्वताः शुभाः ॥ ३ ॥
जठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ । मर्यादापर्वतानेतानष्टावाहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥
योऽसौ मेरुर्द्विजश्रेष्ठाः प्रोक्तः कनकपर्वतः ।
दिगस्यास्य तु वक्ष्यामि शृणुध्वं गदतस्ततः ॥ ५ ॥
मर्यादायास्तु चत्वारो शिरोरम्रं चतुर्दश । येनाचचाल विष्टब्धा सप्तद्वीपवती मही ॥
दशयोजनसाहस्रं व्यायामस्तेषु शङ्क्यते[1] । तिर्यगूर्ध्वञ्च रचिता हरितालतलैर्वृता ॥७॥
मनःशिलादरीभिश्च सुवर्णमणिचित्रिता । अनेकसिद्धभवनैः क्रीडास्थानैश्च सप्रभा ॥
पूर्वेण मन्दरस्तस्य दक्षिणे गन्धमादनः । विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्थितः ॥
तेषां शृङ्गेषु चत्वारो महावृक्षाः प्रतिष्ठिताः ।
देवदैत्याप्सरोभिश्च सेविताः सुसमृद्धिभिः ॥ १० ॥
मन्दरस्य गिरेः शृङ्गे कदम्बो नाम पादपः ।
प्रलम्बशाखाशिखरः कदम्बश्चैव पादपः ॥ ११ ॥
महाकुम्भप्रमाणैश्च पुष्पैर्विकचकेसरैः । महागन्धमनोज्ञैश्च शोभितः सर्वकालजः ॥
समसेनापरिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः । सहस्रमधिकं सोऽथ गन्धेनापूरयन्दिशः ॥१३॥
भद्राश्वो नाम वृक्षोऽय वर्षद्भिः केतुसम्भवः ।
कीर्तिमान् रूपवान् श्रीमान्महापादपपादपः ॥ १४ ॥
यत्र साक्षाद्धृषीकेशः सिद्धमन्त्रैर्निषेवितः । तस्य लोकसहस्रस्य तथा स्ववदनो हरिः ॥
पृष्टवांश्चामरश्रेष्ठः स हि साक्षं पुनः पुनः । तेन चालोकितं वर्षं सर्वद्विपदनायकाः ॥
यस्य नाम्ना समाख्यातो भद्राश्वेति न संशयः ॥ १६ ॥
दक्षिणस्यापि शैलस्य शिखरे द्वे च सेविते ।
जम्बूसङ्घः पुष्पफलमहाशाखापशोभितः ॥ १७ ॥
सदा ह्यतिसनामानि स्वादूनि सुरभीणि च ।
फलान्यमृतकल्पानि पतन्ति गिरिमूर्धनि ॥
तस्माद्गिरिवरश्रेष्ठात् फलप्रस्तरवाहिनीः ॥ १८ ॥
तत्र जाम्बूनदं नाम सुवर्णमनलप्रभम् । देवालङ्कारमतुलमतिसुन्दरवर्चसम् ॥ १९ ॥
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसगुह्यकाः । पिबन्त्यमृतकल्पञ्च प्रीत्या जम्बूफलासवम् ॥
मोक्षते दक्षिणे वर्षे जम्बूलोकेति विश्रुता ।
यस्या नाम्ना समाख्याता जम्बूद्वीपेति मानवैः ॥ २१ ॥
विपलस्य य च शैलस्दक्षिणेन महात्मनः । जातिशृङ्गोऽतिसुमहानश्वत्थश्चेति पादपः ॥
महोच्छ्रायो महास्कन्धो नैकसत्त्वगुणालयः ।

१. सन्ततेति क्वचित्पठ्यते ।

कुम्भप्रमाणै रुचिरैः फलैः सर्वर्तुकैः शुभैः ॥ २३ ॥
सकेतुकेतुमालोक्य देवगन्धर्वसेवितैः ।
केतुमालेति यः ख्यातो नाम्ना तत्र प्रकीर्तितः ॥
तन्निबोधत विप्रेन्द्रा निरुक्तन्तेन वर्षके ॥ २४ ॥
क्षीरोदमथने वृत्ते मालां स्कन्धनिषेविताम् ।
इन्द्रेण चैत्यकेतोश्च केतुमालस्ततः स्मृतः ॥
तेन तच्चिह्नितं वर्षं केतुमालेति विश्रुतम् ॥ २५ ॥
सुपार्श्वस्योत्तरे शृङ्गे वटो नाम महाद्रुमः ।
न्यग्रोधो विपुलस्कन्धो यस्त्रियोजनमण्डलः ॥ २६ ॥
माल्यमान[1]कलापैश्च विविधैस्तु समन्ततः ।
शाखाभिर्लम्बमानाभिः सेविते सिद्धसेविते ॥ २७ ॥
प्रलम्बकुम्भसदृशैर्हेमवर्णफलैः सदा । सद्यते वै ततस्तस्मिन् वटवृक्षप्रकाशकाः ॥ २८ ॥
सनत्कुमारावरजा मानसा ब्रह्मणः सुताः ।
सप्त तत्र महाभागाः कुरवो नाम विश्रुताः ॥ २९ ॥
तत्र स्थिरगतैः क्षान्तैर्नीरजस्कैर्महात्मभिः ।
अब्दैः स्वपक्षपर्यन्तैः खम्प्राप्तास्ते सनातनाः ॥ ३० ॥
तस्य नामाङ्कितं वर्षं सप्ततिवै महात्मनः ।
दिवि देवे च विख्याता भर्तारः कुरवः सदा ॥ ३१ ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

तथा चतुर्णां वक्ष्यामि शैलेन्द्राणां यथाक्रमम् ।
अनुविन्ध्यानि रम्याणि विहङ्गैः कूजितानि च ॥ १ ॥
अनेकपक्षियुक्तात्मशृङ्गाणि सुबहूनि च ।
देवानां दिव्यनारीभिः समं क्रीडामयानि च ॥ २ ॥
किन्नरोहितघुष्टानि शीतमन्दसुगन्धिभिः । पवनैः सेव्यमानानि रमणीयतराणि च ॥
चतुर्दिक्षु विराजन्ते नामतः शृणु ता नदीः । पूर्वे चैत्ररथं नाम दक्षिणे गन्धमादनम् ।
प्रभावेण सुतोयानि वनखण्डयुतानि च ॥ ४ ॥
वनखण्डान्तथाक्रम्य देवताललना युताः ।
यत्र क्रीडन्ति चोद्देशे मुदा परमया युताः ॥ ५ ॥

१. माल्यदानेति क्वचित्पुस्तके पठ्यते ।

रत्नौघकीर्णतीर्थानि महापुण्यजलानि च । अनेकजलयन्त्रैश्च नादितानि महान्ति च॥
शाखाभिर्लम्बमानाभी रुवत्पक्षिकुलालिभिः ।
कमलोत्पलकह्लारशोभितानि सरांसि च ।
चतुर्षु तेषु गिरिषु नानागुणयुतेषु च ॥ ७ ॥
अरुणोदन्तु पूर्वेण दक्षिणे मानसं स्थितम् । असितोदं पश्चिमे च महाभद्रं तथोत्तरे ।
कुमुदैः श्वेतकपिलैः कडारैर्भूषितानि च ॥ ८ ॥
अरुणोदस्य ये शैलाः प्राच्या वै नामतः स्मृताः ।
तान्कीर्त्यमानान्तत्त्वेन शृणुध्वं गदतो मम ॥ ९ ॥
विकङ्को मणिशृङ्गश्च सुपात्रश्चोपलो महान् । महानीलोऽथ कुम्भश्च सुविन्दुर्मदनस्तथा ।
वेणुनद्धः सुमेदाश्च निषधो देवपर्वतः ॥ १० ॥
इत्येते पर्वतवराः पुण्याश्च गिरयोऽपि च । सरसो मानसस्येह दक्षिणेन महाचलाः ।
ये कीर्तिता मया तुभ्यं नामतस्तान्निबोध मे ॥ ११ ॥
शैलस्त्रिशिखरश्चैव शिशिरश्चाचलोत्तमः । कपिश्च शतमक्षश्च[1] तुरगश्चैव सानुमान् ॥१२॥
ताम्राहश्च विषश्चैव तथा श्वेतोदनो गिरिः । समूलश्चैव सरलो रत्नकेतुश्च पर्वतः ॥
एकमूलो महाशृङ्गो गजमूलोऽपि शावकः । पञ्चशैलश्च कैलासो हिमवानचलोत्तमः ॥
उत्तरा ये महाशैलास्तान् वक्ष्यामि निबोधत ।
कपिलः पिङ्गलो भद्रः सरसश्च महाचलः ॥ १५ ॥
कुमुदो मधुमांश्चैव गर्जनो मर्कटस्तथा । कृष्णश्च पाण्डवश्चैव सहस्रशिरसस्तथा ॥
पारिपात्रश्च शैलेन्द्रः शृङ्गवानचलोत्तमः ।
इत्येते पर्वतवराः श्रीमन्तः पश्चिमे स्मृताः ॥ १७ ॥
महाभद्रस्य सरस उत्तरेण द्विजोत्तमाः ।
ये पर्वताः स्थिता विप्रास्तान् वक्ष्यामि निबोधत ॥ १८ ॥
हंसकूटो महाशैलो वृषहंसश्च पर्वतः । कपिञ्जलश्च शैलेन्द्र इन्द्रशैलश्च सानुमान् ॥
नीलः कनकशृङ्गश्च शतशृङ्गश्च पर्वतः ।
पुष्पकरो मेघशैलो विराजश्चाचलोत्तमः ॥ २० ॥
जारुचिश्चैव शैलेन्द्र इत्येते उत्तरा स्मृताः ॥ २१ ॥
इत्येतेषान्तु मुख्यानामुत्तरेषु यथाक्रमम् ।
स्थलीर्नगरद्रोणीश्च सरांसि च निबोधत ॥ २२ ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

---

१. शतमद्धिश्चेति वा पठ्यते ।

एकोनाशीतिमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

सीतान्तस्याचलेन्द्रस्य कुमुदस्यान्तरेण च ।
द्रोण्यां विहङ्गजुष्टायां नानासत्त्वनिषेविताम् ॥ १ ॥
त्रियोजनशतायामां शतयोजनविस्तृताम् । सुरसामलपानीयां रम्यां तत्र सुरोचनीम् ॥
द्रोणमात्रप्रमाणैश्च पुण्डरीकैः सुगन्धिभिः । सहस्रशतपत्रैश्च महापद्मैरलङ्कृतम् ॥३॥
देवदानवगन्धर्वैर्महासर्पैरधिष्ठितम् । पुण्यं तच्छ्रीसरो नाम सप्रकाशमिहैव च ।
प्रसन्नसलिलैः पूर्णं शरण्यं सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ॥
तत्र त्वेकं महापद्मं मध्ये पद्मवनस्य च । कोटिपत्रप्रकलितं तरुणादित्यवर्चसम् ॥
नित्यं व्याकोशमधुरं चरत्वादर्तिमण्डलम् ।
चारुकेसरजालाढ्यं मत्तभ्रमरनादितम् ॥ ६ ॥
तस्मिन्मध्ये भगवती साक्षाच्छ्रीर्नित्यमेव हि ।
लक्ष्मीस्तु तं सदावासं[1] मूर्तिमन्तं न संशयः ॥ ७ ॥
सरसस्तस्य तीरे तु तस्मिन् सिद्धनिषेवितम् ।
सदापुष्पफलं रम्यं तत्र बिल्ववनं महत् ।
शतयोजनविस्तीर्णं द्वियोजनशतायतम् ॥ ८ ॥
अर्धक्रोशोच्चशिखरैर्महावृक्षैः समन्ततः । शाखासहस्रकलितैर्महास्कन्धैः समाकुलम् ॥
फलैः सहस्रसङ्काशैर्हरितैः पाण्डुरैस्तथा । अमृतस्वादुसदृशैर्भेरीमात्रैः सुगन्धिभिः ॥
शीर्यद्भिश्च पतद्भिश्च कीर्णभूमिवनान्तरम् ।
नाम्ना तच्छ्रीवनं नाम सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ११ ॥
देवादिभिः समाकीर्णमष्टाभिः ककुभिः शुभम् ।
बिल्वाशिभिश्च मुनिभिः सेवितं पुण्यकारिभिः ॥ १२ ॥
तत्र श्रीः संस्थिता नित्यं सिद्धसङ्घनिषेविता ।
एकैकस्याचलेन्द्रस्य मणिशैलस्य चान्तरम् ॥ १३ ॥
शतयोजनविस्तीर्णं द्वियोजनशतायतम् । विमलं पङ्कजवनं सिद्धचारणसेवितम् ॥१४॥
पुष्पं लक्ष्म्या धृतं[2] भाति नित्यम्प्रज्वलतीव ह ।
अर्धक्रोशश्च शिखरैर्महास्कन्धैः समावृतम ॥
प्रफुल्लशाखाशिखरं पिञ्जरं भाति तद्वनम् ॥ १५ ॥
द्विबाहुपरिणाहैस्तैस्त्रिहस्तायामविस्तृतैः । मनःशिलापूर्वनिभैः पाण्डुकेसरशालिभिः ॥
पुष्पैर्मनोहरैर्व्याप्तं व्याकोशैर्गन्धशालिभिः[3] । विराजति वनं सर्वं मत्तभ्रमरनादितम् ॥

---

१. तदावासमिति कुत्रचित् पुस्तके पाठोऽवलोक्यते ।
२. भृतमिति (ख) ।
३. एतदर्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

तद्वनं दानवैर्दैवैर्गन्धर्वैर्यक्षराक्षसैः[1] । किन्नरैरप्सरामिश्च महाभोगैश्च[2] सेवितम् ॥१८॥
तत्राश्रमो भगवतः कश्यपस्य प्रजापतेः । सिद्धसाधुगणाकीर्णं नानाश्रमसमाकुलम् ॥

महानीलस्य मध्ये तु ककुभस्य गिरेस्तथा ।
मध्ये सुखानदी[3] नाम तस्यास्तीरे महद्वनम् ॥ २० ॥
पञ्चाशद्योजनायामं त्रिंशद्योजनमण्डलम् ।
रम्यं तालवनं श्रीमत्क्रोशार्धोच्छ्रितपादपम् ॥ २१ ॥

महाबलैर्महासारैः स्थिरैरविचलैः शुभैः । महदञ्जनसंस्थानैः परिवृत्तैर्महाफलैः ॥
मृष्टगन्धगुणोपेतैरुपेतं सिद्धसेवितम ॥ २२ ॥
ऐरावतस्य करिणस्तत्रैव समुदाहृतिः । ऐरावतस्य रुद्रस्य देवशीलस्य चाम्बरे[4] ॥ २३ ॥
सहस्रयोजनायामः शतयोजनविस्तृतः । सर्वा ह्येकशिला भूमिर्वृक्षवीरुधवर्जिता ॥

आप्लुता पादमात्रेण सलिलेन समन्ततः ॥ २४ ॥
इत्येताभ्यन्तरे द्रोण्यो नानाकाराः प्रकीर्तिताः ।
मेरोः पार्श्वेन विप्रेन्द्रा यथावदनुपूर्वशः ॥ २५ ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे एकोनाशीतितमोऽध्यायः

अशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अथ दक्षिणदिग्व्यवस्थिताः पर्वतद्रोण्यः सिद्धाचरिताः कीर्त्यन्ते । शिशिरपतङ्गयोर्मध्ये शुक्ला भूमिः क्रिया मुक्ता गलितपादपा ।

इक्षुक्षेपे च शिखरे पादपैरुपशोभिते ।
उदुम्बरवनं रम्यं पक्षिसङ्घैर्निषेवितम् ॥ १ ॥
फलितं तद्वनं भाति महाकूर्म्मोपमैः फलैः ।
तद्वनं देवयोन्योऽष्टौ [illegible]वन्ते सर्वदैव हि[5] ॥ २ ॥

तत्र प्रसन्नस्वादुसलिला बहूदका नद्यो वहन्ति । तत्राश्रमो भगवतः कर्दमस्य प्रजापतेः नानमुनिजनाकीर्णस्तदर्धशतयोजनमेकं परिमण्डल वनञ्च । तथाच ताम्राभस्य शैलस्य पतङ्गस्य चान्तरे शतयोजनविस्तीर्णं द्विगुणायतं बालार्कसदृशराजीवपुण्डरीकैः समन्ततः सहस्रपत्रैरविरलैरलङ्कृत महत्सरोऽनेकगन्धसिद्धगन्धर्वाध्युषितम् । तस्य च मध्ये महाशिखरः शतयोजनायामस्त्रिंशद्योजनविस्तीर्णोऽनेकधातुरत्नभूषितस्तस्य चोपरि महती रथ्या रत्नप्राकारतोरणा तस्यां महद्विद्याधरपुरन्तत्र पुलोमनामा विद्याधरराजः शतसहस्रपरीवारः । तथाच विशाखाचलेन्द्रस्य श्वेतस्य चान्तरे सरः ।

१. दैत्यैरिति (ग) ।
२. महाभागैश्चेति (ख) ।
३. सुखा नदीति क्वचित् पाठः ।
४. चान्तरे इति वा पाठः ।
५. सव एव हीति पाठान्तरम् ।

तस्य च पूर्वतीरे महदाम्रवनं कनकसङ्काशैः फलैरतिसुगन्धिभिर्महत्कुम्भमात्रैः सर्ववरिचितं देवगन्धर्वादयश्च तत्र निवसन्ति ।

समूलस्याचलेन्द्रस्य वसुधारस्य चान्तरे ।
त्रिंशद्योजनविस्तीर्णे पञ्चाशद्योजनायते ॥

बिल्वस्थली नाम, तत्र फलानि महाकुम्भसङ्काशानि, तैश्च पतद्भिः स्थलमृत्तिका क्लिन्ना, ताञ्च स्थलीं सुगुह्यकादयः सेवन्ते बिल्वफलाशिनः । तथाच वसुधाररत्नधारयोर्मध्ये विंशद्योजनविस्तीर्णं शतयोजनायतं सुगन्धि किंशुकवनं सदा कुसुमचयस्य गन्धेन वासयते योजनशतम् । तच्च सिद्धाध्युषितं जलोपेतञ्च । तत्र चादित्यस्य देवस्य महदायतनम् । स मासे मासे भगवानवतरति सूर्यः । प्रजापतिं लोककजनकं देवादयो नमस्यन्ति । तथा च पञ्चकूटस्य कैलासस्य चान्तरे सहस्रयोजनायामं विस्तीर्णं शतयोजनं हंसपाण्डुरं क्षुद्रसत्त्वैरनाधृष्यं स्वर्गसोपानमिव भूमण्डलम् । अथ पश्चिमे दिग्भागे व्यवस्थिता गिरिद्रोण्यः कीर्त्यन्ते । सुपार्श्वशिखिशैलयोर्मध्ये समन्ताद्योजनशतमेकं भौमशिलातलं नित्यतप्तं दुस्पर्शम्, तस्य मध्ये त्रिंशद्योजनविस्तीर्णं मण्डलं वह्निस्थानं स च सर्वकालमनिन्धनो भगवाल्लोँकक्षयकारी संवर्तको ज्वलते । अन्तरे च शैलवरयोः कुमुदाञ्जनयोः शतयोजनविस्तीर्णा मातुलुङ्गस्थली सर्वसत्त्वानामगम्या पीतवर्णैः फलैरावृता सा स्थली शोभते । तत्र च पुण्यो ह्रदः सिद्धैरुपेतः । बृहस्पतेस्तद्वनम् । तथाच शैलयोः पिञ्जरगौरयोरन्तरे सरो द्रोण्यो ह्यनेकशतयोजनायताः । महद्भिश्च षट्पदोऽङ्कुष्टैः कुमुदैरुपशोभिताः । तत्र च भगवतो विष्णोः परमेश्वरस्यायतनम् । तथाच शुक्लपाण्डुरयोरपि महागिर्योरन्तरे त्रिंशद्योजनविस्तीर्णो नवत्यायत एकः शिलोद्देशो वृक्षविवर्जितः । तत्र च निष्कम्पा दीर्घिका सवृक्षा स्थलपद्मिनी अनेकजातिजैश्च[1] पद्मैः शोभिता तस्याश्च मध्ये पञ्चयोजनप्रमाणो न्यग्रोधो वृक्षस्तस्मिंश्चन्द्रशेखरोमापतिर्नीलवासाश्च देवो निवसति यक्षादिभिरीड्यमानः । सहस्रशिखरस्य गिरेः कुमुदस्य चान्तरे वर्तमानं पञ्चाशद्योजनायामं विंशद्योजनविस्तृतं इक्षुक्षेपोच्चशिखरमनेकपक्षिसेवितमनेकवृक्षफलैर्मधुररसैरुपशोभितम् । तत्र चेन्द्रस्य महानाश्रमो दिव्याभिप्रायनिर्मितः । तथाच शङ्खकूट-ऋषभयोर्मध्ये पुरुषस्थली रम्याऽनेकगुणालङ्कृतो[2] अनेकयोजनायता बिल्वप्रमाणैः कङ्कोलकैः सुगन्धिभिरुपेता । तत्र पुरुषरसोन्मत्ताः नागाद्याः प्रतिवसन्ति । तथा कपिञ्जलनागशैलयोरन्तरे द्विशतयोजनमायता शतयोजनविस्तीर्णा स्थली नानाजनविभूषिता द्राक्षाखर्जूरखण्डैरुपेता अनेकवृक्षवल्लीभिरुपेता सा स्थली । तथाच पुष्करमहामेघयोरन्तरे षष्टियोजनविस्तीर्णा शतायामा पाणितलप्रख्या महती स्थली वृक्षवीरुद्विवर्जिता, तस्याश्च पार्श्वे चत्वारि

१. अनेकजातीयैरिति पुस्तकान्तर एकस्मिन् पाठः ।

२. अनेकेषु पुस्तकेषु अलङ्कृतेति पदं नास्ति ।

महावनानि सरांसि चानेकयोजनानि । दश पञ्च सप्त तथाष्टौ त्रिशद्विंशतियोजनाः स्थल्यो द्रोण्यश्च तत्र काश्चिन्महाघोराः पर्वतक्षयाः ।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशेऽशीतितमोऽध्यायः ।

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

अतःपरं पर्वतान्तेषु देवानामवकाशा वर्ण्यन्ते । तत्र योऽसौ सीताख्यः पर्वतस्तस्योपरि महेन्द्रस्य क्रीडास्थानम् । तत्र देवराजस्य पारिजातकवृक्षवनम् । तस्य पूर्वपार्श्वे कुञ्जरो नाम गिरिः । तस्योपरि दानवानामष्टौ पुराणि च । तथा वज्रके पर्वते राक्षसानामनेकानि पुराणि । ते च नाम्ना नीलकाः कामरूपिणः । महानीले च शैलेन्द्रे पुराणि पञ्चदशसहस्राणि किन्नराणां ख्यातानि तत्र देवदत्तचन्द्रादयो राजानः पञ्चदश किन्नराणां गर्विताः । तानि सौवर्णानि विलप्रवेशनानि च पुराणि चन्द्रोदये च पर्वतवरे नागानामधिवासः । ते च विलप्रवेशा विलेषु[1] वैनतेयविषयवर्तिना व्यवस्थितानुरागे च दानवेन्द्रा व्यवस्थिताः । वेणुमत्यपि विद्याधरपुरत्रयं त्रिंशद्योजनशतविस्तीर्णमेकैकन्तावदायतम् । उलूकरोमशमहावेत्रादयो राजानो विद्याधराणाञ्च । तत्र एकैके शैलराजनि[2] स्वयमेव गरुडो व्यवस्थितः । कुञ्जरे तु पर्वतवरे नित्यं पशुपतिर्व्यवस्थितः । वसुधारे च वृषभाङ्को महादेवः शङ्करो योगिनां वरः अनेकगुणभूतकोटिसहस्रपरीवारोऽनादिपुरुषो व्यवस्थितः । वसुधारे च पुष्पवतां वसूनां समवासः । वसुधार-रत्नधारयोर्मूर्ध्नि अष्टौ सप्त च संख्यया पुराणि वसुसप्तर्षीणाञ्चेति । एकशृङ्गे च पर्वतोत्तमे प्रजापतेः स्थानं चतुर्वक्त्रस्य ब्रह्मणः । गजपर्वते च महाभूतपरिवृता स्वयमेव भगवती तिष्ठतीति । वसुधारे च पर्वतवरे मुनिसिद्धविद्याधराणामायतनं चतुराशीत्यं वरपुरमिह प्राकारतोरणाः । तत्र चानेकपर्वता नाम गन्धर्वा युद्धशालिनो निवसन्ति । तेषाञ्चाधिपतिर्देवो राजराजैकपिङ्गलः । सुरराक्षसाः पञ्चकूटे दानवाः शतशृङ्गे दानव[2]यक्षाणां पुरःशतम् । प्रभेदकस्य पश्चिमे दले देवदानवसिद्धादिपुराणि । तस्य गिरेर्मूर्ध्नि महती नाम शिला तिष्ठति, तस्याञ्च पर्वणि पर्वणि सोमः स्वयमेवावतरति । तस्यैवोत्तरपार्श्वे त्रिकूटं नाम, तत्र ब्रह्मा तिष्ठति । क्वचित्तत्र तथा च वह्न्यायतनम्[3] । मूर्त्तिमान्वह्निरुपास्यते देवैः । उत्तरे च शृङ्गाख्ये पर्वतवरे देवतानामायतनानि । पूर्वेण नारायणस्यायतनम् । मध्ये ब्रह्मणः शङ्करस्य पश्चिमे तत्र यक्षादीनां कानिचित्पुराणि । तस्य चोत्तरे तीरे जातुच्छमहापर्वते त्रिंशद्योजनमण्डलं नन्दजलं

---

१. विलप्रवेशातीतेष्विति क्वचित्पठ्यते । २. दानवेति क्वचिन्नास्ति ।

३. ब्रह्मायतनमिति पाठान्तरम् ।

नाम सरस्तत्र नन्दो नाम नागराजो वसति। शतशीर्षप्रचण्ड इति इत्येतेऽष्टौ देवपर्वता विज्ञेयाः ते चानुक्रमेण हेमरजतरत्नवैदूर्यमनःशिलादिवर्णाः। इत्थञ्च पृथ्वी लक्षकोटिशतानेकसंख्याता पूर्णा तेषु च सिद्धविद्याधराणां निलयाः। तद्यथा मेरोः पार्श्वतः केसरवलयालबालं सिद्धलोक इति कीर्त्यते। इयञ्च पृथ्वी पद्माकारेण व्यवस्थिता। एष सर्वपुराणेषु क्रमः सामान्यतः प्रतिपाद्यते।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे एकाशीतितमोऽध्यायः।

द्व्यशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अथ नदीनामवतारं शृणुत। आकाशसमुद्रो यः प्रोच्यते तस्मादाकाशगामिनी नदी प्रवृत्ता सा चानवरतमिन्द्रगजेन क्षोभ्यते सा च चतुरशीतिसहस्रोच्छ्रयान्मेरोरुपरि पतति। सा च मेरुकूटतटान्तेभ्यः प्रस्खलिता चतुर्द्धा सञ्जाता षष्टिसहस्रयोजनान्निरालम्बा पतमाना प्रदक्षिणमनुसरन्ती चतुर्द्धा जगाम सीता चालकन्दा चक्षुर्भद्रा चेतिनामभिः। तासां मध्ये एकाशीतिसहस्रपर्वतान्दारयन्ती गां गता गङ्गेत्युच्यते। अथ गन्धमादनपार्श्वेऽमरगण्डिका वर्ण्यते। एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि आयामश्चतुःशतविस्तीर्णम्। तत्र केतुमालाः सर्वे जनपदाः कृष्णवर्णाः पुरुषा महाबलिन उत्पलवर्णाः स्त्रियः शुभदर्शनाः। तत्र च महावृक्षाः पनसाः सन्ति। तत्रेश्वरो ब्रह्मपुत्रस्तिष्ठति तत्रोदपानाच्च जरारोगविवर्जिता वर्षायुतायुषो जुष्टापाश्च नराः। माल्यवतः पूर्वपार्श्वे पूर्वगण्डिका एकश्रृङ्गाद्योजनसहस्राणि मानतस्ते च भद्राश्वा नाम जनपदाः। भद्रसालवनञ्च तत्र व्यवस्थितम्। कालाम्रवृक्षाः पुरुषाः श्वेताः पद्मवर्णिनः स्त्रियः कुमुदवर्णा दशवर्षसहस्राणि तेषामायुस्तत्र च पञ्च कुलपर्वतास्ते च शैलवर्णो मालाख्यः कोरजस्कस्त्रिपर्णः नीलश्चेति तद्विनिर्गताः, तदम्भःस्थितानां देशानां तान्येव नामानि। ते च देशा एता नदीः पिबन्ति, तद्यथा सीता सुवाहिनी हंसवती कासा महावक्त्रा चन्द्रवती कावेरी सुरसाख्यावती इद्रवती अङ्गारवाहिनी हरित्तोया सोमावर्त्ता शतह्रदा वनमाला वसुमती हंसा सुपर्णा पञ्चगङ्गा धनुष्मती मणिवप्रा[1] सुब्रह्मभागा विलासिनी कृष्णतोया पुण्योदा नागवती शिवा शैवालिनी मणितटा क्षीरोदा वरुणताली विष्णुपदी महानदी ये पिबन्ति ते दशवर्षसहस्रायुषो रुद्रोमाभक्ता इति।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे द्व्यशीतितमोऽध्यायः।

---

१. मणिबसेति पाठान्तरम्।

त्र्यशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

निसर्ग एष भद्राश्वानां कीर्तितो नः केतुमालानां विस्तरेण कथितम्। नैषधस्याचलेन्द्रस्य पश्चिमेन कुलाचलजनपदनद्यः कीर्त्यन्ते। तथाच विशाखकम्बलजयन्तकृष्णहरिताशोकवर्द्धमान इत्येते सप्त कुलपर्वतानां कोटिशः प्रसूतिः। तन्निवासिनो जनपदास्तन्नामान एव द्रष्टव्याः। तद्यथा सौरग्रामान्तः सातपः कृतसुराश्रवणकम्बलमाहेयाचलकूटवासमूलतपक्रौञ्चकृष्णाङ्गमणिपङ्कजचूडमलसोमीयसमुद्रान्तककुरकुञ्जसुवर्णतटकुहश्वेताङ्गकृष्णपादविदकपिलकर्णिकमहिषकुब्जकरनाटमहोत्कटशुकनाकसगजभूमककुरञ्जनमहानाहकिकिसपर्णभौमकचोरकधूमजन्मअङ्गारजजीवलौकिता वाचांसहाङ्गमधुरेयशुकेयचकेयश्रवणमत्तकाशिकगोदावामकुलपञ्जावर्जहमोदशालका एते जनपदास्तत्पर्वतस्था नदीः पिबन्ति। तद्यथा प्लाक्षा महाकदम्बा मानसी श्यामा सुमेधा बहुला विवर्णा मुङ्खा माला दर्भवती भद्रनदी शुकनदी पल्लवा भीमा प्रभञ्जना काम्बा कुशावती दक्षा कासवती तुङ्गा पुण्योदा चन्द्रावती सुमूलावती ककुपद्मिनी विशाला करण्टका पीवरी महामाया महिषी मानुषी चण्डा एता नदीः प्रधानाः शेषाः क्षुद्रनद्यः सहस्रशश्चेति।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु त्र्यशीतितमोऽध्यायः।

चतुरशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

उत्तराणाञ्च वर्षाणां दक्षिणानाञ्च सर्वशः।
आचक्षते[२] यथान्यायं ये ये पर्वतवासिनः।
तच्छृणुध्वं मया विप्राः कीर्त्यमानं समाहिताः॥ १॥
दक्षिणेन तु मेरोश्च श्वेतस्य चोत्तरेण च।
वायव्यं रम्यकं नाम जायन्ते तत्र मानवाः।
मतिप्रधाना विमला जरादुर्गतिवर्जिताः॥ २॥
तत्रापि सुमहान्वृक्षो न्यग्रोधो रोहितः स्मृतः।
तत्फलरसपानाच्च दशवर्षसहस्रिणः।
आयुषा सर्वमनुजा जायते देवरूपिणः॥ ३॥
उत्तरेण च श्वेतस्य त्रिशृङ्गस्य च दक्षिणे।
वर्षं हिरण्मयं नाम तत्र हैरण्वती नदी।

---

२. आख्यायन्त इति पाठान्तरम्।

यक्षा वसन्ति तत्रैव बलिनः कामरूपिणः ॥ ४ ॥
एकादशसहस्राणि समानान्तैर्हि जीव्यते ।
शतान्यन्यानि जीव्यन्ते वर्षाणां दश पञ्च च ॥ ५ ॥
लकुचाः पनसा वृक्षास्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ।
तत्फलप्राशनादेव जीवन्ति बहुवासरम् ॥ ६ ॥

तथा त्रिशृङ्गे च मणिकाञ्चनसर्वरत्नशिखरोरुक्रमेण तस्य चोत्तरशृङ्गाद्दक्षिणसमुद्रान्तं चोत्तरकुरवः । तत्र च क्षीरवृक्षाश्चासवाः सन्ति । तेषु वृक्षेष्वेव वस्त्राण्याभरणानि च । मणिमया भूमिः सुवर्णबालुका तस्मिन् स्वर्गच्युताः पुरुषा वसन्ति त्रयोदशवर्षसहस्रायुषः । तस्यैव द्वीपस्य पश्चिमेन चतुर्योजनसहस्रमतिक्रम्य देवलोकाच्चन्द्रद्वीपो भवति योजनसहस्रपरिमण्डलः । तस्य मध्ये चन्द्रकान्तसूर्यकान्तनामानौ गिरिप्रवरौ तयोर्मध्ये चन्द्रावर्ता नाम महानदी अनेकवृक्षसमाकुलानेकनदीयुक्ता । एतत्कुरुवर्षान्तस्योत्तरपार्श्वे समुद्रोर्मिमालाढ्यं पञ्चयोजनसहस्रमतिक्रम्य देवलोकात्सूर्यद्वीपो भवति योजनसहस्रपरिमण्डलः । तस्य मध्ये गिरिवरः शतयोजनविस्तीर्णस्तदुच्छ्रितः । तस्मात्सूर्यावर्त्तनामा नदी निर्गता, तत्र च सूर्यस्याधिष्ठानं, तत्र सूर्यदैवत्यास्तद्वर्णाश्च प्रजाः दशवर्षसहस्रायुषः । तस्य च द्वीपस्य पश्चिमेन चतुर्योजनसहस्रमतिक्रम्य समुद्रदेशे योजनसाहस्रपरिमण्डलेन द्वीपो भद्राकारो नाम । तत्र च भद्रासनं वायोरनेकरत्नशोभितं, तत्र सकलविग्रहवान् वायुस्तिष्ठति । तपनीयवर्णाश्च प्रजाः पञ्चवर्षसहस्रायुषः ।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

इयं भूः पञ्चव्यवस्था कथिता इदानीं भारतं नवभेदं शृणुत । तद्यथा । इन्द्रः कसेरुः ताम्रवर्णो गभस्तिः नागद्वीपः तथा सौम्यो गान्धर्वो वारुणो भारतश्चेति । सागरसंवृतमेकैकं योजनसहस्रप्रमाणम् । तत्र च सप्त कुलपर्वताः सन्ति । तद्यथा

महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ।
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च इत्येते कुलपर्वताः ॥

अन्ये च मन्दरशारदर्दुरकैलासमैनाकवैद्युतवारन्धमपाण्डुरतुंगप्रस्थकृष्णगिरिजयन्तैरावतऋष्यमूकगोमन्तचित्रकूटश्रीपर्वतशैलकृतस्थला इत्येते क्षुद्रपर्वता एतेषामपि क्षुद्रतराः । तेषामार्या म्लेच्छा जनपदा वसन्ति । पिबन्ति चैतासु नदीषु पानीयम् । तद्यथा गङ्गा सिन्धुः सरस्वती शतद्रुर्वितस्ता विपाशा

चन्द्रभागा सरयूर्यमुना इरावती देविका कुहूर्गोमती धूतपापा बहुदा दृषद्वती कौशिकी निस्वीरा गण्डकी चक्षुष्मती लोहिता इत्येता हिमवत्पादनिर्गताः। वेदस्मृति वेदवती सिन्धुपर्णा चन्दनाभा नाशदाचारा रोहीपारा चर्मण्वती विदिशा वेदत्रयी वपन्ती इत्येता पारियात्रोद्भवाः। शोणा ज्योतीरथा नर्मदा सुरसा मन्दाकिनी दशार्णा चित्रकूटा तमसा पिप्पला करतोया पिशाचिका चित्रोत्पला विशला वञ्जुका बालुवाहिनी शुक्तिमती वीरजा पङ्किनी रात्री इत्येताः ऋक्षप्रसूताः। मणिजाला शुभा तापी पयोष्णी शीघ्रोदा वेष्णापाशा वैतरणी वेदिपाला कुमुद्वती तोया दुर्गा अन्त्या गिरा एता विन्ध्यपादोद्भवाः। गोदावरी भीमरथी मरथी कृष्णा वेणा वञ्जुला तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा बाह्यकावेरी इत्येताः सह्यपादोद्भवाः। शतमाला ताम्रपर्णी पुष्पावती उत्पलावती इत्येता मलयजाः। त्रियामा ऋषिकुल्या इक्षुला त्रिबिन्दाळा मूळिनी महेन्द्रतनयाः। ऋषिका लूसती मन्दगामिनी पलाशिनी इत्येताः शुक्तिमत्प्रभावाः एताः प्राधान्येन कुलपर्वतनद्यः। शेषाः क्षुद्रनद्यः। एष जम्बूद्वीपो योजनलक्षप्रमाणः।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः।

षडशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अतः परं शाकद्वीपं निबोधत। जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणपरिणाहाल्लवणोदकश्च जम्बूद्वीपसमस्तेन द्विगुणावृतस्तत्र च पुण्याः जनपदाश्चिरात्मानः ते दुर्भिक्षजराव्याधिरहिताश्च। देशेऽत्र सप्तैव कुलपर्वतास्तावत्तिष्ठन्ति, तस्य चोभयतो लवणक्षीरोदधी व्यवस्थितौ। तत्र च प्रागायतः शैलेन्द्र उदयो नाम पर्वतः तस्यापरेण जलधारो नाम गिरिः स एव चन्द्रेति कीर्त्तितः। तस्य जलञ्च इन्द्रो गृहीत्वा वर्षति। तस्यापरः श्वेतकोनाम गिरिस्तस्मिन्षट्चेति कीर्त्तिताः प्रजाऽनेकविधाः क्रीडन्ति तस्यापरो रजतो गिरिः स एव शाकोच्यते। तस्य परेणाम्बिकेयः स च विभ्राजस्यो भण्यते। स एव केसरीत्युच्यते। ततो वायुः प्रवर्त्तते। गिरिनामान्येव वर्षाणि तद्यथा। उदयसुकुमारी जलधारक्षेमकमहाद्रुमेतिप्रधाननामानि द्वितीयपर्वतनामभिरपि वक्तव्यानि, तस्य च मध्ये शाकवृक्षस्तत्र च सप्त महानद्यो द्विनाम्न्यस्तद्यथा सुकुमारी कुमारी नन्दा वेणिका धेनुरिक्षुमती गभस्तिरित्येता नद्यः।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे षडशीतितमोऽध्यायः।

सप्ताशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अथ तृतीयं कुशद्वीपं शृणुत। कुशद्वीपेन क्षीरोदः परिवृतः शाकद्वीपस्य विस्तारद्विगुणेन। तत्रापि सप्त कुलपर्वताः सर्वे च द्विनामानः, तद्यथा कुमुदः विद्रुमेति च उच्यते स उन्नतो हेमपर्वतः स एव द्रोणः पुष्पवान् स एव कङ्कश्च पर्वतः स एव कुशेशयोऽग्निमान् स एव तथा षष्ठो महिषनामा स एव हरिरुच्यते तत्राग्निर्वसति। सप्तमस्तु ककुधनामा स एव मन्दरः कीर्त्यते। इत्येते पर्वताः कुशद्वीपे व्यवस्थिताः। एतेषां वर्षभेदो भवति द्विनामसंज्ञः। कुमुदस्य श्वेतमुद्भिदन्तदेवादौ कीर्त्यते। उन्नतस्य लोहितं वेणुमण्डलं तदेव भवति वलाहकस्य जीमूतं तदेवास्य रथाकार इति। द्रोणस्य हरिं तदेव बलाधानं भवति। तत्र द्विनाम्न्यो नद्यः प्रतोया प्रवेशा सैवोच्यते। द्वितीया शिवा यशोदा सा च भवति। तृतीया चित्रा नाम सैव कृष्णा भण्यते। चतुर्थी ह्लादिनी नाम सैव चन्द्रा निगद्यते। विद्युल्ला पञ्चमी शुक्ला सैव वर्णा षष्ठी सैव विभावरी महती सप्तमी सैव धृतिः। एताः प्रधानाः शेषाः क्षुद्रनद्यः। इत्येष कुशद्वीपस्य सन्निवेशः। शाकद्वीपोऽपि द्विगुणसन्निवेशश्च कथितः। तस्य च मध्ये महाकुशस्तम्बः। एष च कुशद्वीपः दधिमण्डोदेनामृतसम्मितेन क्षीरोदद्विगुणेन।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे सप्ताशीतितमोऽध्यायः।

अष्टाशीतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

अथ क्रौञ्चो भवति चतुर्थः कुशद्वीपाद् द्विगुणमानतः समुद्रः क्रौञ्चेन द्विगुणेनावृतस्तस्मिंश्च सप्तैव प्रधानपर्वताः प्रथमः क्रौञ्चो विद्युल्लतो रैवतो मानसः सैव पावकः, तथैवान्धकारः सैवाच्छोदकः। देवावृत्तो देवावृतः स च सुरापो भण्यते। ततो देविष्ठः स एव काञ्चनशृङ्गो भवति। देवनन्दात्परो गोविन्दो द्विविन्द इति। ततः पुण्डरीकः स एव तोधासहः। एते सप्त रत्नमयाः पर्वताः क्रौञ्चद्वीपे व्यवस्थिताः सर्वे च परस्परेणोच्छ्रयाः। तत्र वर्षाणि तथा क्रौञ्चस्य कुशलो देशः स एव माधवः स्मृतो वामकस्य मनोऽनुगः स एव संवर्तकस्ततोष्णवान् स सप्रकाशस्ततः पावकः सैव सुदर्शनस्तथा चान्धकारः सैव संमोहः, ततो मुनिदेशः स च प्रकाशः, ततो दुन्दुभिः सैवानर्थ उच्यते।

तत्रापि सप्तैव नद्यः

गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा।
ख्यातिश्च पुण्डरीका च नद्यः सप्तविधाः स्मृताः॥

गौरी सैव पुष्पवहा कुमुद्वती नार्द्रवती रौद्रा सन्ध्या सुखावहा भोगजवा क्षिप्रोदा चाख्यातिः सैत्र बहुला पुण्डरीका चित्रवर्णदेशा क्षुद्रनद्यः । क्रौञ्चद्वीपो घृताब्धिनावृतो घृतोदः शाल्मलेनेति ।

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

एकोननवतितमोऽध्यायः

रुद्र उवाच

त्रिषु शिष्टेषु वक्ष्यामि द्वीपेषु मनुजान्युत ।
शाल्मलं पञ्चमं वर्षं प्रवक्ष्यन्तं निबोधत ।
क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराच्छाल्मलो द्विगुणो मतः ॥ १ ॥

घृतसमुद्रमावृत्य व्यवस्थितस्तद्विस्तारो द्विगुणस्तत्र च सप्त पर्वताः [1]प्रवरास्तावत्यो नद्यः । तत्र च पर्वताः सुमहान्पीतशातकौम्भात्सर्वगुणसौवर्णरोहित-सुमनस-कुशल-जाम्बूनदवैद्युत इत्येते कुलपर्वताः वर्षाणि चेति । अथ षष्ठं गोमेदं कथ्यते । शाल्मलं यथा सुरोदेनावृतं तद्वत्सुरोदोऽपि तद्द्विगुणेन गोमेदेनावृतस्तत्र च प्रधानपर्वतौ द्वावेव । एकश्च तावतावसरः अपरश्च कुमुद इति । समुद्रेक्षुरसस्तद्द्विगुणेन पुष्करेणावृतः, तत्र च पुष्कराख्ये मानसो नाम पर्वतः, तदपि द्विधाच्छिन्नं वर्षं तत्प्रमाणेन च स्वादूदकेनावृतः । ततश्च कटाहम् । एतत् पृथिव्याः प्रमाणं ब्रह्माण्डस्य च सकटाहविस्तारप्रमाणम् । एवंविधानां मण्डलानां परिसंख्या न विद्यते[2] । एतानि कल्पे कल्पे भगवान्नारायणः क्रोडरूपी रसातलान्तःप्रविष्टान्दंष्ट्रयैकयोद्धृत्य स्थितौ स्थापयति ।

एष वः कथितो मार्गो भूमेरायामविस्तरः ।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि कैलासनिलयं द्विजाः ॥

वराह उवाच

एवमुक्त्वा गतो रुद्रः क्षणात्कैलासपर्वते[3]
ते च सर्वे गता देवा ऋषयश्च यथागतम् ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे एकोननवतितमोऽध्यायः ।

नवतितमोऽध्यायः

धरण्युवाच

परमात्मा शिवः पुण्य इति केचिद्भवं विदुः । अपरे हरिमीशानमिति केचिच्चतुर्मुखम् ॥
एतेषां कतमो देवः परः को वाथवापरः । एतदेव ममाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥२॥

---

१. प्रधाना इति पाठान्तरम् । २. परिसंख्यानं विद्यत इति क्वचित् पठ्यते ।
३. कैलासपर्वतमिति पाठान्तरम् ।

वराह उवाच

परो नारायणो देवस्ततस्तस्माच्चतुर्मुखः । तस्माद्रुद्रोऽभवद्देवि स च सर्वज्ञतां गतः ॥३॥
तस्याश्चर्याण्यनेकानि विविधानि वरानने । शृणु सर्वाणि चार्वङ्गि कथ्यमानं मयानघे॥
कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते । वसत्यनुदिनं देवः शूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥
सैकस्मिन्दिवसे देवः सर्वभूतनमस्कृतः । गणैः परिवृतो देव्या महानासीत् पिनाकधृक् ॥
तत्र सिंहमुखाः केचिद्गणा नर्दन्ति सिंहवत् । अपरे हस्तिवक्त्राश्च हयवक्त्रास्तथापरे ॥

अपरे शिशुमारास्या अपरे शूकराननाः ।
अपरेऽश्वमुखा रौद्राः खरास्याजाननास्तथा ।
छागमत्स्याननाः शूरा अनन्ताः शस्त्रपाणयः ॥ ८ ॥

केचिद् गायन्ति नृत्यन्ति धावन्ति स्फोटयन्ति च ।
हसन्ति किलकिलायन्ति गर्जन्ति च महाबलाः ॥ ९ ॥

केचिल्लोष्ट्रांस्तु संगृह्य युयुधुर्गणनायकाः । अपरे मल्लयुद्धेन युयुधुर्बलदर्पिताः ॥१०॥
एवं गणसहस्रेण वृतो देवो महेश्वरः । यावदास्ते स्वयं देव्या क्रीडन्देववरः स्वयम् ।
तावद् ब्रह्मा स्वयं देवैरुपायात्सह सत्वरः ॥ ११ ॥
तमागतमथो दृष्ट्वा पूजयित्वा विधानतः । उवाच परमो देवो रुद्रो ब्रह्माणमव्ययम् ॥
किमागमनकृत्यं ते ब्रह्मन् ब्रूहि ममाचिरम् । किञ्च देव त्वरायुक्त आगतो मम सन्निधौ॥

ब्रह्मोवाच

अस्त्यन्धको महादैत्यस्तेन सर्वे दिवौकसः ।
अर्दिता मत्समीपन्तु दृष्ट्वा मां शरणैषिणः ॥ १४ ॥
ततश्चैते मया प्रोक्ताः सर्वे देवा भवम्प्रति । गच्छाम इति देवेश ततस्त्वेते समागताः ॥

एवमुक्त्वा स्वयं ब्रह्मा वीक्षाञ्चक्रे पिनाकिनम् ।
नारायणञ्च मनसा सस्मार परमेश्वरम् ॥ १६ ॥
ततो नारायणो देवो द्वाभ्यां मध्ये व्यवस्थितः ।
ततस्त्वेकीगतास्ते तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १७ ॥
परस्परं सूक्ष्मदृष्ट्या वीक्षाञ्चक्रुर्मुदा युताः । ततस्तेषां त्रिधा दृष्टिर्भूत्वैका समजायत ॥
तस्यां दृष्ट्यां समुत्पन्ना कुमारी दिव्यरूपिणी । नीलोत्पलदलश्यामा नीलकुञ्चितमूर्धजा॥
सुनासा सुललाटान्ता सुवक्त्रा सुप्रतिष्ठिता ॥ १९ ॥
त्वष्ट्रा यदग्निजिह्वन्तु लक्षणम्परिभाषितम् । तत्सर्वमेकतः संस्थं कन्यायां सम्प्रदृश्यते ॥
अथ तां दृश्य कन्यान्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
ऊचुः कासि शुभे ब्रूहि किं वा कार्यं विपश्चिते ॥ २१ ॥
त्रिवर्णा च कुमारीति[1] कृष्णा शुक्ला च पीतिका ।

---

१. कुमारी सा इति वा पाठः ।

उवाच भवतां दृष्टेर्योगाज्जातास्मि सत्तमाः ।
किं मां न वेत्थ सुश्रोणीं स्वशक्तिं परमेश्वरीम् ॥ २२ ॥
ततो ब्रह्मादयस्ते च तस्यास्तुष्टा वरं ददुः ।
नाम्नासि त्रिकला देवी पाहि विश्वञ्च सर्वदा ॥ २३ ॥
अपराण्यपि नामानि भविष्यन्ति तवानघे । गुणोत्थानि महाभागे सर्वसिद्धिकराणि च॥
अन्यच्च कारणं देवि त्रिवर्णासि वरानने । मूर्त्तित्रयं त्रिभिर्वर्णैः कुरु देवि स्वकं द्रुतम् ॥
एवमुक्ता तदा देवैरकरोत्त्रिविधान्तनुम् ।
सितां रक्तां तथा कृष्णां त्रिमूर्त्तित्वं जगाम सा ॥ २६ ॥
या सा ब्राह्मी शुभा मूर्त्तिस्तया सृजति वै प्रजाः ।
सौम्यरूपेण सुश्रोणी ब्रह्मसृष्टिविधानतः ॥ २७ ॥
या सा रक्तेन वर्णेन सुरूपा तनुमध्यमा । शङ्खचक्रधरा देवी वैष्णवी सा कला स्मृता ।
सा पाति सकलं विश्वं विष्णुमायेति कीर्त्यते ॥ २८ ॥
या सा कृष्णेन वर्णेन रौद्रा मूर्त्तिस्त्रिशूलिनी ।
दंष्ट्राकरालिनी देवि सा संहरति वै जगत् ॥ २९ ॥
या सृष्टिर्ब्रह्मणो देवी श्वेतवर्णा विभावरी । सा कुमारी महाभागा विपुलाब्जदलेक्षणा॥
सद्यो ब्रह्माणमामन्त्र्य तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३० ॥
सान्तर्हिता ययौ देवी वरदा श्वेतपर्वते[1] । तपस्तप्तुं महत्तीव्रं सर्वज्ञत्वमभीप्सती ॥
या वैष्णवी कुमारी तु साप्यनुज्ञाय केशवम् । मन्दराद्रिं ययौ तप्तुं तपः परमदुश्चरम् ॥
या सा कृष्णा विशालाक्षी रौद्री दंष्ट्राकरालिनी ।
सा नीलपर्वतवरं तपश्चर्तुं ययौ शुभा ॥ ३१ ॥
अथ कालेन महता प्रजाः स्रष्टुं प्रजापतिः ।
आरब्धवान्न तास्तस्य ववृधुः सृजतः प्रजाः[2] ॥ ३४ ॥
यदा न ववृधुस्तस्य ब्रह्मणो मानसप्रजाः । तदा दध्यौ किमेतन्मे न तथा वर्धते प्रजाः ॥
ततो ब्रह्मा हृदा दध्यौ योगाभ्यासेन सुव्रते ।
चिन्तयन् बुबुधे देवस्तां कन्यां श्वेतपर्वते । तपश्चरन्तीं सुमहत्तपसा दग्धकिल्बिषाम् ॥
ततो ब्रह्मा ययौ तत्र यत्र सा कमलेक्षणा । तपश्चरन्तीं तां दृष्ट्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥

ब्रह्मोवाच

किन्तपः क्रियते भद्रे कार्यमावेक्ष्य शोभने ।
तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वरं वरय कन्यके ॥ ३८ ॥

सृष्टिरुवाच

भगवन्नेकदेशस्था[3] नोत्सहे स्थातुमञ्जसा ।
अतोऽर्थं त्वां वरं याचे सर्वगत्वमभीप्सती ॥ ३९ ॥

---

१. श्वेतपर्वतमिति वा पाठः । २. केषुचित् पुस्तकेषु श्लोकोऽयं नास्ति ।
३. भगवन्ते करे संस्थेति पाठान्तरम् ।

एवमुक्तस्तदा देव्या सृष्ट्या ब्रह्मा प्रजापतिः ।
उवाच तां तदा देवीं सर्वगा त्वं भविष्यसि ॥ ४० ॥
एवमुक्ता तदा तेन सृष्टिः सा कमलेक्षणा ।
तस्य ह्यङ्के लयं प्राप्ता सा देवी पद्मलोचना ॥ ४१ ॥
तस्मादारभ्य कालात्तु ब्रह्मसृष्टिर्व्यवर्धत । ब्रह्मणो मानसाः सप्त तेषामन्ये तपोधनाः ॥
तेषामन्ये ततस्त्वन्ये चतुर्धा भूतसंग्रहः । सस्थाणुजङ्गमानाञ्च सृष्टिः सर्वत्र संस्थिता॥
यत्किञ्चिद्वाङ्मयं लोके जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तत्सर्वं स्थापितं सृष्ट्या भूतं भव्यञ्च सर्वदा ॥ ४४ ॥

इति वाराहपुराणे सृष्टिविभागे नवतितमोऽध्यायः ।

एकनवतितमोऽध्यायः

वराह उवाच

शृणु चान्यं वरारोहे तस्या देव्या महाविधिम् ।
या सा त्रिशक्तिरुद्दिष्टा शिवेन परमेष्ठिना ॥ १ ॥
तत्र सृष्टिः पुरा प्रोक्ता श्वेतवर्णा सुरूपिणी । एकाक्षरेति विख्याता सर्वाक्षरमयी शुभा ॥
वागीशेति समाख्याता क्वचिद्देवी सरस्वती । सैव विद्येश्वरी देवी सैव काप्यमिताक्षरा ।
सैव ज्ञाननिधिः कापि सैव देवी विभावरी ॥ ३ ॥
यानि सौम्यानि नामानि ज्ञानोद्भवकराणि च[1] ।
तानि तस्या विशालाक्षि द्रष्टव्यानि वरानने ॥ ४ ॥
या वैष्णवी विशालाक्षी रक्तवर्णा सुरूपिणी ।
अपरा सा समाख्याता रौद्री चैव परायणा ॥ ५ ॥
एतास्त्रयोऽपि सिध्यन्ति यो रुद्रं वेत्ति तत्त्वतः ।
सर्वा सेयं वरारोहे एकैव त्रिविधा स्मृता ॥ ६ ॥
एषा सृष्टिर्वरारोहे कथिता ते पुरातनी । तया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
या सादौ वर्धिता सृष्टिर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
तया तुल्यां स्तुतिं चक्रे तस्या देव्याः पितामहः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

जयस्व सत्यसम्भूते ध्रुवे देवि वरे क्षमे[2] । सर्वगे सर्वजननि सर्वभूतमहेश्वरि ॥ ९ ॥
सर्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्वसिद्धिप्रदायिनी । सिद्धिबुद्धिकरे देवि प्रसूतिः परमेश्वरी ॥

---

१. यानि ज्ञानोद्भवानि चेति वा पाठः । २. धरेऽक्षरे इति वा पाठः ।

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा देवि त्वमुत्पत्तिर्वरानने।
त्वमोङ्कारस्थिता देवि वेदोत्पत्तिस्त्वमेव च ॥ ११ ॥
देवानां दानवानाञ्च यक्षगन्धर्वरक्षसाम्। पशूनां वीरुधाञ्चापि त्वमुत्पत्तिर्वरानने ॥
विद्या विद्येश्वरी सिद्धा प्रसिद्धाहं सुरेश्वरी। सर्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्वसिद्धिप्रदायिनी[1] ॥
सर्वगा गतसन्देहा सर्वशत्रुनिवर्हिणी। सर्वविद्येश्वरी देवी नमस्ते स्वस्तिकारिणि ॥
ऋतुस्नातां स्त्रियं गच्छेद्यस्त्वां स्मृत्वा वरानने।
तस्यावश्यं भवेत्सृष्टिस्त्वत्प्रसादात्प्रजेश्वरि।
स्वरूपा विजया भद्रे सर्वशत्रुविनाशिनि ॥ १५ ॥

इति वाराहपुराणे सृष्टिस्तुतिर्नामैकनवतितमोऽध्यायः।

द्विनवतितमोऽध्यायः।

वराह उवाच[2]

या मन्दरगता देवी तपः कर्तुन्तु वैष्णवी। राजसी परमा शक्तिः कौमारव्रतधारिणी ॥
सैकाकिनी तपस्तेपे विशालायान्तु शोभना। तस्यास्तपन्त्याः कालेन महता क्षुभितं मन ॥
तस्मात्क्षोभात्समुत्तस्थुः कुमार्यः सौम्यलोचनाः।
नीलकुञ्चितकेशान्ता बिम्बोष्ठ्यायतलोचनाः।
नितम्बरसनादाम[3] नूपुराढ्याः सुवर्चसः ॥ ३ ॥
एवंविधाः स्त्रियो देव्याः क्षोभिते मनसि द्रुतम्।
उत्तस्थुः शतसाहस्राः कोटिशो विविधाः प्रजाः ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा कुमार्यः सा देवी तस्मिन्नेव गिरौ शुभाः।
तपसा निर्ममे देवि पुरं हर्म्यशताकुलम् ॥ ५ ॥
विशालरथ्यं सौवर्णप्रासादैरुपशोभितम्। अन्तर्जलानि वेश्मानि मणिसोपानवन्ति च।
रत्नजालगवाक्षाणि आसन्नोपवनानि च ॥ ६ ॥
असंख्यातानि हर्म्याणि तथा कन्या धरावरे[4]।
प्राधान्येन प्रवक्ष्यामि कन्यानामानि शोभने ॥ ७ ॥
विद्युत्प्रभा चन्द्रकान्तिः सूर्यकान्तिस्तथापरा।
गम्भीरा चारुकेशी च सुजाता मुञ्जकेशिनी ॥ ८ ॥
घृताची चोर्वशी चान्या शशिनी शीलमण्डिता।
चारुकन्या[5] विशालाक्षी धन्या पीनपयोधरा ॥ ९ ॥

---

१. विधायिनीति पाठान्तरम्। २. एष पाठः क्वचिन्नास्ति।
३. रसनोद्दाम इति पाठान्तरम्। ४. धराधरे इति क्वचित् पठ्यते।
५. चारुकन्येति पाठान्तरम्।

चन्द्रप्रभा गिरिसुता तथा सूर्यप्रभामृता । स्वयम्प्रभा चारुमुखो शिवदूती विभावरी ॥
जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ॥ १० ॥
एताश्चान्याश्च शतशः कन्यास्तस्मिन्पुरोत्तमे ।
देव्या अनुचराः सर्वाः पाशाङ्कुशधराः शुभाः ॥ ११ ॥
ताभिः परिवृता देवी सिंहासनगता शुभा ।
सुसितैश्चामरैः स्त्रीभिर्वीज्यमाना विलासिनो ॥ १२ ॥

कौमारं व्रतमास्थाय तपः कर्तुं समुद्यता । पूज्यमाना वरस्त्रीभिः कुमारीभिः समन्ततः ॥
सर्वाङ्गशोभिनी देवी यावदास्ते तपोऽन्विता । तावदागतवांस्तत्र नारदो ब्रह्मणः सुतः ॥
तं दृष्ट्वा सहसा देवी ब्रह्मपुत्रं तपोधनम् । विद्युत्प्रभामुवाचेदमासनं दीयतामिति ।
पाद्यमाचमनीयञ्च क्षिप्रमस्मै प्रदीयताम् ॥ १५ ॥

एवमुक्ता तदा देव्या कन्या विद्युत्प्रभा शुभा । आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च नारदाय न्यवेदयत् ॥
ततः कृतासनं दृष्ट्वा प्रणतं नारदं मुनिम् । उवाच देवी वचनं हर्षेण महतान्विता ॥
स्वागतं भो मुनिश्रेष्ठ कस्माल्लोकादिहागतः ।
किङ्कार्यं वद ते कृत्यं मा ते कालात्ययो भवेत् ॥ १८ ॥
एवमुक्तस्तदा देव्या नारदः प्राह लोकवित् ।
ब्रह्मलोकादिन्द्रलोकं तस्माद्रौद्रमथाचलम् ।
ततस्त्वामिह देवेशि द्रष्टुमभ्यागतः शुभे ॥ १९ ॥
एवमुक्त्वा मुनिः श्रीमांस्तां देवीमन्ववेक्षत[1] ।
दृष्ट्वा मुहूर्त्तं देवेशि विस्मितो नारदोऽभवत् ॥ २० ॥
अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्यमहो वयः ।
अहो निष्कामता देव्या इति खेदमुपाययौ ॥ २१ ॥

देवगन्धर्वसिद्धानां यक्षकिन्नररक्षसाम् । न रूपमीदृशं क्वापि स्त्रीष्वन्यासु प्रदृश्यते ॥
एव सञ्चिन्त्य मनसा नारदो विस्मयान्वितः ।
प्रणम्य देवीं सहसा उत्पपात नभस्तलम् ॥ २३ ॥
गतश्च त्वरया युक्तः पुरीन्दैत्येन्द्रपालिताम् ।
महिषाख्येन भूतेशि समुद्रान्तस्थितां पुरीम् ॥ २४ ॥

तत्राससाद भगवानसुरं महिषाकृतिम् । दृष्ट्वा लब्धवरं वीरं देवसैन्यान्तकं महत् ॥
स तेन पूजितो भक्त्या तदा लोकचरो मुनिः । प्रीतात्मा नारदस्तस्मै देव्या रूपमनुत्तमम् ।
आचचक्षे यथान्यायं यद्वृत्तं देवतापुरे ॥ २६ ॥

---

१. अन्ववेक्षयत् इति क्वचित् पाठः ।

नारद उवाच

असुरेन्द्र शृणुष्वेकं कन्यारत्नं समाहितः । त्रैलोक्यं वरदानेन स्वाधीनन्ते चराचरम् ॥
ब्रह्मलोकादहं दैत्य मन्दराद्रिमुपागतः । तत्र देवीपुरं दृष्टं कुमारीशतसङ्कुलम् ॥ २८ ॥

तत्र प्रधाना या कन्या तापसी व्रतधारिणी[1] ।
सा देवदैत्ययक्षाणां मध्ये काचिन्न दृश्यते ॥ ९२ ॥
यादृशी सा मया दृष्टा तादृशी काण्डमध्यतः ।
भ्रमता चेदृशी दृष्टा न कदाचिन्मया सती ॥ ३० ॥
तस्याश्च देवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
उपासाञ्चक्रिरे सर्वे येऽप्यन्ये दैत्यनायकाः ॥ ३१ ॥
तां दृष्ट्वा वरदां देवीमहं तूर्णमिहागतः ।
अजित्वा देवगन्धर्वान् न तां जयति कश्चन ॥ ३२ ॥
एवमुक्त्वा स्थित्वा तमनुज्ञाप्य नारदः ।
यथागतं ययौ धीमानन्तर्धानेन तत्क्षणात् ॥ ३३ ॥

इति वाराहपुराणे प्रागितिहासे द्विनवतितमोऽध्यायः ।

त्रयोनवतितमोऽध्यायः

वराह उवाच

गते तु नारदे दैत्यश्चिन्तयामास तां शुभाम् ।
कथितां नारदमुखाच्छ्रुत्वा विस्मितमानसः ॥ १ ॥
तामेव चिन्तयन्शर्म न लेभे दैत्यसत्तमः । मन्त्रिणश्चानयामास अलंशर्माणमुत्तमम् ॥
तस्याष्टौ मन्त्रिणः शूरा नीतिमन्तो बहुश्रुताः ।
प्रघसो विघसश्चैव शङ्कुकर्णो विभावसुः ।
विद्युन्माली सुमाली च पर्जन्यः क्रूर एव च ॥ ३ ॥
एते मन्त्रिवरास्तस्य प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ।
ते दानवेन्द्रमासीनमूचुः कृत्यं विधीयताम् ॥ ४ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रो महाबलः । उवाच कन्यालाभार्थं नारदावाप्तनिश्चयः ॥

महिष उवाच

मह्यन्तु कथिता बाला नारदेन महर्षिणा । सा चाजित्य सुराध्यक्षं न लभ्येत वराङ्गना ।
एतदर्थं भवन्तो वै कथयन्तु विमृश्य मे । कथं सा लभ्यते बाला कथं देवाश्च निर्जिताः ॥
भवेयुरिति तत्सर्वं कथयन्तु द्रुतं मम ॥ ७ ॥
एवमुक्तास्ततः सर्वे कथयाम सुरञ्जसा । एवमुक्तस्तथोवाच प्रघसो दानवेश्वरम् ॥ ८ ॥

---

१. व्रतचारिणीति पाठान्तरम् ।

या सा ते कथिता दैत्य नारदेन महासती ।
सा शक्तिः परमा देवी वैष्णवी रूपधारिणी ॥ ९ ॥

गुरुपत्नी राजपत्नी तथा सामन्तयोषितः । जिघृक्षन्नश्यते राजा तथागम्यागमेन च ॥
प्रघसेनैवमुक्तस्तु विघसो वाक्यमब्रवीत् । सम्यगुक्तं प्रघसेन तान्देवीं प्रति पार्थिव ।

यदि नाम मतैक्यन्तु बुद्धिः स्मरणमागता ॥ ११ ॥
वरणीया कुमारी तु सर्वदा विजिगीषुभिः ।
न स्वतन्त्रेण कन्यायाः कार्यं क्वापि प्रकर्षणम् ॥ १२ ॥

यदि वो रोचते वाक्य मदीयं मन्त्रिसत्तमाः ।
तदानीं तां शुभां देवीं गत्वा याचन्तु मन्त्रिणः ।
यो महात्मा भवेत्तस्या बन्धुस्तं याचयामहे ॥ १३ ॥

साम्नैवादौ ततः पश्चात्करिष्यामः प्रदानकम् । ततो भेदं करिष्यामस्ततो दण्डं क्रमेण च॥
अनेन क्रमयोगेन यदि सा नैव लभ्यते । ततः सन्नह्य गच्छामो बलाद् गृह्णीम तां शुभाम्॥
विघसेनैवमुक्तस्तु शेषास्तु मन्त्रिणो वचः । शुभमूचुः प्रशंसन्तः सर्वे हर्षितमानसाः ॥
साधूक्तं विघसेनेदं यत्तां प्रति वराननाम् । तदेव क्रियतां शीघ्रं दूतस्तत्र विसर्ज्यताम् ॥

यः सर्वशास्त्रनीतिज्ञः शुचिः शौर्यसमन्वितः ।
तस्माज्ज्ञात्वा तु तान्देवीं वर्णतो रूपतो गुणैः ॥ १८ ॥
पराक्रमेण शौर्येण शौण्डीर्येण बलेन च ।
बन्धुवर्गेण सामग्र्या वा स्थानकरणेन च ।
एवं ज्ञात्वा तु तान्देवीं ततः कार्यं विधीयताम्[1] ॥ १६ ॥

ततः सपदि दैत्यस्य तद्वचः साधु साध्विति । प्रशशंसुर्वरारोहे विघसं मन्त्रिसत्तमम्।
प्रशस्य सर्वे तं दूतं सन्दिष्टुमुपचक्रमुः ॥ २० ॥
विद्युत्प्रभं महाभागं बहुमायाविदं शुभम् ।

विसर्जयित्वा तन्दूतं विघसो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥
क्रियतां विजयस्तावद्देवसैन्यं प्रति प्रभो ॥ २१ ॥

सन्नह्यतां दानवेन्द्राश्चतुरङ्गबलेन ह । असुरेन्द्र सुरैर्भग्नैस्तत्पराक्रमभीषितैः ।
सा कन्या वशतामेति त्वयि शक्रे समागते ॥ २२ ॥
लोकपालैर्जितैः सर्वैस्तथैव मरुतां गणैः । नागैर्विद्याधरैः सिद्धैर्गन्धर्वैः सर्पभोजनैः ।

रुद्रैर्वसुभिरादित्यैस्त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥ २३ ॥
इन्द्रस्य ते शतं कन्या देवगन्धर्वयोषितः । वशमायान्ति सापि स्यात् सर्वथा वशमागता॥
एवमुक्तस्तदा दैत्यः सेनापतिमुवाच ह । विरूपाक्षं महामेघवर्णं नीलाञ्जनप्रभम् ॥२५॥

---

१. इयानंशः केषुचित् पुस्तकेषु न दृश्यते ।

आनीयतां द्रुतं सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिनाम् ।
येन देवान्सगन्धर्वान् क्षयामि युधि दुर्जयान् ॥ २६ ॥
एवमुक्ते विरूपाक्षे तदा सेनापतिर्द्रुतम् । आनिनाय महत्सैन्यमनन्तमपराजितम् ॥
एकैको दानवस्तत्र वज्रहस्तसमो युधि । एकैकं स्पर्धते देवं जेतुं स्वेन बलेन हि[१] ॥२८॥
तेषां प्रधानभूतानामर्बुदं नवकोटयः । एकस्य तेषा[२]मनुपाति तावद्बलमथोर्जितम् ॥
तेषां नैकसहस्राणि दैत्यानान्तु महात्मनाम् ।
समिति[३]श्चक्रुरव्यग्रास्तदा दैत्याः प्रहारिणः । प्रयाणङ्कारयामासुर्देवसैन्यजिघांसया ॥
विचित्रयाना विविधध्वजाग्रा विचित्रशस्त्रा विविधोग्ररूपाः ।
दैत्याः सुराञ्जेतुमिच्छन्त उच्चैर्ननर्त्तु रात्तायुधयुक्तहस्ताः ॥ ३१ ॥
इति वाराहपुराणे नारदमहिषासुरयोः परस्परसंवादो नाम
त्रयोनवतितमोऽध्यायः ।

चतुर्नवतितमोऽध्यायः

वराह उवाच

ततो महिषदैत्यस्तु कामरूपी महाबलः । मत्तहस्तिनमारुह्य यियासुर्मेरुपर्वतम् ॥ १ ॥
तत्रैन्द्रपुरमासाद्य देवैः सह शतक्रतुम् । अभिदुद्राव दैत्येन्द्रो देवान्क्रोधसमन्वितः ॥
आदाय स्वानि शस्त्राणि वाहनानि विशेषतः ।
अधिष्ठाय सुरानाजौ दुद्रुवुर्मुदिता भृशम् ॥ ३ ॥
तेषां प्रावर्तते[४] युद्धन्तुमुलं लोमहर्षणम् । घोरं प्रचण्डयोधानामन्योन्यमभिगर्जताम् ॥
तत्राञ्जनो नीलकुक्षिर्मेघवर्णो बलाहकः । उदाराक्षो ललाटाक्षः सुभीमो भीमविक्रमः ।
स्वर्भानुश्चेति दैत्याष्टौ वसून्दुद्रुवुराहवे ॥ ५ ॥
यथासंख्येन तद्वच्च दैत्या द्वादश चापरे । आदित्यान्दैत्यवर्यास्तु तेषां प्राधान्यतः शृणु ॥
भीमोध्वांक्षो ध्वस्तकर्णः शङ्कुकर्णस्तथैव च ।
वज्रको ज्योतिवीर्यश्च विद्युन्माली तथैव च ।
रक्ताक्षो भीमदंष्ट्रस्तु विद्युज्जिह्वस्तथैव च[५] ॥ ७ ॥
अतिकायो महाकायो दीर्घबाहुः कृतान्तकः ।
एते द्वादश दैत्येन्द्रा आदित्यान् युधि दुद्रुवुः ॥
स्वकं सैन्यमुपादाय तद्वदन्येऽपि दानवाः । रुद्रान् दुद्रुवुरव्यग्रा यथासंख्येन कोपिताः॥
कालः कृतान्तो रक्ताक्षो हरणो मित्रहा नलः ।
यज्ञहा ब्रह्महा गोघ्नः स्त्रीघ्नः संवर्तकस्तथा ॥ १० ॥

---

१. ह इति पाठान्तरम् । २. येषामिति पाठान्तरम् ।
३. सम्मनिमिति पाठभेदः । ४ प्रवृत्ते इति पाठान्तरम् ।
५. केषुचित्पुस्तकेषु एतदर्धं न दृश्यते ।

इत्येते दश चैकश्च दैत्येन्द्रा युद्धदुर्मदाः। यथासंख्येन रुद्रांस्तु दुद्रुवुर्भीमविक्रमाः ॥
शेषान्देवान् शेषदैत्या यथायोगमुपाद्रवन्। स्वयं महिषदैत्यस्तु इन्द्रन्दुद्राव वेगतः ॥
स चापि बलवान्दैत्यो ब्रह्मणो वरदर्पितः। अवध्यः पुरुषेणाजौ यद्यपि स्यात्पिनाकधृक्॥
आदित्यैर्वसुभिः सार्धं रुद्रैश्च निहता भृशम्। असुरा यातुधानाश्च संख्यापूरणकेवलाः॥
देवानामपि सैन्यानि निहतान्यसुरैर्युधि ॥ १४ ॥
एवम्भूते तदा भग्ने देवेन्द्रे विद्रुताः सुराः। अर्दिता विविधैः शस्त्रैः शूलपट्टिशमुद्गरैः ॥
गतवन्तो ब्रह्मलोकमसुरैरर्दिताः सुराः ॥ १६ ॥

इति वाराहपुराणे त्रिशक्तिमाहात्म्ये महिषासुरवधे चतुर्नवतितमोऽध्यायः।

पञ्चनवतितमोऽध्यायः।

वराह उवाच

अथ विद्युत्प्रभो दैत्यस्तथा दूतो विसर्जितः। प्रणम्य प्रयतो भूत्वा कुमारीशतसङ्कुलाम्।
अस्थाने विजयापन्नस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

विद्युत्प्रभ उवाच

देवि पूर्वमृषिस्त्वासीदादिसर्गैकसम्भवः।
सखा सारस्वतो जातः सुपार्श्वो नाम वै विभुः ॥ २ ॥
तस्याभवन्महातेजाः सिन्धुद्वीपः प्रतापवान्। स हि तीव्रन्तपस्तेपे माहिष्मत्यां पुरोत्तमे
कुर्वतस्तु तपो घोरं निराहारस्य शोभने। आद्या तु विप्रचित्तेः सा सुता परमशोभना ॥
माहिष्मतीति विख्याता रूपेणासदृशी भुवि ॥ ४ ॥
सा सखीभिः परिवृता विहरन्ती यदृच्छया। आगता मन्दरद्रोणीं तत्रापश्यत्तपोवनम्।
मुनेरस्वरसंज्ञस्य विविधद्रुममालितम्। लतागृहैस्तु विविधैर्बकुलैर्लकुचैस्तथा।
चन्दनैः स्पन्दनैः शालैः सरलैरुपशोभितम् ॥ ६ ॥
विचित्रवनखण्डैश्च भूषितन्तु महात्मनः। दृष्ट्वाश्रमपदं रम्यं साऽसुरी कन्यका शुभम्।
माहीष्मती वरारोहा चिन्तयामास भामिनी ॥ ७ ॥
भीषयित्वाऽहमेनन्तु तापसन्त्वाश्रमे स्वयम्।
तिष्ठामि क्रीडती सार्धं सखीभिः परमार्चिता ॥ ८ ॥
एवं सञ्चिन्त्य सा देवी महिषो सम्बभूव तु[1]।
सखीभिः सह विश्वेशि तीक्ष्णशृङ्गाग्रधारिणी ॥ ९ ॥
तमृषिं भीषितुं ताभिः सह गत्वा वरानना।
असौ विभीषितस्ताभिस्तां ज्ञात्वा ज्ञानचक्षुषा।
आसुरीं क्रोधसम्पन्नः शशाप शुभलोचनाम् ॥ १० ॥

---

१. सम्बभूव हेति पाठान्तरम्।

यस्माद्भीषयसे मान्त्वं महिषीरूपधारिणी । अतो भव महिष्येव पापकर्मे शतं समाः ॥
एवमुक्ता ततः सा तु सखीभिः सह वेपती । पादयोर्न्यपतत्तस्य शापान्तं कुरु जल्पती ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स मुनिः करुणान्वितः । शापान्तमकरोत्तस्या वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥
अनेनैव स्वरूपेण पुत्रमेकं प्रसूय वै । शापान्तो भविता भद्रे मद्वाक्यं न मृषा भवेत् ॥
एवमुक्ता गता सा तु नर्मदातीरमुत्तमम् । यत्र तेपे तपो घोरं सिन्धुद्वीपो महातपाः ॥
तत्र चेन्दुमती नाम दैत्यकन्यातिरूपिणी । सा दृष्टा तेन मुनिना विवस्त्रा मज्जती जले ॥

चस्कन्द स मुनिः शुक्रं शिलाद्रोण्यां महातपाः ॥ १६ ॥
तच्च माहिष्मती दृष्टवा दिव्यगन्धि सुगन्धि च ।
ततः सखीरुवाचेदं पिबामीदं जलं शुभम् ॥ १७ ॥
एवमुक्त्वा तु सा पीत्वा तच्छुक्रं मुनिसम्भवम् ।
प्राप्ता गर्भं मुनेर्वीर्यात्सुषुवे च तदा सती ॥ १८ ॥

तस्याः पुत्रोऽभवद्धीमान् महाबलपराक्रमः । महिषेति स्मृतो नाम्ना ब्रह्मवंशविवर्धनः ॥
स त्वां वरयते देवि देवसैन्यविमर्दनः । स सुरानपि जित्वाजौ त्रैलोक्यञ्च तवानघे ॥
दास्यते देवि सुप्रीतस्तव सर्वं महासुरः । तस्यात्मोपप्रदानेन कुरु देवि महत्कृतम् ॥
एवमुक्ता तदा देवी तेन दूतेन शोभना । जहास परमा देवी वाक्यं नोवाच किञ्चन ॥

तस्या हसन्त्या दूतोऽसौ त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
ददर्श कुक्षौ सम्भ्रान्तस्तत्क्षणात्समजायत ॥ २२ ॥

ततो देव्याः प्रतीहारी जयाख्या अतितेजना ।
देव्या हृदि स्थितं वाक्यमुवाच तनुमध्यमा ॥ २३ ॥

जया उवाच

कन्यार्थी वदते यत्तु तत्त्वया समुदीरितम् ।
यदि नाम व्रतञ्चास्याः कौमारं सर्वकालिकम् ॥ २४ ॥

अपि चान्याः कुमार्योऽत्र सन्ति देव्याः पदानुगाः ।
तासामेकापि नो लभ्या किमु देवी स्वयं शुभा ।
याहि दूत त्वरं मा ते किञ्चिदन्यद्भविष्यति ॥ २५ ॥

एवमुक्तो गतो दूतस्तावद्व्योम्नि महामुनिः । आयातो नारदस्तूर्णं गृणन्नुच्चैर्महातपाः ॥

दिष्ट्या दिष्ट्येति चागत्य तां कन्यां प्रणिपत्य च ।
उपविष्टो जगादाथ आसने परमेऽर्चितः ।
प्रणम्य देवीः सर्वास्ता उवाच च महातपाः ॥ २७ ॥

देवि देवैरहं प्रीतः प्रेषितोऽस्मि तवान्तिकम् ।
महिषाख्येन दैत्येन युधि देवा विनिर्जिताः ॥ २८ ॥

त्वां ग्रहीतुं प्रयत्नं स कृतवान्देवि दैत्यराट् ।
एवमुक्तोऽथ[1] देवैस्त्वां बोधयामि वरानने ॥ २९ ॥
स्थिरीभूता महादेवी तं दैत्यम्प्रतिघातय ।
उक्त्वैवान्तर्हितः सद्यो नारदः स्वेच्छया ययौ ।
देवी च कन्यास्ताः सर्वाः सन्नह्यन्तामुवाच ह ॥ ३० ॥
ततः कन्या महाभागाः सर्वास्ता देवीशासनात् ।
बभूवुर्घोररूपिण्यः खडगचर्मधनुर्धराः ।
सङ्ग्रामहेतोः सन्तस्थुर्दैत्यविध्वंसनाय ताः ॥ ३१ ॥
तावद्दैत्यबलं सर्वं मुक्त्वा देवचमून्द्रुतम् ।
आययौ यत्र तद्देव्याः सन्नद्धं स्त्रीबलं महत् ॥ ३२ ॥

ततस्ता युयुधुः कन्या दानवैः सह दर्पिताः । क्षणेन तद्बलन्ताभिश्चतुरङ्गं निपातितम् ॥
शिरांसि तत्र केषाञ्चिच्छिन्नानि पातितानि च ।
अपरेषां विदार्योरः क्रव्यादाः पान्ति शोणितम् ॥ ३४ ॥

अन्ये कबन्धभूतास्तु ननृतुर्दैत्यनायकाः । एवं क्षणेन ते सर्वे विद्रुताः पापचेतसः ॥
अपरे विद्रुताः सर्वे यत्रासौ महिषासुरः । ततो हाहाकृतं सर्वं तथा दैत्यबलं महत् ॥
एवं तदाकुलं दृष्ट्वा महिषो वाक्यमब्रवीत् । सेनापते किमेतद्धि बलं भग्नं ममाग्रतः ॥
ततो यज्ञहनुर्नामा दैत्यो हस्तिस्वरूपवान् । उवाच भग्नमेतद्धि कुमारीभिः समन्ततः ॥
ततो दुद्राव महिषस्ताः कन्याः शुभलोचनाः । गदामादाय तरसा घातितुन्तास्ततोऽसुरः ॥
यत्र तिष्ठति सा देवी देवगन्धर्वपूजिता । तत्रैव सोऽसुरः प्रायाद्यत्र देवी व्यवस्थिता ॥

सा च दृष्ट्वा तमायान्तं विंशद्धस्ता बभूव ह ।
धनुः खडग तथा शक्तिं शरान् शूलं गदान्तथा ॥ ४१ ॥

मुसलञ्च तथा चक्रं भिन्दिपालं तथैव च । दण्डं पाशं ध्वजञ्चैव पद्मञ्चेति च विंशतिः ॥
भूत्वा विंशद्भुजा देवी सिंहमास्थाय दंशिता । सस्मार रुद्रं देवेशं रौद्रं संहारकारणम् ।
ततो वृषध्वजः साक्षाद् द्रुतन्तत्रैव आययौ । तया प्रणम्य विज्ञप्तः सर्वान्दैत्यान्जयाम्यहम् ।
त्वयि सन्निधिमात्रे तु देवदेव सनातन ॥ ४४ ॥

एवमुक्त्वाऽसुरान्सर्वाञ्जिगाय परमेश्वरी । मुक्त्वा तमेकं महिषं शेषं हत्वा तमध्ययात् ।
यावद्देवो ततः सापि तां दृष्ट्वा सोऽपि दुद्रुवे ॥ ४५ ॥
क्वचिद् द्रुह्यति[2] दैत्येन्द्रः क्वचिच्चैव पलायति । क्वचित्पुनर्मृधञ्चक्रे क्वचित्पुनरुपारमत्

एवं वर्षसहस्राणि दश तस्य तया सह ।
दिव्यानि विगतानि स्युर्युध्यतश्चैव शोभने ॥ ४७ ॥
बभ्राम सकलन्त्वाजौ ब्रह्माण्डं भीतयानसम् । ततः कालेन महता शतशृङ्गे महागिरौ ॥।

१. उक्तोऽस्मीति पाठान्तरम् । २. कश्चिद्युध्यतीति पाठान्तरम् ।

पद्भ्यामाक्रम्य शूलेन निहतो दैत्यसत्तमः[1] ॥ ४८ ॥
शिरश्चिच्छेद खड्गेन तत्र चान्तःस्थितः[2] पुमान् ।
निर्गत्य विगतः स्वर्गं देव्याः शस्त्रनिपातनात् ॥ ४९ ॥
ततो देवगणाः सर्वे महिषं वीक्ष्य निर्जितम् । सब्रह्मकाः स्तुतिञ्चक्रुर्देव्यास्तुष्टेन चेतसा ॥

देवा ऊचुः

नमो देवि महाभागे गम्भीरे भीमदर्शने । जयस्थे स्थितिसिद्धान्ते त्रिनेत्रे विश्वतोमुखि॥
विद्याविद्ये जपे जाप्ये महिषासुरमर्दिनि । सर्वगे सर्वदेवेशि विश्वरूपिणि वैष्णवि ॥
वीतशोके ध्रुवे देवि पद्मपत्रशुभेक्षणे । शुद्धसत्त्वव्रतस्थे च चण्डरूपे विभावरि ॥
ऋद्धिसिद्धिप्रदे देवि विद्येऽविद्येऽमृते शिवे । शाङ्करी वैष्णवी ब्राह्मी सर्वदेवनमस्कृते ॥
घण्टाहस्ते त्रिशूलास्त्रे महामहिषमर्दिनि । उग्ररूपे विरूपाक्षि महामायेऽमृतस्रवे ॥
सर्वसत्त्वहिते देवि सर्वसत्त्वमये ध्रुवे । विद्यापुराणशिल्पानां जननी भूतधारिणि ॥
सर्ववेदरहस्यानां सर्वसत्त्वमतां[3] शुभे । त्वमेव शरणं देवि विद्येऽविद्ये श्रियेऽम्बिके ॥
विरूपाक्षि तथा क्षान्तिः क्षोभितान्तर्जलेऽमले ।
नमोऽस्तु ते महादेवि नमस्ते परमेश्वरि[4] ॥ ५८ ॥
शरणं त्वां प्रपद्यन्ते ये देवि परमेश्वरि । न तेषाञ्जायते किञ्चिदशुभं रणसङ्कटे ॥ ५९ ॥
यश्च व्याघ्रभये घोरे चौरराजभये तथा । स्तवमेनं सदा देवि पठिष्यति यतात्मवान्॥
निगडस्थोऽपि यो देवि त्वां स्मरिष्यति मानवः ।
सोऽपि बन्धैर्विमुक्तस्तु [5]सुसुखं वसते सुखी ॥ ६१ ॥

वराह उवाच

एवं स्तुता तदा देवी देवैः प्रणतिपूर्वकम् । उवाच देवान् सुश्रोणि वृणुध्वं वरमुत्तमम् ॥

देवा ऊचुः

देवि स्तोत्रमिदं ये हि पठिष्यन्ति तवानघे ।
सर्वकामशमापन्नान् कुरु देवि स नो वरः ॥ ६३ ॥
एवमस्त्विति तान्देवानुक्त्वा देवी परापरा ।
विससर्ज ततो देवान् स्वयं तत्रैव संस्थिता ॥ ६४ ॥
एतद् द्वितीयं यो जन्म वेद देव्या धराधरे । स वीतशोको विरजाः पदं गच्छत्यनामयम्॥
इति वाराहपुराणे त्रिशक्तिमाहात्म्ये महिषासुरवधो नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

---

१. दैत्यनायक इति पाठान्तरम् । २. अन्ते स्थित इति वा पाठः ।
३. सत्त्ववतामिति पाठान्तरम् ।
४. कस्मिंश्चित् पुस्तके नमस्ते सर्वदेवानां भावनित्ये अघक्षये इत्यधिकार्धं वर्तते ।
५. विनिर्मित इति क्वचित्पठ्यते ।

षण्णवतितमोऽध्यायः

वराह उवाच

या सा नीलगिरिं याता तपसे धृतमानसा ।
रौद्री तमोद्भवा शक्तिस्तस्याः शृणु धरे व्रतम् ॥ १ ॥
तपः कृत्वा चिरं[1] कालं पालयाम्यखिलं जगत् ।
एवमुद्दिश्य पञ्चाग्निं साधयामास भामिनी ॥ २ ॥
तस्याः कालान्तरे देव्यास्तपन्त्यास्तप उत्तमम् ।
रुरुर्नाम महातेजाः ब्रह्मदत्तवरोऽसुरः ॥ ३ ॥
समुद्रमध्ये रत्नाढ्यं पुरमस्ति महावरम्[2] । तत्र राजा स दैत्येन्द्रः सर्वदेवभयङ्करः ॥४॥
अनेकशतसाहस्रकोटिकोटितथोत्तरैः । असुरैरन्वितः श्रीमान्द्वितीयो नमुचिर्यथा ॥
कालेन महता चासौ लोकपालपुराण्यथ । जिगीषुः सैन्यसंवीतो देवैर्युद्धमरोचयत् ॥
उत्तिष्ठतस्तस्य महासुरस्य समुद्रतोयं ववृधेऽतिमात्रम् ।
अनेकनक्रग्रहमीन[3]जुष्टमासावयत्पर्वतसानुदेशान् ॥ ७ ॥
अन्तःस्थितानेकसुरारिसङ्घाद्विचित्रवर्मायुधचित्रशोभम् ।
भीमं बलं वर्मितचारुयोधं विनिर्ययौ सिन्धुजलाद्विशालात्[4] ॥ ८ ॥
तत्र द्विपा दैत्यवरैरुपेताः समानघण्टायुतकिङ्किणीकाः ।
विनिर्ययुः स्वाकृतिभीषणाश्च समत्वमुच्चैः खलु दर्शयन्तः ॥ ९ ॥
अश्वास्तथा काञ्चनपीठनद्धा रोहितमत्स्यैः[5] समभा जलान्तम्[5] ।
व्यवस्थितास्ते सममेव तूर्णं विनिर्ययुर्लक्षशः कोटिशश्च ॥ १० ॥
रथा रविस्यन्दनतुल्यवेगाः सुचक्रदण्डाक्षत्रिवेणुयुक्ताः ।
सुशस्त्रयन्त्राः [6]परिपीडिताङ्गाश्चलत्पताकाः[7] त्वरितं विशक्ताः ॥ ११ ॥
तथैव योधाः स्थगितेतरेतरास्तितीर्षवो ये वरतूणपाणयः ।
पदे पदे लब्धजयाः प्रहारिणो विरेजुरुच्चैरसुरानुगा भृशम् ॥ १२ ॥
देवेषु चैव भग्नेषु विनिर्गत्य जलात्ततः । चतुरङ्गबलोपेतः प्रायादिन्द्रपुरं प्रति ॥ १३ ॥
युयोध च सुरैः सार्धं रुरुदैत्यपतिस्तथा । मुद्गरैर्मुशलैर्घोरैः शरैर्दण्डायुधैस्तथा ।
ययुर्दैत्याः[8] सुरान् संख्ये सुराश्चैव तथासुरान् ॥ १४ ॥
एवं क्षणमथो युद्धा तदा देवाः सवासवाः ।
असुरैर्निर्जिताः सद्यो दुद्रुवुर्विमुखा भृशम् ॥ १५ ॥

---

१. अचिरमिति वा पाठः । २. महावनमिति क्वचित्पठ्यते ।
३. 'बाल' इति पाठान्तरम् । ४. विशालमिति इति पाठान्तरम् ।
५. रोहैस्तु युक्ता सितचामरैश्चेति क्वचित्पठ्यते ।
६. सुप्तस्त्रपक्षोपरीति पाठान्तरम् । ७. चलन्त्यनन्ता इति पाठान्तरम् ।
८. जघ्नुर्दैत्या इति क्वचित्पठ्यते ।

देवेषु चैवम्भग्नेषु विद्रुतेषु विशेषतः। असुरः सर्वदेवानामन्वधावत वीर्यवान् ॥१६॥
ततो देवगणाः सर्वे द्रवन्तो भयविह्वलाः। नीलं गिरिवरं जग्मुर्यत्र देवी व्यवस्थिता ॥
रौद्री तपोरता देवी तामसी शक्तिरुत्तमा। संहारकारिणी देवी कालरात्रीति तां विदुः

सा दृष्ट्वा तान्तदा देवान् भयत्रस्तान्विचेतसः।
मा भैष्टेत्युच्चकैर्देवी तानुवाच सुरोत्तमान् ॥ १९ ॥

देव्युवाच

किमियं व्याकुला देवा गतिर्वः उपलक्ष्यते। कथयध्वं द्रुतन्देवाः सर्वथा भयकारिणम्[1]॥

देवा ऊचुः

अयमायाति दैत्येन्द्रो रुरुर्भीमपराक्रमः। एतस्य भीतात्रक्षस्व त्वं देवान् परमेश्वरि ॥
एवमुक्ता तदा देवैर्देवी भीमपराक्रमा। जहास परया प्रीत्या देवानां पुरतः शुभा ॥

तस्या हसन्त्या वक्त्रात्तु वह्व्यो देव्यो विनिर्ययुः।
याभिर्विश्वमिदं व्याप्तं विकृताभिरनेकशः ॥ २३ ॥
पाशाङ्कुशधराः सर्वाः सर्वाः पीनपयोधराः।
सर्वाः शूलधरा भीमाः सर्वाश्चापधराः शुभाः ॥ २४ ॥
ताः सर्वाः कोटिशो देव्यस्तां देवीं वेष्ट्य संस्थिताः।
युयुधुर्दानवैः सार्धं बद्धतूणा महाबलाः ॥ २५ ॥

क्षणेन दानवबलं तत्सर्वं निहतन्तु तैः। देवाश्च सर्वे सम्पन्ना युयुधुर्दानवं बलम् ॥
कालरात्र्या बलञ्चैव यच्च देवबलं महत्। तत्सर्वन्दानवबलमनयद्यमसादनम् ॥२७॥
एक एव महादैत्यो रुरुस्तस्थौ महामृधे। स्वाञ्च[2] मायां महारौद्रीं रौरवीं विससर्ज ह ॥

सा माया ववृधे भीमा सर्वदेवप्रमोहिनी।
तया विमोहिता देवाः सद्यो निद्रान्तु भेभिरे[3] ॥ २९ ॥
देवी च त्रिशिखेनाजौ तं दैत्यं समताडयत् ॥ ३० ॥

तया तु ताडितस्यास्य दैत्यस्य शुभलोचने। चर्ममुण्डे उभे सम्यक् पृथग्भूते बभूवतुः ॥
रुरोस्तु दानवेन्द्रस्य चर्ममुण्डे क्षणाद्यतः। अपहृत्याहरद्देवी चामुण्डा तेन साऽभवत् ॥
सर्वभूतमहारौद्री या देवी परमेश्वरी। संहारिणी तु या चैव कालरात्रिः प्रकीर्तिता ॥

तस्या ह्यनुचरा देव्यो वाह्यसंख्यातकोटयः।
तास्तान्देवीं महाभागां परिवार्य व्यवस्थिताः।
याचयामासुरव्यग्रास्तास्तान्देवीं बुभुक्षिताः ॥ ३४ ॥
वयं देवि क्षुधार्ताः स्मो देहि नो भोजनं शुभे।

---

१. भयकारणमिति पाठान्तरम्।
२. स चेति क्वचित्पठ्यते। ३. सर्वे निद्रान्तु भेजिरे इति पाठान्तरम्।

एवमुक्ता तदा देवी दध्यौ तासान्तु भोजनम् ॥ ३५ ॥
न चाध्यगच्छच यदा[1] तासां भोजनमन्तिकात् ।
ततो दध्यौ महादेवं रुद्रं पशुपतिं विभुम् ॥ ३६ ॥
सोऽपि ध्यानात्समुत्तस्थौ परमात्मा त्रिलोचनः ।
उवाच च द्रुतं देवीं किन्ते कार्यं विवक्षितम् ।
ब्रूहि देवि वरारोहे यत्ते मनसि ॥ ३७ ॥

देव्युवाच

भक्ष्यार्थमासां देवेश किञ्चिद्दातुमिहार्हसि ।
बलात्कुर्वन्ति मामेता भक्षार्थिन्यो महाबलाः ।
अन्यथा मामपि बलाद्भक्षयिष्यन्ति ताः प्रभो ॥ ३८ ॥

रुद्र उवाच

एतासां शृणु देवेशि भक्ष्यमेकं मयोदितम् । कथ्यमानं वरारोहे कालरात्रे महाप्रभे ॥
या स्त्री सगर्भा देवेशि अन्यस्त्रीपरिधानकम् । परिधत्ते स्पृशेद्वापि[2] पुरुषस्य विशेषतः ।
स भागोस्तु महाभागे कासाञ्चित्पृथिवीतले ॥ ४० ॥
अन्याश्छिद्रेषु वाऽश्नानां गृहीत्वा तत्र वै बलिम् ।
लब्ध्वा भवन्तु सुप्रीता अपि वर्षशतान्यपि ॥ ४१ ॥
अन्याः सूतिगृहे छिद्रं गृह्णीयुस्तत्र पूजिताः ।
निवसिष्यन्ति देशे च[3] तथान्या जातहारिकाः ॥ ४२ ॥
गृहे क्षेत्रे तडागेषु वाप्युद्यानेषु चैव हि । अन्यचित्ता[4] रुदन्त्यो याः स्त्रियस्तिष्ठन्ति नित्यशः।
तासां शरीराण्याविश्य काञ्चित्तृप्तिमवाप्स्यथ ॥ ४३ ॥
एवमुक्त्वा तदा देवीं स्वयं रुद्रः प्रतापवान् । दृष्ट्वा रुरुञ्च सबलमसुरेन्द्रं निपातितम् ।
स्तुतिञ्चकार भगवान् स्वयं देवस्त्रिलोचनः ॥ ४४ ॥

रुद्र उवाच

जयस्व देवि चामुण्डे जय भूतापहारिणि । जय सर्वगते देवि कालरात्रे नमोऽस्तु ते ॥
विश्वमूर्त्ते शुभे शुद्धे विरूपाक्षि त्रिलोचने । भीमरूपे शिवे वेद्ये महामाये महोदये ॥
मनोजवे[5] जये जृम्भे भीमाक्षि क्षुभितक्षये ।
महामारि विचित्राङ्गे जय नृत्यप्रिये शुभे ॥ ४७ ॥
विकरालि[6] महाकालि कालिके पापहारिणी ।
पाशहस्ते दण्डहस्ते भीमरूपे भयानके ॥ ४८ ॥

---

१. नाध्यगच्छद्यदेति पाठान्तरम् ।
२. स्पृशेद्वापीति कुत्रचित् पुस्तके पाठः ।
३. देवेशि इति पाठान्तरम् ।
४. अन्यचिन्ता इति पाठान्तरम् ।
५. महाजवे इति वा पाठः ।
६. विकराले इति पाठान्तरम् ।

चामुण्डे ज्वलमानास्ये तीक्ष्णदंष्ट्रे महाबले[1] । शतयानस्थिते देवि प्रेतासनगते शिवे ॥
भीमाक्षि भीषणे देवि सर्वभूतभयङ्करि । कराले विकराले च महाकाले करालिनि ।
काली करालो विक्रान्ता कालरात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ५७ ॥
इति स्तुता तदा देवी रुद्रेण परमेष्ठिना । तुतोष परमा देवी वाक्यश्चेदमुवाच ह ।
वरं वृणीष्व देवेश यत्ते मनसि वर्तते ॥ ५१ ॥

रुद्र उवाच

स्तोत्रेणानेन ये देवि त्वां स्तुवन्ति वरावने । तेषान्त्वं वरदा देवि भव सर्वगता सती ॥
यश्चेमन्त्रिःप्रकारन्तु देवि भक्त्या समन्वितः । स पुत्रपौत्रपशुमान् समृद्धिमुपगच्छति ॥
यश्चेमं शृणुयाद्भक्त्या त्रिशक्त्यास्तु समुद्भवम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो पदं गच्छत्यनामयम् ॥ ५४ ॥
एवं स्तुत्वा ततो[2] देवीं चामुण्डां परमेश्वरीम्[3] ।
क्षणादन्तर्हितो देवस्ते च देवा दिवं ययुः ॥ ५५ ॥
य एतां वेद वै देव्या उत्पत्तिं त्रिविधां वराम् ।
स कर्मपाशनिर्मुक्तः[4] परं निर्वाणमृच्छति ॥ ५६ ॥
भ्रष्टराज्यो यदा राजा नवम्यान्नियतः शुचिः । अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यामुपवासी नरोत्तमः ।
संवत्सरेण लभते राज्यं निष्कण्टकं नृपः ॥ ५७ ॥
एषा त्रिशक्तिरुद्दिष्टा नयसिद्धान्तगामिनी ।
एषा श्वेतापरा सृष्टिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थिता ॥ ५८ ॥
एषैव रक्ता रजसि वैष्णवी परिकीर्तिता । एषैव कृष्णा तमसि रौद्री देवी प्रकीर्तिता ॥
परमात्मा यथा देव एक एव त्रिधा स्थितः । प्रयोजनवशाच्छक्तिरेकैव त्रिविधाऽभवत्॥
य एतं शृणुयात्सर्गं त्रिशक्त्याः परमं शिवम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परन्निर्वाणमाप्नुयात्॥
यश्चेमं शृणुयान्नित्यं नवम्यां नियतः स्थितः । स राज्यमतुलं लेभे भयेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥
यस्येदं लिखितं गेहे सदा तिष्ठति धारितम्[5] ।
न तस्याग्निभयं घोरं सर्पचौरादिजं भवेत् ॥ ६३ ॥
यश्चेमं पूजयेद्भक्त्या पुस्तकेऽपि स्थितं बुधः ।
तेन यष्टं भवेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ६४ ॥
जायन्ते पशवः पुत्रा धनं धान्यं वराः स्त्रियः ।
रत्नान्यश्वास्तथा गावो दासा दास्यो भवन्ति हि ।
यस्येदं तिष्ठते गेहे तस्य सम्पद्भवेद् ध्रुवम् ॥ ६५ ॥

---

१. महावशी इति पाठान्तरम् । २. भव इति केषुचित् पुस्तकेषु पाठः ।
३. चामुण्डां च परमेश्वरीमिति वा पाठः । ४. सर्वपापविनिर्मुक्त इति पाठान्तरम् ।
५. धारिणीति वा पाठः ।

वराह उवाच

एतदेव रहस्यन्ते कीर्त्तितं भूतधारिणि । रुद्रस्य खलु माहात्म्यं सकलं कीर्त्तितं मया ॥

नवकोट्यस्तु चामुण्डा भेदभिन्ना व्यवस्थिताः ।
या रौद्री तामसी शक्तिः सा चामुण्डा प्रकीर्तिता ॥ ६७ ॥
अष्टादश तथा कोट्यो वैष्णव्या भेद उच्यते ।
या सा तु[1] राजसी शक्तिः पालनी चैव वैष्णवी ।
या ब्रह्मशक्तिः सत्त्वस्था सा अनन्ता प्रकीर्तिता ॥ ६८ ॥

एतासां सर्वभेदेषु पृथगेकैकशो ऽधरे[2] । सर्वासां भगवान्रुद्रः सर्वगश्च पतिर्भवेत् ॥
यावन्त्यस्या महाशक्त्यास्तावद्रूपाणि शङ्करः । कृत्तिवासाश्च[3] भजते पतिरूपेण सर्वदा ॥

यश्चाराधयते तस्य रुद्रस्तुष्टो भविष्यति ।
सिध्यन्ति तस्य कामाश्च मनसा चिन्तिता अपि ॥ ७१ ॥

इति वाराहपुराणे त्रिशक्तिमाहात्म्यं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ।

सप्तनवतितमोऽध्यायः

वराह उवाच

अथ रुद्रव्रतोत्पत्तिं शृणु देवि वरानने । येन ज्ञातेन पापेभ्यो[4] मुच्यते नात्र संशयः ॥
ब्रह्मणा तु यदा सृष्टः पूर्वं रुद्रो वरानने । तृतीये जन्मनि विभुः पिङ्गाक्षो नीललोहितः ॥
तदा कौतूहलाद्ब्रह्मा स्कन्धे तं जगृहे प्रभुः । स्कन्धारूढस्तदा रुद्रो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
जन्मतश्च शिरो यद्धि पञ्चमं तज्जगाद ह । मन्त्रमाथर्वणं धात्रि[5] येन सद्यः प्रमुच्यते ॥
कपालिन् रुद्र बभ्रोऽथ भव कैरात सुव्रत । पाहि विश्वं विशालाक्ष कुमार वरविक्रम ॥
एवमुक्तस्तदा रुद्रो भविष्यैर्नामभिर्भवः । कपालशब्दात्कुपितस्तच्छिरो विचकर्त ह ॥
वामाङ्गुष्ठनखेनाद्यं प्राजापत्यं विचक्षणः । तन्निकृत्तं शिरो धात्रि हस्तलग्नं बभूव ह ॥

तस्मिन् छिन्नेऽथ[6] शिरसि प्राजापत्यं त्रिलोचनः ।
ब्रह्माणं प्रयतो भूत्वा रुद्रो वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥

रुद्र उवाच

कथं कपालं मे देव करात्पतति सुव्रत । नश्यते च कथं पापं ममैतद्वद सुव्रत ॥ ९ ॥

---

१. विष्णो इति क्वचित् पाठः । २. साधने इति वा पाठः ।
३. कृतवांस्त्वाश्चेति पाठान्तरम् । ४. पापानामिति पाठान्तरम् ।
५. रुद्र इति वा पाठः । ६. तस्मिन्निकृत्ते इति क्वचित्पठ्यते ।

ब्रह्मोवाच

इदमेव व्रतं देव चर कापालिकं विभो। समयाचारसंयुक्तं कृत्वा स्वेनैव तेजसा ॥
एवमुक्तस्तदा रुद्रो ब्रह्मणाऽव्यक्तमूर्त्तिना। आजगाम गिरिङ्कन्तु माहेन्द्रं पापनाशनम् ॥
तत्र स्थित्वा महादेवस्तच्छिरो विभिदे त्रिधा।
तस्मिन् भिन्ने पृथक्केशान् गृहीत्वा भगवान् भवः ॥ १२ ॥
यज्ञोपवीतं केशन्तु महास्थाक्षमणींस्तथा। कपालशकलञ्चैकमसृक्पूर्णं करे स्थितम् ॥
अपरं खण्डशः कृत्वा जटाजूटे न्यवेशयत्। एवं कृत्वा महादेवो बभ्रामेमां वसुन्धराम् ॥
सप्तद्वीपवतीं पुण्यां मज्जंस्तीर्थेषु नित्यशः। समुद्रे प्रथमं स्नात्वा ततो गङ्गां व्यगाहत ॥
सरस्वतीं ततो गत्वा यमुनासङ्गमन्ततः। शतद्रुञ्च ततो गत्वा देविकाञ्च महानदीम् ॥
वितस्तां चन्द्रभागाञ्च गोमतीं सिन्धुमेव च।
तुङ्गभद्रां तथा गोदामुत्तरे गण्डकीं तथा ॥ १७ ॥
नेपालञ्च[1] ततो गत्वा यतो[2] रुद्रमहालयम्। ततो दारुवनं गत्वा केदारगमनम्पुनः ॥
महेश्वरं[3] ततो गत्वा गयां पुण्यमथाऽगमत्। तत्र फल्गुकृतस्नानः पितॄन् सन्तर्प्य यत्नतः ॥
पश्चाद्[4] वेगेन सकलं ब्रह्माण्डं भूतधारिणी। बभ्राम सर्वदेवेशः षष्ठेऽब्दे तस्य चापतत्।
परिधानन्तु कौपीनं नग्नः कापालिकोऽभवत्[5] ॥ २० ॥
पुनरब्दद्वयम्भ्रान्तस्तीर्थे तीर्थे हरः स्वयम्।
कपालन्त्यक्तुकामः सन् तद्धस्तात्तु नापतत्[6] ॥ २१ ॥
ततोऽब्दमेकं बभ्राम हिमवत्पर्वते शुभे[7]। गत्वा हरिहरक्षेत्रंस्नात्वा देवाङ्गदे तथा।
सोमेश्वरं समभ्यर्च्य गतोऽसौ चक्रतीर्थकम् ॥ २२ ॥
तत्र स्नात्वा तथा नत्वा त्रिजलेश्वरसंज्ञितम्।
अयोध्यायां तथा गत्वा वाराणस्यां ततोऽगमत् ॥ २३ ॥

---

१. ऊर्ध्वगङ्गेति पाठान्तरम्। २. तत इति क्वचित् पठ्यते।
३. भद्रेश्वरमिति वा पाठः। ४. एवमिति क्वचित्पठ्यते।
५. भ्रमतः परिधानन्तु कौपीनं रसनागतम्।
तस्मिंस्तु पतिते देवि नग्नः कापालिकोऽभवत् ॥ इति कुत्रचित् पाठः।
६. पुनरब्दद्वयं भ्रान्तो ब्रह्माण्डं तीर्थकारणात्।
तीर्थे तीर्थे हरः स्नात्वा कपालं त्यक्तुमिच्छति।
त्यजतोऽपि न तद्धस्तात्च्यवते भूतधारिणीति पाठान्तरम् ॥
७ इतः षड्विंशश्लोकपर्यन्तं पुस्तकान्तरेऽन्यथैव। यथा—
ततोऽन्यद्वर्षमेकन्तु वर्तते हिमवद्गिरौ। भ्रमतो विभ्रमो जातस्त्रिनेत्रस्य महात्मनः ॥
पुनरब्दद्वयञ्चान्यत्परमेष्ठी वृषाकपिः। बभ्राम रुद्रस्तीर्थानि पुराणानि समन्ततः ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य द्वादशेऽब्दे धराधरे। वाराणसीं गतो देवस्तत्र स्नानमथारभत् ॥
गङ्गायां देवदेवेशो यावन्मज्जति भामिनि। भवेत्कपालं पतितं हस्तायाद्ब्रह्मणः पुरा ॥
कपालमोचनं नाम ततस्तीर्थमनुत्तमम्। पृथिव्यां ख्यातिमगमद्वाराणस्यां धराधरे ॥

द्वादशाब्दैर्गतव्रतः सीमाचारिगणैस्तथा। बलात्कारेण तद्धस्तात्कपालं पातितं भुवि।
कपालमोचनं तीर्थं ततो जातमघापहम् ॥ २४ ॥
गङ्गाम्भसि ततः स्नात्वा विश्वेशं पूज्य भक्तितः।
रुद्रो विशुद्धिमापन्नो मुक्तः स ब्रह्महत्यया ॥ २५ ॥
कपालमोचनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्।
यत्राप्लुतो नरो भक्त्या ब्रह्महा तु विशुध्यति ॥ २६ ॥
कपालं पतितं दृष्ट्वा रुद्रहस्ताच्चतुर्मुखः। आगतो देवसहितो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥

ब्रह्मोवाच

भव रुद्र विरूपाक्ष लोकमार्गेऽव्यवस्थितः[1]। व्रतानि कुरुते देव त्वत्कृतानि हि पुत्रक।
स त्वत्प्रसादाद्देवेश ब्रह्महापि विशुध्यति ॥२८।
यद्व्रतं नग्नकापालं यद्बाभ्रव्यन्त्वया कृतम्।
यत्कृतं शुद्धशैवञ्च तत्तन्नाम्ना भविष्यति ॥ २९।
मां पुरस्कृत्य देवस्त्वं पूज्यसे यैर्विधानतः। तेषां शास्त्राणि सर्वाणि शास्त्रं पाशुपतं तथा।
कथयस्व महादेव सविधानं समासतः ॥ ३० ॥
एवमुक्तस्ततो रुद्रो ब्रह्मणाऽव्यक्तमूर्त्तिना। देवैर्जयेति सन्तुष्टः कैलासनिलयं ययौ ॥
ब्रह्मा अपि ययुः सुरैः सार्धं गतः स्वर्लोकमुत्तमम्।
देवा अपि ययुः खञ्च स्वस्थानं स्वं यथागतम् ॥ ३२ ॥
एतद्रुद्रस्य माहात्म्यं मया ते परिकीर्त्तितम्।
चरितं यच्च देवस्य वित्तं समभवद्भुवि ॥ ३३ ॥

इति वाराहपुराणे रुद्रमाहात्म्यं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः।

अष्टनवतितमोऽध्यायः

धरण्युवाच

योऽसौ सत्यतपा नाम लुब्धो भूत्वा द्विजो बभौ।
येनारुणिर्व्याघ्रभयाद्रक्षितो यः स्वशक्तितः ॥ १ ॥

---

१. इतोऽपि विंशच्छ्लोकपर्यन्तं पुस्तकान्तरेऽधोलिखितरूपः पाठो दृश्यते। यथा—
रुद्र भव विरूपाक्ष लोकमार्गे व्यवस्थित। व्रतानि कुरुते देव त्वच्चीर्णानि महाप्रभ ॥
कपालं गृह्य यद्भ्रान्तं कपालव्यग्रपाणिना। तद्व्रतं नग्नकापालं भविष्यति नृणां भुवि ॥
यच्च ते बभ्रुता जाता हिमवत्यचलोत्तमे। भ्रमतस्तद्व्रतं देव बाभ्रव्यन्तद्भविष्यति ॥
यच्चेदानीं विशुद्धस्य तीर्थेऽस्मिन् देहशुद्धता। तच्छुद्धशैवं भवतु व्रतं ते पापनाशनम् ॥
ये पुरस्कृत्य देवास्त्वां पूज्यन्ते विविधान्विताः। शास्त्राणि तानि सर्वेषां कथयिष्यामि नान्यथा॥

दुर्वासाः संश्रुतार्थश्च हिमवन्तं नगं ययौ । तत्रोपरि महच्चित्रं भवतीति त्वयेरितम् ।
कीदृशं तन्ममाचक्ष्व महत्कौतूहलं विभो ॥ २ ।

वराह उवाच

स हि सत्यतपाः पूर्वं भृगुवंशोद्भवो द्विजः । दस्युसंसर्गसम्भूतो दस्युवत्समजायत । ३॥
ततः कालेन महता ऋषिसङ्गात्पुनर्द्विजः । बभौ दुर्वाससा सम्यग्बोधितश्च विशेषतः ॥

हिमाद्रेरुत्तरे पादे पुष्यभद्रा नदी शुभा ।
तस्यास्तीरे शिला दिव्या नाम्ना चित्रशिला धरे ॥ ५ ॥
न्यग्रोधश्च महांस्तत्र नाम्ना भद्रो महावटः ।
तत्र सत्यतपाः स्थित्वा तपः कुर्वन्महातपः ॥ ६ ॥
स कदाचित्कुठारेण चकर्त समिधः किल ।
चिच्छेद अङ्गुलीमेकां वामतर्जनिकां मुनिः ॥ ७ ॥

छिन्नायामङ्गुलौ तस्य भस्मचूर्णं भवत्किल । न लोहितं न मांसन्तु न मज्जा तत्र दृश्यते॥
अङ्गुली सन्धिता तेन[१] पूर्ववच्चाभवत्क्षते ॥ ९ ॥
तस्मिन् भद्रवटे चैकं मिथुनं किन्नरं स्थितम् । रात्रौ सुप्तमृषेस्तस्य दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ।
प्रभाते विमले प्राप्तमिन्द्रलोकमिति स्मृतिः ॥ १० ॥
अथेन्द्रेण सुराः सर्वे यक्षगन्धर्वकिन्नरैः । पृष्टाः किञ्चिदिहाश्चर्यमपूर्वं कथ्यतामिति ॥
तत्र रुद्रसरस्तीरे यदेतन्मिथुनं शुभम् । स्थितं किन्नरयोस्तच्च वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥
दृष्टन्तु महदाश्चर्यं पुष्यभद्रातटे शुभे । यदेतत्सत्यतपसः समवोचत्ततः शुभे[२] ॥ १३ ॥
स्रवणं भस्मनश्चैव श्रुतं सर्वं शशंस ह । तच्छ्रुत्वा सहसा शक्रो विस्मितो विष्णुमब्रवीत्
आगच्छ विष्णो गच्छामो हिमवत्पार्श्वमुत्तमम् । तत्राश्चर्यमपूर्वं मे कथितं किन्नरेण ह॥
एवमुक्तस्ततो विष्णुर्वाराहं रूपमग्रहीत् । मृगयुश्च तथैवेन्द्रो जग्मतुस्तमृषिं प्रति ॥१६॥
विष्णुर्वाराहरूपेण ऋषिदृष्टिपथे स्थितः । भूत्वा दृश्योऽप्यदृश्योऽभूत्पुनरेव च दृश्यते॥
तावदिन्द्रो धनुष्पाणिस्तीक्ष्णसायकधृग्वने । आगत्य सत्यतपसमृषिमेनमुवाच ह ॥१८॥
भगवन्निह दृष्टस्ते वराहः पृथुलो महान् । येन तं हन्मि भृत्यानां पोषणाय महामुने ॥
एवमुक्तो मुनिस्तेन चिन्तयामास तत्क्षणात् । यदि तं दर्शयाम्यस्मै वराहं हन्यते तदा ।
नो चेत्कुटुम्बः क्षुधया सीदत्यस्य न संशयः ॥ २० ॥
जायापुत्रसमायुक्तो लुब्धकोऽयं क्षुधान्वितः । सशल्यश्च वराहोऽयं ममाश्रममुपागतः ॥
एवं गते तु किं कार्यमथासौ चिन्तयन् मुनिः[३] ।
नाध्यगच्छत बुद्धिश्च क्षणात्तस्य व्यजायत ॥ २२ ॥

---

१. अङ्गुलीसंविधानेनेति वा पठ्यते ।

२. दृष्टं किञ्चिदिहाश्चर्यं दृष्टिस्तु हिमवद्गिरौ । पुष्पभद्रानदीतीरे महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
यदेतत्सत्यतपसः समवोचत्ततः शुभे ॥ इति कस्मिंश्चित् पुस्तके पाठः ।

३. प्रभुरिति पाठः ।

दृष्टं चक्षुर्निहितं जङ्गमेषु जिह्वा वक्तुं मृगयौ तद्विसृष्टम् ।
द्रष्टुं चक्षुर्नास्ति जिह्वेह वक्तुं जिह्वायाः स्यात्तत्त्वतोऽस्तीह चक्षुः ॥ २३ ॥
एवं श्रुत्वा द्वावपि तस्य तुष्टौ इन्द्राविष्णू दर्शयन्तौ स्वमूर्त्तिम् ।
वाक्यं चेदमूचतुर्ब्रूहि नौ ते तुष्टौ धन्यं वरमेकं वदस्व ॥ २४ ॥
तच्छ्रुत्वाऽसौ सत्यतपा उवाच न चातिरिक्तोऽस्ति वरः पृथिव्याम् ।
यद्दृष्टौ मे पुरतो देवदेवावलं वरेणापि कृतार्थतासीत् ॥ २५ ॥
तथापीदं ये सदा पर्वकाले विप्रा विप्रांश्चार्चयन्तीह भक्त्या ।
तेषां पापं नश्यतां मासमेकं यत्सञ्चितं त्वेष एको वरोऽस्तु ॥ २६ ॥
मुक्तिञ्चाहं व्रजामीति द्वितीयोऽस्तु वरो मम ॥ २७ ॥
तथेत्युक्त्वा तु तौ देवौ दत्त्वा तस्य वरं शुभम् ।
अदर्शनं गतौ देवौ सोऽपि तत्र व्यवस्थितः ।
लब्ध्वा वरं सत्यतपा ब्रह्मभूतोऽभवद्ध्रुवम् ॥ २८ ॥
यावदास्ते शुभे देशे कृतकृत्यो महामुनिः । तावत्तस्य गुरुस्तत्र आरुणिः समदृश्यत ।
पृथ्वीं प्रदक्षिणीकृत्य तीर्थहेतोर्विचक्षणः ॥ २९ ॥
तेन चासौ महाभक्त्या पूजितो मुनिपुङ्गवः ।
पाद्याचमनगोदानैः कृतासनपरिग्रहः ॥ ३० ॥
ज्ञात्वा स शिष्यं सिद्धन्तु तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
उवाच विनयापन्नं प्राञ्जलिं पुरतः स्थितम् ॥ ३१ ॥

आरुणिरुवाच

पुत्र सिद्धोऽसि तपसा ब्रह्मभूतोऽसि सुव्रत ।
इदानीमात्मना सार्धं मुक्तिकालो मतोऽस्ति ते ॥ ३२ ॥
उत्तिष्ठ गम्यतां पुत्र मया सार्धं परं पदम् ।
यद्गत्वा न पुनर्जन्म भवतीति न संशयः ॥ ३३ ॥
एवमुक्त्वा तु तौ सिद्धौ उभौ सत्यतपारुणी ।
ध्यात्वा नारायणं देवं तद्देहे तौ लयं गतौ ॥ ३४ ॥
यश्चापि शृणुयात् पादं पर्वाध्यायं सविस्तरम् ।
श्रावयेद्वापि स नरो गतिमिष्टामवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥
इति वाराहपुराणे पर्वाध्यायो नाम अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

नवनवतितमोऽध्यायः

धरण्युवाच

या सा माया शरीरात्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
गायत्र्यष्टभुजा भूत्वा वैत्रासुरं[1]मयोधयत् ॥ १ ॥
सैव नन्दाभवद्देवी देवकार्यचिकीर्षया । महिषाख्यासुरवधं कुर्वती ब्रह्मणेरिता ।
वैष्णव्याख्या ततो देव कथमेतद्धि शंस मे ॥ २ ॥

वराह उवाच

इयं जगद्धिता देवी गङ्गा शङ्करसुप्रिया । कश्चित्किञ्चिद्विवेदत्तं स्वपदं वेद सर्ववित् ॥
स्वायम्भुवे हतो दैत्यो वैष्णव्या मन्दरे गिरौ ।
महिषाख्यः परः पश्चात्स वै वृत्रासुरः पुनः[2] ।
नन्दया निहतो विन्ध्ये महाबलपराक्रमः ॥ ४ ॥
अथवा ज्ञानशक्तिः सा महिषोऽज्ञानमूर्त्तिमान् ।
अज्ञानं ज्ञानसाध्यन्तु भवतीति न संशयः ॥ ५ ॥
मूर्त्तिपक्षे चेतिहासममूर्त्ते चैकवद्धृदि । ख्यायते[3] वेदवाक्यैश्च इह सा वेदवादिभिः ॥
इदानीं शृणु मे देवि पञ्चपातकनाशनम् । यजनन्देवदेवस्य विष्णोः पुत्रवसुप्रदम् ॥७॥
इह जन्मनि दारिद्र्यव्याधिकुष्ठादिपीडितः । अलक्ष्मीवानपुत्रस्तु योभवेत्पुरुषो भुवि ॥
तस्य सद्यो भवेल्लक्ष्मीरायुर्वित्तं सुतः सुखम् । दृष्ट्वा तु मण्डलगतं देवं देव्या समन्वितम्॥
नारायणं परन्देवं यः पश्यति विधानतः । आचार्यदर्शितं देवि मन्त्रमूर्त्तिमयोनिजम् ॥
कार्त्तिके मासि शुक्लायां द्वादश्यान्तु विशेषतः ।
सर्वासु वा यजेद्देवं द्वादशीषु विधानतः ॥ ११ ॥
संक्रान्त्यां वा महाभागं चन्द्रसूर्यग्रहेऽपि वा[4] । यः पश्यति हरिं देवि पूजितं गुरुणा शुभे॥
तस्य सद्योभवेत्तुष्टिः पापध्वंसश्च जायते । सामान्यदेवतानाञ्च भवतीति न संशयः ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भक्तानान्तु परीक्षणम् । संवत्सरं गुरुः कुर्याज्जातिशौचक्रियादिभिः ।
उपासन्नं ततो ज्ञात्वा हृदयेनावधारयेत् ॥ १४ ॥
तेऽपि भक्तिमतो ज्ञात्वा आत्मानं परमेश्वरे[5] ।
संवत्सरं गुरोर्भक्तिं कुर्युर्विष्णोरिवाचलाम् ॥ १५ ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे गुरुञ्चैव प्रसादयेत् । भगवंस्त्वत्प्रसादेन संसारार्णवतारणम् ।
इच्छामस्त्वैहिकीं लक्ष्मीं विशेषेण तपोधन ॥ १६ ॥
एवमभ्यर्च्य मेधावी गुरुं विष्णुमिवाग्रतः ।
अभ्यर्चितस्तैः सोऽप्याशु दशम्यां कार्त्तिकस्य तु ॥ १७ ॥

---

१. चैत्रासुर इति पाठान्तरम् ।
२. चैत्रासुरो हतः इति क्वचित् पाठः ।
३. ख्याप्यत इति पाठान्तरम् ।
४. तथा इति क्वचित् पठ्यते ।
५. परमेश्वरम् इति पाठान्तरम् ।

क्षीरवृक्षसमुद्भूतं दन्तकाष्ठं समन्त्रकम् । भक्षयित्वा स्वपेयुर्हि देवदेवस्य सन्निधौ ॥
स्वप्नान्दृष्ट्वा गुरोरग्रे श्रावयेत विचक्षणः । ततः शुभाशुभं तत्र लक्षयेत्परमो गुरुः ॥१९॥

एकादश्यामुपोष्यैवं स्नात्वा देवालयं व्रजेत् ।
गुरुश्च मण्डलं भूमौ कल्पितायान्तु वर्तयेत् ॥ २० ॥

लक्षणैर्विविधैर्भूमिं लक्षयित्वा विधानतः । षोडशारं लिखेच्चक्रं सर्वतोभद्रमेव च ॥
अथवा अष्टपत्रञ्च लिखित्वा दर्शयेद्बुधः । नेत्रबन्धं तु कुर्वीत सितवस्त्रेण यत्नतः ॥

वर्णानुक्रमतः शिष्यान् पुष्पहस्तान् प्रवेशयेत् ॥ २२ ॥

नवनाभं यदा कुर्यान्मण्डलं वर्णकैर्बुधः । तदानीं पूर्वतो देवमिन्द्रपूर्वन्तु पूजयेत् ॥

लोकपालैः समं तद्वद् अग्निं सम्पूजयेच्छुभे ।
स्वदिक्षु तद्वद्याम्यायां नैर्ऋत्यान्निर्ऋतिं न्यसेत् ॥ २४ ॥

वरुणं वारुणायाञ्च वायुं वायव्यतो न्यसेत् । धनदञ्चोत्तरे न्यस्य रुद्रमीशानगोचरे ॥
पूज्यैव तु विधानेन दिक्क्षेत्रेषु व्यवस्थितान् । पद्ममध्ये तथा विष्णुमर्चयेत्परमेश्वरम् ।
पूर्वपत्रे बलं पूर्व[1] प्रद्युम्नं दक्षिणे तथा । अनिरुद्धं तथा पूज्य पश्चिमे चोत्तरे तथा ।

पूजयेद्वासुदेवन्तु सर्वपातकशान्तिदम् ॥ २७ ॥
ऐशान्यां विन्यसेच्छङ्खमाग्नेय्याञ्चक्रमेव तु ।
याम्यायान्तु गदां पूज्य वायव्यां पद्ममेव च ॥ २८ ॥

ऐशान्यां मुसलम्पूज्य दक्षिणे गरुडं न्यसेत् ।
वामतो विन्यसेल्लक्ष्मीं देवदेवस्य बुद्धिमान् ॥ २९ ॥

धनुश्चैव तु खड्गन्तु देवस्य पुरतो न्यसेत् । श्रीवत्सं कौस्तुभञ्चैव देवस्य पुरतो न्यसेत्[2]॥
एवं पूज्य यथान्यायं देवदेवं जनार्दनम् । दिङ्मण्डलेषु[3] विन्यस्य अष्टौ कुम्भान्विधानतः।

वैष्णवं कलसञ्चैवं नवमं तत्र कल्पयेत् ॥ ३१ ॥

स्नापयेन्मुक्तिकामन्तु वैष्णवेन घटेन ह । श्रीकामं स्नापयेत्तद्वदैन्द्रेण तु घटेन ह[4] ॥
प्राज्यप्रतापकामञ्च आग्नेयेन तु स्नापयेत् । मृत्युञ्जयविधानाय याम्येन स्नपनं तथा ॥
दुष्टप्रध्वंसनायालं निर्ऋतेन विधीयते । शान्तये वारुणेनाशु पापनाशाय वायवे ॥
द्रव्यसम्पत्तिकामस्य कौवेरेण विधीयते । रौद्रेण ज्ञानहेतोश्च लोकपालपदाप्तये ॥
एकैकेन नरः स्नातः सर्वपापविवर्जितः । भवेदव्याहतं ज्ञानं श्रीमान्विप्रो विचक्षणः ॥
किं पुनर्नवभिः स्नातो नरः पातकवर्जितः । जायते विष्णुसदृशः सद्योराजाथ वा पुनः[5]॥

---

१. पूज्य इति वा पाठः । २. नवमं तत्र कल्पयेत् इति पाठान्तरम् ।
३. दिक्षु दलेषु इति क्वचित् पठ्यते ।
४. एकस्मिन् पुस्तके श्लोकोऽयं नास्ति । ५. भवेत् इति पाठान्तरम् ।

अथवा दिक्षु सर्वासु यथासङ्ख्येन लोकपान् ।
पूजयीत स्वशास्त्रोक्तविधानेन विधानवित् ॥ ३८ ॥
एवं सम्पूज्य देवांश्च लोकपालान् प्रसन्नधीः ।
पश्चात्प्रदक्षिणान् शिष्यान् बद्धनेत्रान् प्रवेशयेत् ॥ ३९ ॥
आग्नेयो वारुणी दग्धा वायुना विधिना ततः ।
सौमेनाप्यायिता पश्चाच्छ्रावयेत्समयान् बुधः ॥ ४० ॥

अनिन्द्या ब्राह्मणा वेदा विष्णुर्ब्राह्मण एव च । रुद्रमादित्यमग्निञ्च लोकपालग्रहांस्ततः ॥
गुरूंश्च वैष्णवांश्चापि पुरुषः पूर्वदीक्षितः । एवन्तु समयं स्थाप्य[1] पश्चाद्धोमन्तु कारयेत्॥

ओं नमो भगवते सर्वरूपिणे विष्णवे स्वाहा[2] ।
षोडशाक्षरमन्त्रेण होमयेज्ज्वलिताग्नये ॥ ४३ ॥

गर्भाधानादिकाश्चैव क्रियाः समवधारयेत् । त्रिभिराहुतिभिश्चापि देवदेवस्य सन्निधौ॥
होमान्ते दीक्षितः पश्चाद्दद्याच्च गुरुदक्षिणाम् । हस्त्यश्वकटकादीनि हेमग्रामादिकन्नृपः[3] ।
दद्याच्च गुरवे प्राज्ञो मध्यमे मध्यमन्तथा ॥ ४५ ॥
एवं कृते तु यत्पुण्यं माहात्म्यञ्जायते धरे । तन्न शक्यन्तु गदितुमपि वर्षशतैरपि ॥
दीक्षितात्मा पुनर्भूत्वा वराहं शृणयाद्यदि । तेन वेदपुराणानि सर्वे मन्त्राः ससंग्रहाः ॥
जप्ताः स्युः पुष्करे तीर्थे प्रयागे सिन्धुसंगमे । देवागारे कुरुक्षेत्रे वाराणस्यां विशेषतः ॥
ग्रहणे विषुवे चैव यत्फलं जपतां भवेत् । तत्फलं द्विगुणं तस्य दीक्षितो यः शृणोति च ॥

देवा अपि तपः कृत्वा ध्यायन्ते च वदन्ति च ।
कदा नो भारते वर्षे जन्म स्याद् भूतधारिणि ॥ ५० ॥
दीक्षिताश्च भविष्यामो वराहं शृणुमः कथम् ।
वराहं षोडशात्मानन्त्यक्त्वा देहं कदा वयम् ॥ ५१ ॥
यास्यामः परमं स्थानं यद्गत्वा न पुनर्भवेत् ।
एवं जल्पन्ति विबुधा मनसा चिन्तयन्ति च ॥ ५२॥

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वसिष्ठस्य च संवादं श्वेतस्य च महात्मनः ॥

स्वर्गवासे स्थितो ह्यासीच्छ्वेतो राजा महायशाः ।
आसीदिलावृते वर्षे श्वेतो राजा बृहत्तपाः ॥ ५४ ॥

स महीं सकलान्देवि सपल्लववनद्रुमाम् । दातुमिच्छन्स चोवाच वसिष्ठं तपसान्निधिम्॥
भगवन्दातुमिच्छामि ब्राह्मणेभ्यो वसुन्धराम् ।
देह्यनुज्ञां स चोवाच वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ ५६ ॥

---

१. समये स्थाप्य इति क्वचित् पठ्यते । २. हूँ फट् इति पाठान्तरम् ।
३. नर इत्यपि पाठः कुत्रचित् ।

अन्नं देहि सदा राजन् सर्वकालसुखावहम् । अन्नेन चैव दत्तेन किन्न दत्तं महीतले ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशेष्यते । अन्नाद्भवन्ति भूतानि अन्नेनैव च वर्धते ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अन्नन्दानं ददस्व भोः[1] ॥ ५८ ॥
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा स राजा न तथाकरोत् ॥ ५९ ॥
रत्नवस्त्रमलङ्कारान् श्रीमन्ति नगराणि च । यत्किञ्चित्कोषजातं स द्विजानाहूय तद्ददौ ॥
स कदाचिन्नृपः पृथ्वीं जित्वा परमधर्मवित् ।
पुरोहितमुवाचेदं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ ६१ ॥
भगवन्नश्वमेधानां सहस्रं कर्तुमुत्सहे । सुवर्णरौप्यताम्राणि यागं कृत्वा द्विजातिषु ॥
दत्तानि तेन राज्ञा वै नान्नं दत्तं तथा जलम् ।
स्वल्पं वस्तु इति ज्ञात्वा सोऽन्नन्तु नाददत्प्रभुः ॥ ६३ ॥
एवं विभवयुक्तस्य तस्य राज्ञो महात्मनः । कालधर्मवशाद्देवि मृत्युः समभवत्तदा ॥
परलोके वर्तमानः स च राजा महामनाः । क्षुधया पीडितो ह्यासीत्तृषया च विशेषतः॥
आनिनायाप्सरोभागङ्गत्वा श्वेताख्यपर्वतम् ।
तत्र प्राग्जन्ममूर्त्तिश्च पुरा दग्धा महात्मनः ॥ ६६ ॥
तत्रास्थीनि स संगृह्य लिहन्नास्ते स पार्थिवः ।
पुनर्विमानमारुह्य दिवमाचक्रमे नृपः ॥ ६७ ॥
अथ कालेन महता स राजा शंसितव्रतः । तान्यस्थीनि लिहन्दृष्टो वसिष्ठेन महात्मना॥
उक्तश्च तेन किञ्च त्वं स्वास्थिं भुङ्क्षे नराधिप । एवमुक्तस्तदा राजा वसिष्ठेन महात्मना ।
उवाच वचनञ्चेद् श्वेतो राजा मुनिं तदा ॥ ६९ ॥
भगवन् क्षुधितश्चास्मि अन्नपानं पुरा मया । न दत्तं मुनिशार्दूल तेन मां बाधते क्षुधा ॥
एवमुक्तस्ततो राज्ञा वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः । उवाच च मुनिर्भूयः श्वेतं वाक्यं महानृपम् ॥
किन्ते करोमि राजेन्द्र क्षुधितस्य विशेषतः । अदत्तं नोपतिष्ठेत कस्यचित्किञ्चिदुत्तमम्॥
रत्नहेमप्रदानेन भोगवाञ्जायते नरः । अन्नपान[2]प्रदानेन सर्वकामैस्तु तर्पितः ।
तन्न दत्तं त्वया राजन्स्तोकं मत्वा नराधिप ॥ ७२ ॥

श्वेत उवाच

अदत्तस्य च सम्प्राप्तिस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ।
शिरसा भक्तियुक्तेन याचितोऽसि महामुने ॥ ७३ ॥

वसिष्ठ उवाच

अस्त्येकं कारणं येन जायते तन्न संशयः । तच्छृणुष्व नरव्याघ्र कथ्यमानं मयाऽनघ ॥
आसीद्राजा पुराकल्पे विनीताश्वेति विश्रुतः । स सर्वमेधमारेभे स्वयं क्रतुवरन्नृपः ॥
यजता तेन विप्रेभ्यो दत्ता गावो द्विपा वसु ।
नान्नन्तेन तदा दत्तं स्वल्पं मत्वा यथा त्वया ॥ ७६ ॥

---

१. अन्नं ददस्व भूपते इति पाठान्तरम् । २. अन्नदानेति क्वचित् पाठः, स तु न मनोरमः।

ततः कालेन महता मृतोऽसौ जाह्नवीजले ।
कृत्वा पुण्यं विनीताश्वः सार्वभौमो नृपोत्तमः ॥ ७८ ॥
स्वर्गञ्च गतवान्सोऽपि यथा राजन्भवान् प्रभो । असावपि क्षुधाविष्ट एवमेव गतो नृपः॥
मर्त्यलोके नदीतीरे गङ्गायां नीलपर्वते[1] । विमानेनार्कवर्णेन भास्वता देववन्नृपः ॥७९॥
ददर्श च तदा राजा क्षुधितः स्वं कलेवरम् । पुरोहितन्ददर्शाथ होतारं जाह्नवीतटे[1] ॥
तद्दृष्ट्वाऽसावपि नृपः पप्रच्छ मुनिसत्तमम् ।
क्षुधायाः कारणं किं मे स होता तमुवाच ह ॥ ८१ ॥
तिलधेनुम्भवान्राजञ्जलधेनुञ्च सत्तम । घृतधेनुञ्च धेनुञ्च रसधेनुञ्च पार्थिव ।
देहि शीघ्रं येन भवान् क्षुधया वर्जितोभवेत् ॥ ८२ ॥
तपते यावदादित्यस्तपते वापि चन्द्रमाः । एवमुक्तस्ततो राजा तं पुनः पृष्टवानिदम् ॥

विनीताश्व उवाच

कथं सा दीयते ब्रह्मंस्तिलधेनुर्जिगीषुभिः ।
भुङ्क्ते स्वर्गञ्च विप्रेन्द्र तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८४ ॥

होतोवाच

विधानं तिलधेनोश्च[2] त्वं शृणुष्व नराधिप ।
चतुर्भिः कुडवैश्चैव प्रस्थ एकः प्रकीर्तितः ॥ ८५ ॥
सा तु षोडशभिः कार्या[3] चतुर्भिर्वत्सको भवेत् ॥ ८६ ।
नासा गन्धमयी तस्या जिह्वा गुडमयी शुभा ।
पुच्छे प्रकल्पनीया सा घण्टाभरणभूषिता ॥ ८७ ।
ईदृशीं कलयित्वा तु स्वर्णशृङ्गीन्तु कारयेत् । कांस्यदोहां रौप्यखुरां पूर्वधेनुविधानतः ।
कृत्वा तां ब्राह्मणायाशु दद्याच्चैव नराधिपः ।
कृष्णाजिनं धेनुवासो नन्दितां कल्पितां शुभाम् ॥ ८९ ।
सूत्रेण सूत्रिताङ्कृत्वा सर्वरत्नसमन्विताम् । सर्वौषधिसमायुक्तां मन्त्रपूतां तु दापयेत् ।
अन्नं मे जायतां सद्यः[4] पानं सर्वरसास्तथा ।
सर्वं सम्पादयास्माकं तिलधेनो द्विजार्पिता ॥ ९१ ॥
गृह्णामि देवि त्वां भक्त्या कुटुम्बार्थं विशेषतः ।
भजस्व कामान्मां देवि तिलधेनो नमोऽस्तु ते ॥ ९२ ॥
एवंविधान्ततो दद्यात्तिलधेनुं नृपोत्तम । सर्वकामसमावाप्तिं कुरुते नात्र संशयः ॥
यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या कुर्यात्कारयतेऽपि वा । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स[5]गच्छति॥
इति वाराहपुराणे श्वेतविनीताश्वोपाख्याने तिलधेनुमाहात्म्यं नाम नवनवतितमोऽध्यायः

---

१. नीलपर्वतम् इति पाठान्तरम् । २. धेनोस्त्विति पाठान्तरम् ।
३. तैः षोडशैर्भवेत्सा च इति क्वचित् पाठः । ४. अन्यत् इति पाठान्तरम् ।
५. विष्णुलोकञ्च इति पाठान्तरम् ।

शततमोऽध्यायः

होतोवाच

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि पुण्येऽह्नि विधिपूर्वकम् । गोचर्ममात्रं भूभागं गोमयेनोपलेपयेत् ॥

तत्र मध्ये तु राजेन्द्र पूर्णं कुम्भञ्च विन्यसेत् ।
जलपूर्णं सुगन्धाढ्यं कर्पूरागुरुचन्दनैः ।
वासितं गन्धतोयेन तां धेनुं परिकल्पयेत् ॥ २ ॥
वत्सं तथापरं कल्प्य घृतेन[1] परिपूरितम् ।

वर्धनीकं महाराज यन्त्रपुष्पैः समन्वितम् । दूर्वाङ्कुरैरुपस्तीर्य स्रग्भिश्चैव विभूषितम् ॥

पञ्चरत्नानि निक्षिप्य तस्मिन् कुम्भे नराधिप ।
मांसीमुषोरं कुष्ठञ्च तथा शैलेयबालुकम् ॥ ४ ॥
धात्रीफलं सर्षपाश्च सर्वधान्यानि पार्थिव ।
चतुर्दिक्ष्वपि पात्राणि चत्वार्येव प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥

एकं घृतमयं पात्रं द्वितीयं दधिपूरितम् । तृतीयं मधुनश्चैव चतुर्थं शर्कराघृतम् ॥ ६ ॥
सुवर्णमुखचक्षूंषि शृङ्गं कृष्णाङ्गरेषु च । प्रशस्तपत्रश्रवणां मुक्ताफलमयेक्षणाम् ॥ ७ ॥
ताम्रपृष्ठां कांस्यदेहां दर्भरोमसमन्विताम् । पुच्छं सूत्रमयङ्कृत्वा कृष्णाभरणघण्टिकाम् ॥

कम्बले पुष्पमालाञ्च गुडास्मां शुक्तिदन्तिकाम् ।
जिह्वां शर्करया कृत्वा नवनीतेन च स्तनाम् ॥ ९ ॥
इक्षुपादान्तु राजेन्द्र गन्धपुष्पोपशोभिताम् ।
कृष्णाजिनोपरि स्थाप्य वस्त्रेणाच्छादितां तु ताम् ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य विप्राय विनिवेदयेत् ॥ १० ॥

एवं धेनुन्तदा दत्त्वा ब्राह्मणे वेदपारगे । साधुविप्राय राजेन्द्र श्रोत्रियायाहिताग्नये ।

तपोवृद्धाय पात्राय दातव्या च कुटुम्बिने ॥ ११ ॥
यो ददाति नरो राजन्यः पश्यति शृणोति च ।
प्रतिगृह्णाति यो विप्रः सर्वे मुच्यन्ति पातकात् ॥ १२ ॥

ब्रह्महा पितृहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः । विमुक्ताः सर्वपापैस्तु गन्तारो विष्णुमन्दिरे[3]॥
योऽश्वमेधेन यजते समाप्तवरदक्षिणः । जलधेनुञ्च यो दद्यात्सममेतन्नराधिप ॥ १४ ॥
जलाहारस्त्वेकदिनं तिष्ठेच्च जलधेनुदः । ग्राहकोऽपि त्रिरात्रं वै तिष्ठेदेवं न संशयः ॥
यत्र क्षीरवहा नद्यो मधुपायसकर्दमः । यत्र चाप्सरसाङ्गीतं तत्र यान्ति जलप्रदाः ॥

---

१. जलेन इति क्वचित् पाठः ।

२. संक्षिप्य इति पाठान्तरम् ।

३. विमुक्तः सर्वपापैस्तु विष्णुलोकं स गच्छतीति पठान्तरम् ।

दाता च दापकश्चैव प्रतिग्राही च यो द्विजः । सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णुसायुज्यमाप्नुयुः।
रसधेनु[1]विधानं यः शृणुयात्कीर्तयेत्पि वा । सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गमेति जितेन्द्रियः ॥

इति वाराहपुराणे जलधेनुविधिर्नाम शततमोऽध्यायः ।

एकाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

रसधेनुविधानन्ते कथयामि समासतः । अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशोत्तरे[2] ॥१॥
रसस्य तु घटं राजन् सम्पूर्णं त्वैक्षवस्य तु । तद्वत्सङ्कल्पयेत्प्राज्ञश्चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥
इक्षुदण्डमयाः पादा रजतस्य खुरैर्युताः । सुवर्णशृङ्गाभरणा वस्त्रपुच्छा घृतस्तनी ॥ ३ ॥
पुष्पकम्बलसंयुक्ता शर्करामुखजिह्विका[3] । दन्ताः फलमयास्तस्याः पृष्ठन्ताम्रमयं शुभम्॥
पुष्परोमान्तु राजेन्द्र मुक्ताफलकृतेक्षणाम् । सप्तव्रीहिसमायुक्तां चतुर्दिक्षु च दीपिताम्॥
सर्वोपस्करसंयुक्तां सर्वगन्धादिवासिताम् । चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्षु निवेशयेत्॥
सर्वलक्षणयुक्ताय श्रोत्रियाय कुटुम्बिने । रसधेनुः प्रदातव्या स्वर्गकामेन नित्यदा ॥
दाता स्वर्गमवाप्नोति सर्वपापविवर्जितः । दाता च ग्राहकश्चैव एककालमभोजनः ॥८।
सोमपानफलं तस्य सर्वत्र फलं तु भवेत् । दीयमानान्तु पश्यन्ते ते च यान्ति परां गतिम्॥
धेनुञ्च पूजयित्वाग्रे गन्धधूपस्रगादिभिः । पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैस्तु ततस्तां प्रार्थयेत्सुधीः ॥
प्रार्थनापूर्वकं भक्त्या द्विजाग्र्याय निवेदयेत् । दशपूर्वान् परांश्चैव आत्मानञ्चैकविंशकम्।
प्रापयेत्परमं स्थानं स्वर्गान्नावर्तते पुनः ॥ ११ ॥
एषा ते कथिता राजन्रसधेनुरनुत्तमा ।
ददस्व च महाराज परं स्थानमवाप्नुहि ॥ १२ ॥
य इदं पठते नित्यं शृणुयादथ भक्तितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥१३॥

इति वाराहपुराणे श्वेतोपाख्याने रसधेनुमाहात्म्यं नाम एकाधिकशततमोऽध्यायः

द्व्यधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

गुडधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्वकामार्थसाधिनीम् । अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशास्तृते॥
तस्योपरिकृतं वस्त्रं गुडमानीय पुष्कलम् । कृत्वा गुडमयीं धेनुं सवसाङ्कांस्यदेहिनीम् ॥

१. जलधेनु इति पाठान्तरम् । २. कुशास्तरे इति वा पाठः ।
३. जिह्वकेति पाठान्तर ।

सौवर्णे मुखशृङ्गे च दन्ताश्च मणिमौक्तिकैः ।
ग्रीवा रत्नमयी त्वस्या घ्राणं गन्धमयन्तथा ॥ ३ ॥

शृङ्गे त्वगुरुकाष्ठेन पृष्ठं ताम्रमयं तथा[१] । पुच्छं क्षौममयं तस्याः सर्वाभरणभूषिताम् ॥
इक्षुपादां रौप्यखुरां कम्बलं पट्टसूत्रकम् । आच्छाद्य पट्टवस्त्रेण घण्टाचामरभूषिताम्[२] ॥
प्रशस्तपत्रश्रवणां नवनीतस्तनीं बुधः । फलैर्नानाविधैस्तस्या उपशोभाम्प्रकल्पयेत् ॥६॥
उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा धारचतुष्टयम् । भागार्धेन तु तौल्येन चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥
मध्यमा च तदर्धेन भारेणैकेन चाधमा । वित्तहीनो यथाशक्त्या शतैरष्टाभिरेव च ॥
अत ऊर्ध्वन्तु कर्तव्या गृहवित्तानुसारतः । गन्धपुष्पादिभिः पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
श्रोत्रियाय[३] प्रदातव्या सहस्रकनकेन तु । तदर्धेन महाराज तस्याप्यर्धेन वा पुनः ॥
शतेन वा शतार्धेन यथाशक्त्या निवेदयेत् । गन्धपुष्पादिभिः पूज्य मुद्रिकाकर्णपत्रकैः[४] ।
छत्रिकापादुके दत्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् । गुडधेनो महावीर्ये सर्वसम्पत्प्रदे शुभे ॥

दानादस्माच्च भोदेवि भक्ष्यभोज्यं प्रयच्छ मे ।
प्राङ्मुखोवापि दाता च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा यद्विचिन्तितम् । मानकूटं तुलाकूटं कन्यागोऽर्थे उदाहृतम्[५] ॥
अनृतं नाशमायाति[६] गुडधेनो द्विजार्पिता । दीयमानां प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ।
यत्र क्षीरवहा नद्यो घृतपायसकर्दमाः । ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र गच्छन्ति धेनुदाः ॥
दश पूर्वान्दश परानात्मानञ्चैकविंशतिम् । विष्णुलोकं नयत्याशु गुडधेनोः प्रसादतः ॥
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये[७] । सर्वदैव प्रदातव्या पात्रं दृष्ट्वा महामते ॥१७॥
श्रद्धान्वितेन दातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । सर्वकामप्रदा नित्यं सर्वपापहरा स्मृता ॥
गुडधेनोः प्रसादात्तु सौभाग्यमखिलं भवेत् ।वैष्णवं पदमाप्नोति दौर्गत्यन्तस्य नश्यति ॥
दशद्वादशसाहस्रा दश चाष्टौ च जन्मनि । न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य सञ्जायते क्वचित् ॥

इति पठति शृणोति चेह सम्यक् मतिमपि ददाति योजनानाम् ।
स इह विभवैश्चिरं वसित्वा वसति चिरं दिवि देवतादिपूज्यः[८] ॥ २१ ॥

इति वाराहपुराणे श्वेतोपाख्याने गुडधेनुमाहात्म्यं नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१ पृष्ठीं ताम्रमयीन्तथेति पाठान्तरम् ।
२. शोभिताम् इति वा पाठः ।
३. ईदृशायेति पाठान्तरम् ।
४. मुद्रिकाकर्णभूषणैरिति पाठान्तरम् ।
५. कन्यानृतगवाकृतमिति वा पाठः ।
६. आयातु इति पाठान्तरम् ।
७. एतदेव विधानं स्यादेते चोपस्काराः स्मृताः ।
मन्त्रावाहनसंयोगः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ इति क्वचिदधिकः पाठः ।
८ केषुचित् पुस्तकेष्विमौ श्लोकौ न स्तः ।

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

तद्वच्च शर्कराधेनुं शृणु राजन् यथार्थतः । अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशोत्तरे[1] ॥
धेनुं शर्करया राजन्कृत्वा भारचतुष्टयम् । उत्तमा कथ्यते सद्भिश्चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥
तदर्धं मध्यमा प्रोक्ता कनिष्ठा भारकेण तु । तद्वद्वत्सं प्रकुर्वीत चतुर्थांशेन तत्त्वतः ॥
अथ कुर्यादष्टशतैरूर्ध्वं नृपतिसत्तम । स्वशक्त्या कारयेद्धेनुं तथात्मानं न पीडयेत् ॥
सर्वबीजानि संस्थाप्य चतुर्दिक्षु समन्ततः । सुवर्णस्य मुखं शृङ्गे मौक्तिकैर्नयने तथा ॥
गुडेन तु मुखं कार्यं जिह्वा पिष्टमयी तथा । कम्बलं पट्टसूत्रेण कण्ठाभरणभूषिताम् ॥
इक्षुपादां रौप्यखुरां नवनीतस्तनीं तथा । प्रशस्तपत्रश्रवणां सितचामरभूषिताम् ॥७॥
पञ्चरत्नसमायुक्तां वस्त्रेणाच्छादितां तथा । गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
श्रोत्रियाय दरिद्राय साधुवृत्ताय धीमते । वेदवेदाङ्गविदुषे साग्निकाय कुटुम्बिने[2] ।
अदुष्टाय प्रदातव्या न तु मत्सरिणे द्विजे ॥ ९ ॥
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये । एषु पुण्येषु कालेषु यथाविभवशक्तितः ॥१०॥
सत्पात्रञ्च द्विजं दृष्ट्वा आगतं श्रोत्रियं गृहे । तादृशाय[3] प्रदातव्या पुच्छदेशे विमृष्य च।
पूर्वाभिमुखमास्थाय[4] अथवा स उदङ्मुखः ।
गां पूर्वाभिमुखीं कृत्वा वत्समुत्तरतो न्यसेत् ॥ १२ ॥
दानकाले तु ये मन्त्रास्तान्पठित्वा समर्पयेत् । सम्पूज्य विधिवद्विप्रं मुद्रिकाकर्णभूषणैः ॥
स्वशक्त्या दक्षिणा देया वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
हस्ते तु दक्षिणां दत्त्वा गन्धपुष्पसचन्दनाम् ।
धेनुं समर्पयेत्तस्य मुखञ्च न विलोकयेत् ॥ १४ ॥
एकाहं शर्कराहारो ब्राह्मणस्त्रिदिनं वसेत् । सर्वपापहरा धेनुः सर्वकामप्रदायिनी ॥१५॥
सर्वकामसमृद्धस्तु जायते नात्र संशयः । दीयमानं प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥
य इदं शृणुयाद् भक्त्या पठते वापि मानवः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १७ ॥

इति वाराहपुराणे शर्कराधेनुमाहात्म्यं नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. कुशास्तरे इति पठान्तरम् ।
२. आहिताग्निर्विशेषत इति पाठान्तरम् ।
३. आगताय इति पाठान्तरम् ।
४. पूर्वमुखः स्थितोदातेति पाठान्तरम् ।

चतुरधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

मधुधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशिनीम् । अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशोत्तरे ॥१॥
धेनुं मधुमयीं कृत्वा सम्पूर्णघटषोडशाम् । चतुर्थेन तथांशेन वत्सकं परिकल्पयेत् ॥२॥
सौवर्णन्तु मुखं कृत्वा शृङ्गाण्यगुरुचन्दनैः । पृष्ठं ताम्रमयं कृत्वा सास्नां पटमयीं तथा ॥
पादानिक्षुमयान् कृत्वा सितकम्बलकम्बलम् । मुखं गुडमयं कृत्वा जिह्वां शर्करया तथा॥
ओष्ठौ पुष्पमयौ तस्या दन्ताः फलमयाः स्मृताः ।
दर्भरोमधरा[1] देवी खुरैरौप्यैश्च भूषिता ॥ ५ ॥
प्रशस्तपत्रश्रवणा प्रमाणात्परितस्तता । सर्वलक्षणसंयुक्ता सप्तधान्यान्विता तथा ॥६॥
चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् । छादिता वस्त्रयुग्मेन कण्ठाभरणभूषिता ।
कांस्योपदोहिनीं कृत्वा गन्धपुष्पैस्तु पूजिताम् ॥ ७ ॥
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये । संक्रान्त्यामुपरागे च सर्वकाले यदृच्छया॥८॥
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तिं दृष्ट्वा तां प्रतिपादयेत् । ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियायाहिताग्नये[2] ।
तादृशाय प्रदातव्या मधुधेनुर्नरोत्तमे ॥ ९ ॥
पुच्छदेशे विमृश्याथ जलपूर्णां सदक्षिणाम् । दद्याद्विप्राय धेनुन्तां मन्त्रपूर्वां विचक्षणः[3]॥
रसज्ञा सर्वदेवानां सर्वभूतहिते रता । प्रीयन्तां पितरो देवा मम धेनो[4] नमोऽस्तु ते ।
एवमुच्चार्य तान्धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ११ ॥
अहं गृह्णामि त्वां देवि कुटुम्बार्थे विशेषतः । कामं कामदुघे कामान्मधुधेनो नमोऽस्तु ते॥
मधुवातेति मन्त्रेण दद्यादाशुचिकेन तु । दत्त्वा धेनुं महाराज छत्रिकोपानहौ तथा ॥
एवं यः कुरुते भक्त्या मधुधेनुं नराधिप । दत्त्वा दानं पायसेन मधुना च दिनं नयेत् ॥
ब्राह्मणश्च त्रिरात्रन्तु मधुपायससंयुतम् । एवं कृते तु यत्पुण्यं तन्निबोध नराधिप ॥१५॥
यत्र नद्यो मधुवहा यत्र पायसकर्दमाः । ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र गच्छन्ति धेनुदाः ।
तत्र भोगानथो भुङ्क्ते विष्णोर्लोकं[5] स गच्छति ॥ १६ ॥
दश पूर्वान्दश परानात्मानञ्चैकविंशकम् । नयते विष्णुसायुज्यं मधुधेनुप्रसादतः ॥१७॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥
इति वाराहपुराणे मधुधेनुमाहात्म्यं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. रोममयी इति पाठान्तरम् । २. गुणयुक्ताय पाठके इति पाठान्तरम् ।
३. पुच्छदेशोपविष्टस्तु गन्धधूपादिपूजिता । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन मुद्रिकावर्णमात्रकैः ॥
स्वशक्त्या दक्षिणां दत्त्वा वित्तशाठ्यविवर्जितः । जलपूर्वन्तु कर्तव्यं पश्चाद्दानं समर्पयेत् ॥
इति कस्मिंश्चित् पुस्तके भिन्नः पाठः ।
४. मधुधेनो इति पाठान्तरम् । ५. ब्रह्मलोकम् इति वा पाठः ।

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

क्षीरधेनुं प्रवक्ष्यामि तां निबोध नराधिप । अनुलिप्ते महीपृष्ठे गोमयेन नृपोत्तम ॥१॥
गोचर्ममात्रमानेन कुशानास्तीर्य सर्वतः । तस्योपरि महाराज न्यसेत्कृष्णाजिनं बुधः ॥
तत्र कृत्वा कुण्डलिकां गोमयेन सुविस्तृताम् ।
क्षीरकुम्भं ततः स्थाप्य चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ ३ ॥
सुवर्णमुखशृङ्गाणि चन्दनागुरुकाणि च । प्रशस्तपत्रश्रवणां तिलपात्रोपरिन्यसेत् ॥४॥
मुखं गुडमयं तस्या जिह्वां शर्करया तथा ।
फलप्रशस्तदशनां[1] मुक्ताफलमयेक्षणाम् ॥ ५ ॥
इक्षुपादां दर्भरोमां सितकम्बलकम्बलाम् । ताम्रपृष्ठां कांस्यदेहां पट्टसूत्रमयीं शुभाम् ॥
पुच्छञ्च नृपशार्दूल नवनीतमयस्तनीम् । स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां पञ्चरत्नसमन्विताम् ॥
चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्ष्वपि विन्यसेत् ।
सप्तधान्ययुतं पात्रं दिक्षु दिक्षु च विन्यसेत्[2] ॥ ८ ॥
एवं लक्षणसंयुक्तां क्षीरधेनुं प्रकल्पयेत् । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ॥
धूपदीपादिकं कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् । आच्छाद्यालङ्कृतां कृत्वा[3] मुद्रिकाकर्णमात्रकैः[4]।
पादुकोपानहौ छत्रं दत्त्वा दानं समर्पयेत् ॥ १० ॥
दद्यादनेन मन्त्रेण क्षीरधेनु प्रयत्नतः । आप्यायस्वेति मन्त्रेण वेदोक्तेन विधानतः ॥
प्रतिग्राही पठेन्मन्त्रमेष दानविधिः स्मृतः[5] ॥ ११ ॥
दीयमानां प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम् । एतां हेमसहस्रेण शतेनाथ स्वशक्तितः ।
दत्त्वा धेनुं महाराज शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ १२ ॥
षष्टिवर्षसहस्रन्तु इन्द्रलोके महीयते । पित्रादिभिश्च सहितो ब्रह्मणो भवनं व्रजेत् ॥१३॥
दिव्यं विमानमारूढो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
क्रीडित्वा सुचिरं कालं विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १४ ॥
द्वादशादित्यसङ्काशे विमानवरमण्डिते । गीतवादित्रनिर्घोषैरप्सरोगणसेविते ।
तत्रोष्य विष्णोर्भवने विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १५ ॥

---

१. फलप्रशस्तपत्राणामिति क्वाचित्कः पाठः ।
२. सप्तव्रीहिमयीयुक्तां दिक्षु सर्वासु स्थापयेदिति पाठान्तरम् ।
३. वस्त्रादिभिरलङ्कृत्य इति क्वचित् पठ्यते । ४. कुण्डलैरिति पाठान्तरम् ।
५. गृहीति च पठेन्मन्त्रं ग्राहको राजसत्तम इति पाठान्तरम् ।

य इमं शृणुयाद्राजन् पठेद्वा भक्तिभावितः[1] ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥

इति वाराहपुराणे क्षीरधेनुविधिर्नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

षडधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

दधिधेनोर्महाराज विधानं शृणु साम्प्रतम् । अनुलिप्ते महाभागे गोमयेन नराधिप ॥
गोचर्ममात्रन्तु पुनः पुष्पप्रकरशोभिते । कुशैरास्तीर्य वसुधां कृष्णाजिनकुशोत्तरीम् ॥
दधिकुम्भन्तु संस्थाप्य सप्तधान्यचयोपरि । चतुर्थांशेन वत्सं तु सौवर्णमुखमण्डितम् ॥
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन पुष्पगन्धैस्तु पूजिताम् । ब्राह्मणाय कुलीनाय साधुवृत्ताय धीमते ।
क्षमादिगुणयुक्ताय दद्यात्तां दधिधेनुकाम् ॥ ४ ॥
पुच्छदेशोपविष्टस्तु मुद्रिकाकर्णमात्रकैः[2] । पादुकोपानहौ छत्रं दत्त्वा मन्त्रमिमं पठेत् ।
दधिक्राव्णेति मन्त्रेण दद्याद्धेनुं सुपूजिताम् ॥ ५ ॥
एवं दधिमयीं धेनुं दत्त्वा राजर्षिसत्तम । एकाहारो दिनं तिष्ठेद्दध्ना च नृपनन्दन ॥६॥
यजमानो वसेद्राजंस्त्रिरात्रञ्च द्विजोत्तमः । दीयमानां प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमं पदम् ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः ।
सोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोकं स[3] गच्छति ॥

इति वाराहपुराणे दधिधेनुमाहात्म्यं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

नवनीतमयीं धेनुं शृणु राजन्प्रयत्नतः । यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः
गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ गोचर्ममानतः । चर्म कृष्णमृगस्यैव तस्योपरि च धारयेत् ॥
कुम्भन्तु नवनीतस्य प्रस्थमात्रस्य धारयेत् । वत्सं चतुर्थभागस्य तस्यानुत्तरतो न्यसेत् ॥
कृत्वा विधानेन च राजसिंह सुवर्णशृङ्गी सुमुखा च कार्या ।
नेत्रे च तस्या मणिमौक्तिकैस्तु कृत्वा तथान्यच्च गुडेन जिह्वाम् ।
ओष्ठौ च पुष्पैश्च फलैश्च दन्ताः प्रकल्प्य चास्नाञ्च सितैश्च सूत्रैः ॥ ४ ॥

---

१. भावतः इति वा पाठः । २. भूषणैरिति पाठान्तरम् ।
३. विष्णुलोकञ्च इति वा पाठः ।

नवनीतस्तनीं राजन्निक्षुपादां[1] प्रकल्पयेत् । ताम्रपृष्ठां रौप्यखुरां[2] दर्भरोमकृतच्छविम् ॥
चतुर्भिस्तिलपात्रैश्च संवृतां सर्वतो दिशि । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन गन्धपुष्पैरलङ्कृताम् ॥
दीपांश्च दिक्षु प्रज्वाल्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
मन्त्रास्त एव जप्तव्याः सर्वधेनुषु ये स्मृताः ॥ ७ ॥
पुरा देवासुरैः सर्वैः सागरस्य तु मन्थने । उत्पन्नं दिव्यममृतं नवनीतमिदं शुभम् ।
आप्यायनन्तु भूतानां नवनीत नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥
एवमुच्चार्य तां दद्याद् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने । धेनुञ्च दत्त्वा सुदुघां सोपधानां नयेद्गृहम् ॥
हविरेवं रसञ्चैव विप्रवर्यस्य भूपते । भुक्त्वा तिष्ठेद्दिनं राजन्धेनुदस्त्रीणि वै द्विजः ॥
यः प्रपश्यति तान्धेनुं दीयमानां नरोत्तम । सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यतां व्रजेत् ॥
पितृभिः पूर्वजैः सार्धं भविष्यद्भिश्च मानवः । विष्णुलोकं व्रजत्याशु यावदाभूतसंप्लवम् ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवैः[3] । सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥

इति वाराहपुराणे नवनीतधेनुमाहात्म्यं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

लवणधेनुं प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नृपोत्तम । षोडशप्रस्थसंयुक्तां धेनुं कृत्वा तु मानवः ॥
वत्सं चतुर्भी राजेन्द्र इक्षुपादांश्च कारयेत् ।
सौवर्णं मुखशृङ्गाणि खुरा रौप्यमयास्तथा ॥ २ ॥
मुखं गुडमयन्तस्या दन्ताः फलमया नृप । जिह्वां शर्करया राजन् घ्राणं गन्धमयन्तथा ॥
नेत्रे रत्नमये कुर्यात्कर्णौ पत्रमयौ तथा । श्रीखण्डमयकोष्ठौ च नवनीतमयाः स्तनाः ॥
सूत्रपुच्छान्ताम्रपृष्ठान्दर्भरोमां पयस्विनीम् ।
कांस्योपदोहां राजेन्द्र घण्टाभरणभूषिताम् ॥ ५ ॥
सुगन्धपुष्पधूपैश्च पूजयित्वा विधानतः । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन ब्राह्मणाय निवेदयेत्[5] ॥
ग्रहणे वाथ संक्रान्तौ व्यतीपाते तथायने । द्विजाय साधुवृत्ताय वेदवेदाङ्गपारगे[6] ॥

---

१. तिलपादामिति पाठान्तरम् ।

२. स्वर्णशृङ्गां रौप्यखुरां पञ्चरत्नसमन्वितामित्यधिकः पाठः कस्मिंश्चित् पुस्तके ।

३. मानवः इति पाठान्तरम् । ४. सुवर्णेति पाठान्तरम् ।

५. नक्षत्रग्रहपीडासु सर्वकालं प्रदापयेदित्यधिकः पाठः क्वचित् पुस्तके ।

६. वेदवेदाङ्गविदुषे श्रोत्रियायाहिताग्नये । ईदृशाय प्रदातव्या तथाऽमत्सरिणे नृप ॥
यष्ठामेतञ्च मन्त्रन्तु पुच्छदेशोपविश्य च । छत्रकोपानहौ देये मुद्रिकावर्णमाचकैः ॥
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन दक्षिणां कम्बलं वदेत् । पूर्वोक्तेन विधानेन स्वशक्त्या कनकेन तु ।
इत्यधिकः पाठः कस्मिंश्चित् पुस्तके ।

ब्राह्मणं पूज्य विधिवत्पूर्वोक्तविधिना नृप । सदक्षिणञ्च गोपुच्छं दत्त्वा ब्राह्मणहस्तके ।
इमं मन्त्रं समुच्चार्य ततस्तां प्रतिपादयेत् ॥ ८ ॥

इमां गृहाण भो विप्र रुद्ररूपां नमोऽस्तु ते । रसज्ञा सर्वभूतानां सर्वदेवनमस्कृता ।
कामं पूरय मे देवि रुद्ररूपे नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥

दत्त्वा धेनुं लवणेन एकाहञ्चैव तिष्ठति । स्वयं त्रिरात्रं विप्रेण तथैव लवणाशिना ॥
सहस्रेण शतेनाथ स्वशक्त्या कनकेन तु । दत्त्वेमां स्वर्गमाप्नोति यत्र देवो वृषध्वजः ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकञ्च गच्छति ॥ १२ ॥

इति वाराहपुराणे लवणधेनुमाहात्म्यं नाम अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

नवाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि धेनुं कार्पासकीं नृप । यत्प्रदानान्नरो याति ऐन्द्रलोकमनुत्तमम् ॥
विषुवे त्वयने पुण्ये युगादिग्रहणे तथा । प्रदोपोडासु चोमासु दुःस्वप्ने रिष्टदर्शने ॥२॥
पुण्येऽप्यायतने[1] राजंश्शुचिदेशे गवां गणे । गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य वै तिलान् ॥
तन्मध्ये स्थापयेद्धेनुं वस्त्रमाल्यानुलेपनाम् । धूपदीपादिनैवेद्यैः पूजयेच्च विमत्सरः ॥
उत्तमा च चतुर्भारैरर्धेनैव तु मध्यमा । भारेण चाधमा प्रोक्ता वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥
चतुर्थांशेन वत्सन्तु कल्पयित्वा विधानतः ।
कर्तव्या रुक्मशृङ्गी तु रजतस्य खुरान्विताः ।
नानाफलमया दन्ता रत्नगर्भसमन्विताः ॥ ६ ॥
इत्येवं सर्वं सम्पूर्णां कृत्वा श्रद्धासमन्वितः । आवाहयेत्तां कार्पासधेनुं मन्त्रैर्द्विजातये ।
दद्याद्धेनुं चर्मपाणिः प्रयतः श्रद्धयाऽन्वितः ॥ ७ ॥
पूर्वोक्तस्तु विधिः कार्यो दानमन्त्रपुरःसरः ॥ ८ ॥
यथा देवगणः सर्वस्त्वया हीनो न वर्तते । तथा उद्धर मां देवि पाहि संसारसागरात् ॥

इति वाराहपुराणे कार्पासधेनुमाहात्म्यं नाम नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. पुण्येष्वायतने इति पाठान्तरम् ।

दशाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि धान्यधेनुमनुत्तमाम् ।
यस्याः सङ्कीर्तनादेव सा तुष्येत्पार्वती स्वयम् ॥ १ ॥
विषुवे चायने वापि कार्त्तिक्यान्तु विशेषतः ।
यां दत्त्वा मुच्यते पापाच्छशाङ्क इव राहुणा ॥ २ ॥
दशधेनुप्रदानेन यत्फलं राजसत्तम । तत्सर्वमेव प्राप्नोति व्रीहिधेनुप्रदानतः[1] ॥ ३ ॥
कृष्णाजिनं ततः कृत्वा प्राग्वत्सं स्थापयेद्बुधः ।
गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ तां परिपूजयेत् ॥ ४ ॥
उत्तमा तु भवेद्धेनुर्द्रोणैश्चापि चतुर्दशैः । मध्यमा च तदर्धेन वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥
चतुर्थांशेन वत्सन्तु कल्पयित्वा विधानतः[2] ।
अङ्गन्तु पूर्ववत्कार्यं मुखं क्षौद्रमयं शुभम् ॥ ६ ॥
पूर्ववदर्चयित्वा तां कृत्वा दीपार्चनादिकम् ।
पुण्यकालञ्च सम्प्राप्य स्नातः शुक्लाम्बरो गृही ।
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्त्य दण्डवत्प्रणमेच्च ताम् ॥ ७ ॥
त्वं हि विप्र महाभाग वेदवेदाङ्गपारग ।
मया दत्ताञ्च गृह्णीष्व प्रसीद त्वं द्विजोत्तम । प्रीयतां मम देवेशो भगवान्मधुसूदनः ॥
या च लक्ष्मीस्तु गोविन्दे स्वाहा या च विभावसौ ।
शक्रे शचीति विख्याता शिवे गौरी च संस्थिता ॥ ९ ॥
गायत्री ब्रह्मणः प्रोक्ता ज्योत्स्ना चन्द्रे रवेः प्रभा ।
बुद्धिर्बृहस्पतेः ख्याता मेधा मुनिषु सत्तमा ॥ १० ॥
तस्मात्सर्वमयी देवी धान्यरूपेण संस्थिता ।
एवमुच्चार्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
दत्त्वा प्रदक्षिणं कृत्वा तं क्षमाप्य द्विजोत्तमम् ॥ ११ ॥

---

१. व्रीहिधेनुप्रदो नर इति पाठान्तरम् ।

२. चतुर्थांशेन धेनोर्वै वत्सन्तु परिकल्पयेत् ।
कर्त्तव्यौ रुक्मशृङ्गौ तु राजतखुरसंयुतौ ।
गौर्मेधा कुर्वीत घ्राणं अगुरु चन्दनन्तथा ॥
मुक्ताफलमया दन्ता घृतक्षौद्रमयं मुखम् ।
प्रशस्तपत्रश्रवणं कांस्यदोहनकान्विताम् ॥
इक्षुपृष्ठिमयाः पादाः चौम्यपुच्छसमन्विताम् ।
नानाफलसमुपेतां रत्नगर्भसमन्विताम् ।
पादुकोपानहच्छत्रभाजनं तर्पणं तथा ॥ इत्यधिकः पाठः कस्मिश्चित् पुस्तके दृश्यते ।

यावच्च पृथिवी सर्वा वसुरत्नानि भूपते । तावत्पुण्यं समधिकं व्रीहिधेनोश्च तत्फलम् ॥
तस्मान्नरेण[1] दातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । इहलोके च सौभाग्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
स्तूयमानोऽप्सरोभिश्च स याति शिवमन्दिरम् ॥ १४ ॥

यावच्च स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥
एवं हरेण चोद्गीर्णं श्रुत्वा वाक्यं नरोत्तमः । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥

इति वाराहपुराणे धान्यधेनुमाहात्म्यं नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कपिलां धेनुमुत्तमाम् । यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम्॥
पूर्वोक्तेन विधानेन दद्याद्धेनुं सवत्सकाम् । सर्वालङ्कारसंयुक्तां सर्वरत्नसमन्विताम् ॥

शिरो ग्रीवा कपिलायाः सर्वतीर्थानि भामिनि ।
पितामहनियोगाच्च निवसन्ति हि निश्चयः ॥ ३ ॥

प्रातरुत्थाय यो मर्त्यः कपिलागलमस्तकात् ।
च्युतन्तु भक्त्या पानीयं शिरसा वन्दते शुचिः ॥ ४ ॥

स तेन पुण्यतो येन तत्क्षणाद्दग्धकिल्बिषः । त्रिंशद्वर्षकृतं पापं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
कल्यमुत्थाय यो मर्त्यः कुर्यात्तासां प्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी स्याद्वसुन्धरे ॥
प्रदक्षिणेन चैकेन श्रद्धायुक्तेन तत्क्षणात् । दशजन्मकृतं पापं तस्य नश्यत्यसंशयम् ॥७॥
कपिलायास्तु मूत्रेण स्नायाच्चैव शुचिव्रतः । स गङ्गादिषु तीर्थेषु स्नातो भवति मानवः॥
तेन स्नानेन चैकेन भावयुक्तेन वै नरः । यावज्जीवकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥
गोसहस्रञ्च यो दद्यादेकां वा कपिलां नरः । सममेतत्पुरा प्राह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
गवामस्थि ततोऽप्येतन्मृतगन्धेन दूषयेत् । यावज्जिघ्रति तं गन्धं तावत्पुण्यैस्तु पूर्यते ॥
गवां कण्डूयनं श्रेष्ठं तथा च परिपालनम् । तुल्यं गोशतदानस्य भयरोगादिपालने ॥
तृणोदकानि यो दद्यात्क्षुधितेन गवाह्निकम् । गोमेधस्य फलं दिव्यं लभते मानवोत्तमः॥

विमानैर्विविधैर्दिव्यैः कन्याभिरभितोऽर्चितैः[2] ।
सेव्यमानः सुगन्धैर्वै दीप्यमान इवाग्नयः ॥ १४ ॥

सुवर्णकपिला पूर्वं द्वितीया गौरपिङ्गला । तृतीया चैव रक्ताक्षी चतुर्थी गुडपिङ्गला ॥
पञ्चमी बहुवर्णा स्यात्षष्ठी च श्वेतपिङ्गला । सप्तमी श्वेतपिङ्गाक्षी अष्टमी कृष्णपिङ्गला॥

---

१. नरेन्द्रेति, राजेन्द्रेति वा पाठः । २. अर्पितैरिति पाठान्तरम् ।

नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुच्छपिङ्गला । एकादशोखुरश्वेता एतासां सर्वलक्षणाः ॥

सर्वलक्षणसंयुक्ता सर्वालङ्कृतसुन्दरी ।

ब्राह्मणाय प्रदातव्या सर्वमुक्तिप्रदायिनी । भुक्तिमुक्तिप्रदा तेषां विष्णुमार्गप्रदायिनी ॥

इति वाराहपुराणे कपिलामाहात्म्यं नाम एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः

होतोवाच

अतः परं महाराज शृणूभयमुखीं ततः ।

विधानं तद्वरारोहे धरण्या कथितं पुरा । तदहं सम्प्रवक्ष्यामि तव पुण्यफलं महत् ॥

धरण्युवाच

या त्वया कपिला प्रोक्ता पूर्वमुत्पादिता प्रभो ।

होमधेनुः सदा पुण्या सा ज्ञेया कतिलक्षणा ॥ २ ॥

कियत्यः कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

प्रसूयमाना दानेन किं पुण्यं स्याच्च माधव । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण जगद्गुरो॥

वराह उवाच

शृणुष्व भद्रे[1] तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।

यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥४ ॥

कपिला ह्यग्निहोत्रार्थे यज्ञार्थे च वरानने । उद्धृत्य सर्वतेजोभिर्ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ॥

पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् । पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला च वसुन्धरे ॥

तपसस्तप एवाग्र्यं व्रतानां व्रतमुत्तमम् । दानानामुत्तमन्दानं निधीनां ह्येतदक्षयम् ॥

पृथिव्यां यानि तीर्थानि गुह्यान्यायतनानि च ।

पवित्राणि च पुण्यानि सर्वलोकेषु सुन्दरि ॥ ८ ॥

होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायं प्रातर्द्विजातिभिः । कपिलाया घृतेनेह दध्ना क्षीरेण वा पुनः॥

जुह्वते ह्यग्निहोत्राणि मन्त्रैश्च विविधैः सदा । पूजयन्नतिथींश्चैव परां भक्तिमुपागताः ॥

ते यान्त्यादित्यवर्णैश्च विमानैर्द्विजसत्तमाः । सूर्यमण्डलमध्यात्तु ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ॥

कपिला या पिङ्गलाक्षी सर्वसौख्यप्रदायिनी । सिद्धिबुद्धिप्रदा धेनुः कपिलानन्तरूपिणी॥

पूर्वोक्ता यास्तु कपिला. सर्वलक्षणलक्षिताः[2] । सर्वा ह्येता महाभागास्तारयन्ति न संशयः॥

१. देवि इति पाठान्तरम् ।

२. एतादृशी समाख्याताः कपिला ते वरानने इति पाठान्तरम् ।

सङ्गमेषु प्रशस्ताश्च सर्वपापप्रणाशना:[1] । अग्निपुच्छा अग्निमुखी अग्निलोमानलप्रभा ।
तथाग्नायी तथा देवी सुवर्णाख्या प्रवर्तते ॥ १४ ॥
गृहीत्वा कपिलां शूद्रान् कामतः सदृशीं पिबेत् ।
पतितः स हि विज्ञेयश्चाण्डालसदृशोऽधमः ॥ १५ ॥
तस्मान्न प्रतिगृह्णीयाच्छूद्राद्विप्रः प्रतिग्रहम् । दूरात्ते परिहर्तव्याः श्वभिस्तुल्या इवाध्वरे ॥
सर्वकाले[2] हि सर्वे वै वर्जिताः पितृदैवतैः । असम्भाष्याप्रतिग्राह्याः शूद्रास्ते पापकर्मणः॥
पिबन्ति यावत्कपिलां यावत्तेषां पितामहाः ।
भूमेर्मलंसमश्नन्ति जायन्ते विड्भुजश्चिरम् ॥ १८ ॥
तासाङ्क्षीरं घृतं वापि नवनीतमथापि वा । उपजीवन्ति ये शूद्रास्तेषाङ्गतिमतः शृणु ॥
कपिलाजीविनः शूद्राः क्रूरा गच्छन्ति रौरवम् ।
रौरवेषु च पच्यन्ते[3] वर्षकोटिशतन्धरे ॥ २० ॥
ततोविमुक्ताः कालेन शुनो योनिं व्रजन्ति ते[4] ।
शुनो योन्या विमुक्तास्तु विष्ठाभुक्क्रमयस्ततः ॥ २१ ॥
विष्ठास्थानेषु पापिष्ठः सुदुर्गन्धिषु नित्यशः । भूयोभूयोजायमानस्ततोत्तारं न विन्दति ॥
ब्राह्मणश्चैव यो विद्वान् कुर्यात्तेषां प्रतिग्रहम् । ततः प्रभृत्यमेध्यान्तः पितरस्तस्य शेरते ॥
न तं विप्रन्तु सम्भाषेन्न चैवैकासनं विशेत् । स नित्यं वर्जनीयो हि दूरात्तु ब्राह्मणैर्धरे॥
यस्तेन सह सम्भाषेत्तथा चैकासनं व्रजेत् । प्राजापत्यञ्चरेत्कृत्स्नं तेन शुध्यति स द्विजः॥
एकस्य गोप्रदानस्य सहस्रांशेन पूर्यते । किमन्यैर्बहुभिर्दानैः कोटिसंख्यानविस्तरैः॥
श्रोत्रियाय दरिद्राय सुवृत्तायाहिताग्नये । आसन्नप्रसवान्धेनुन्दानार्थं प्रतिपालयेत् ॥
कपिलार्धप्रसूता वै दातव्या च द्विजन्मने ॥ २७ ॥
जायमानस्य वत्सस्य मुखं योन्यां प्रदृश्यते । तावत्सा पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भन्न मुञ्चति
धेन्वा यावन्ति रोमाणि सवत्साया वसुन्धरे ।
तावत्यो वर्षकोटयस्तु ब्रह्मवादिभिरर्चिताः ॥
वसन्ति ब्रह्मलोके वै ये नित्यं कपिलाप्रदाः ॥ ३० ॥
सुवर्णशृङ्गीं यः कृत्वा रौप्ययुक्तखुरां तथा । ब्राह्मणस्य करे दत्त्वा सुवर्णं रौप्यमेव च ।
कपिलायास्तदा पुच्छं ब्राह्मणस्य करे न्यसेत् ॥ ३१ ॥
उदकञ्च करे दत्वा वाचयेच्छुद्धया गिरा । ससमुद्रवना तेन सशैलवनकानना ।
रत्नपूर्णा भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ३२ ॥
पृथिवीदानतुल्येन दानेनैतेन वै नरः । नन्दितो याति पितृभिर्विष्ण्वाख्यं परमम्पदम् ॥
ब्रह्मस्वहारी वा गोघ्नो भ्रूणहा पापदेहकः । महापातकयुक्तोऽपि वञ्चको ब्रह्मदूषकः ॥
निन्दको ब्राह्मणानाञ्च तथा कर्मावदूषकः । महापातकयुक्तोऽपि गवां दानेन शुध्यति ॥

१. विनाशना इति पाठान्तरम् । २. पर्वकाले इति पाठान्तरम् ।
३. रौरवे तु महारौद्रे इति वा पाठः । ४. हि इति पाठान्तरम् ।

यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् । तद्दिनं पायसाहारं पयसा वापि निर्वपेत्[1]॥
सुवर्णस्य सहस्रेण तदर्धेनापि भामिनि । तस्याप्यर्धे[2] शतेनाथ पञ्चाशच्च ततोऽर्धकम्।
यथाशक्त्या प्रदातव्या वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ ३७ ॥
इमां गृह्णोभयमुखीमुभयत्र शमोऽस्तु वै । ददे वंशविवृद्ध्यर्थं सदा स्वस्तिकरी भव ॥
प्रतिगृह्णामि त्वा धेनो कुटुम्बार्थे विशेषतः । शुभं भवतु मे नित्यं देवधात्रि नमोऽस्तु ते॥
ओं द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु ।
क इदं कस्मा अदादिति जपित्वा वै वसुन्धरे ।
विसृज्य ब्राह्मणं देवि तां धेनुं तद्गृहं नयेत् ॥ ४० ॥
एवं प्रसूयमानां यो गान्ददाति वसुन्धरे । पृथिवी तेन दत्ता स्यात्सप्तद्वीपा न संशयः॥
वदन्ति तां चन्द्रसमानवक्त्रां प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यवर्णाम् ।
महासितत्त्वां तनुवृत्तमध्यां सेवन्त्यजस्रं कुलितां हि देवाः ॥ ४२ ॥
प्रातरुत्थाय यो मर्त्यः कल्पञ्चेदं समाहितः ।
जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा पठेद्भक्त्या समन्वितः ॥ ४३ ॥
त्रिः सदावर्तनं कृत्वा पापं वर्षकृतञ्च यत् ।
नश्यते तत्क्षणादेव वायुना पांशवो यथा ॥ ४४ ॥
श्राद्धकाले पठेद्यस्तु इदं पावनमुत्तमम् ।
तस्यान्नं संस्कृतन्तद्धि पितरोऽश्नन्ति धीमतः ॥ ४५ ॥
अमायां वाथ यः कश्चिद् द्विजानामग्रतः पठेत् ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति वर्षाणां शतमेव च ॥ ४६ ॥
यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं तद्गतेनान्तरात्मना । संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥४७॥

होतोवाच

इदं रहस्यं राजेन्द्र वराहेण पुरातनम् । धरण्यै कथितं राजन्धेनुमाहात्म्यमुत्तमम् ।
मया ते कथितं सर्वं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४८ ॥
द्वादश्यां माघमासस्य शुक्लायां तिलधेनुदः । सर्वकामसमृद्धार्थो वैष्णवं पदमाप्नुयात्॥
द्वादश्यां श्रावणे मासि शुक्लायां राजसत्तम । प्रत्यक्षधेनुर्दातव्या सहिरण्या नृपोत्तम ॥
सर्वदा सर्वधेनूनां प्रदानं राजसत्तम । सर्वपापप्रशमनं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥५१॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं समासाद्बहुविस्तरम् । धेनूनां फलमुद्दिश्य सर्वकामप्रदं नृणाम्[3] ॥
अथवा पीड्यसेऽत्यन्तं क्षुधया पार्थिवोत्तम । इदानीं कार्त्तिकी चेय वर्तते च नराधिप[4]॥
ब्रह्माण्डं सर्वसम्पन्नं भूतरत्नौषधैर्युतम् । देवदानवयक्षैस्तु युक्तमेतत्सदा विभो ॥ ५४ ॥

१. वा भवेत् इति पाठान्तरम् । २. यस्याप्यर्धं इति वा पाठः ।
३. तिलादिसर्वधेनूनां प्रदानं राजसत्तम, इति अपारफलमुद्दिश्य ब्रह्मणा लोककर्तृणेति वा पाठः । ४. एकस्मिन् पुस्तके नास्ति ।

एतद्धेममयं कृत्वा सर्वबीजरसान्वितम् । सरत्नं पुरुषः कृत्वा कार्त्तिक्यां द्वादशीदिने ॥
अथवा पञ्चदश्याश्च कार्त्तिकस्य विशेषतः । पुरोहिताय गुरवे दापयेद् भक्तिमान् नरः[1]॥

ब्रह्माण्डोदरवर्तीनि यानि भूतानि पार्थिव ।
तानि दत्तानि तेन स्युः समासात्कथितं तव ॥ ५७ ॥

यो यज्ञे यजते राजन्सहस्रशतदक्षिणैः । सैकदेशो यजेत्तस्य ब्रह्माण्डस्य विशेषतः ॥५८॥
यः पुनः सकलञ्चेदं ब्रह्माण्डं यजते नरः । तेन यष्टं हुतं दत्तं पठितं कीर्त्तितं भवेत् ॥
एवं श्रुत्वा ततो राजा हेमकुम्भप्रकल्पितम् । ब्रह्माण्डमृषये प्रादात्संपिधानञ्च तत्क्षणात्॥
सर्वकामैः सुसंवीतो ययौ स्वर्गं नराधिपः । तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तद्दत्त्वा तु सुखी भव॥
एवमुक्तो वसिष्ठेन सोऽप्येव नकरोन्नृपः । जगाम परमां सिद्धिं यत्र गत्वा न शोचति ॥

वराह उवाच

इयं ते कथिता देवि संहिता सर्वकामिका । वराहाख्या वरारोहे सर्वपातकनाशिनी ॥
सर्वज्ञादुत्थिता चेयं ततो ब्रह्मा बुबोध ह । ब्रह्मा स्वसूनवे प्रादात्पुलस्त्याय महात्मने ॥

सोऽपि रामाय च प्रादाद्भार्गवाय महात्मने ।
असावपि स्वशिष्याय प्रादादुग्राय धारिणि ॥ ६५ ॥
उग्रोऽपि मनवे प्रादादेष वः कीर्त्तितो मया ।
सम्बन्धः पूर्वकल्पीयो द्वितीयं शृणु साम्प्रतम् ॥ ६६ ॥
सर्वज्ञाल्लब्धवानस्मि त्वञ्च मत्तो धराधरे ।
त्वत्तश्च तपसा सिद्धा[2] वेत्स्यन्ते कपिलादयः ॥ ६७ ॥

क्रमेण यावद् व्यासेन ज्ञातमेतद्भविष्यति। तस्यापि शिष्यो भविता नाम्ना वै रोमहर्षणिः॥
असौ शुनकपुत्रस्य[3] कथयिष्यति नान्यथा ॥ ६८ ॥
अष्टादश पुराणानि वेद द्वैपायनो गुरुः । ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतन्तथा ॥
तथान्यं नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् । आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं तथा ॥
दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम् । वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कान्दञ्चापि त्रयोदशम् ॥
चतुर्दशं वामनकं कौर्मं पञ्चदशं स्मृतम् । मात्स्यञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम्॥
य एतत्पाठयेद्भक्त्या कार्त्तिक्यां द्वादशीदिने । तस्य नूनं भवेत्पुत्रो ह्यपुत्रस्यापि धारिणि
यस्येदं तिष्ठते गेहे लिखितं पूज्यते सदा । तस्य नारायणो देवः स्वयं तिष्ठति धारिणि ॥
यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या नैरन्तर्येण मानवः । श्रुत्वा तु पूजयेद्वस्तु शास्त्रं वराहसंज्ञितम् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७४ ॥

इति वाराहपुराणे श्वेतोपाख्यानं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. दद्याद् भक्तिसमन्वितः इति पाठान्तरम् ।
२. युक्ता इति पाठान्तरम् ।
३. शुनकपुत्राय इति पाठान्तरम् ।

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः

'स तेन सान्त्विताया वै पृथिव्यां यः समागतः ।
सनत्कुमारस्तत्क्षेत्रे दृष्ट्वा तां संस्थितां महीम् ।
स्वस्तिवाच्याह पुण्याग्रे प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १ ॥

सनत्कुमार उवाच

यं दृष्ट्वा वर्धसे देवि त्वञ्च यस्यासि माधवि ।
विष्णुना धार्यमाणा च किं त्वया दृष्टमद्भुतम् ॥ २ ॥
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन यत्ते हरिमुखाच्छ्रुतम् । ब्रह्मपुत्रवचः श्रुत्वा पृथिवी वाक्यमब्रवीत् ॥

धरण्युवाच

यद्गुह्यं स मया पृष्टो यच्च मे सम्प्रभाषितम् । शृणु तत्त्वेन विप्रेन्द्र गुह्यं धम महौजसम्॥
भगवत्प्रोक्तधर्मेषु यद्गुह्यं कथयाम्यहम् । तेन मे कथितं ह्येतत्संसारात्तु विमोक्षणम् ।
विष्णुभक्तेन यत्कार्यं यत्क्रिया परितिष्ठता ॥ ५ ॥
उवाच परमं गुह्यं धर्माणां व्याप्तनिश्चयम् । अयं धर्मो मया ह्येतच्छ्रुते धर्मे सनातने ॥
ततो महीवचः श्रुत्वा ब्रह्मपुत्रो महातपाः । कोकामुखे मम क्षेत्रं जपन्तो ब्रह्मवादिनः ॥
तान् सर्वानानयामास यत्र देवी व्यवस्थिता । सनत्कुमारः पूतात्मा प्रत्युवाच महीं प्रति॥
यन्मया पूर्वमुक्तासि कथयस्व वरानने । अप्रमेयगतिश्चैव धर्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा प्रणम्य ऋषिपुङ्गवम् । उवाच परमप्रीता धात्री मधुरया गिरा ॥

धरण्युवाच

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे यत्तद्विष्णुमुखाच्छ्रुतम् ।
बाढमित्येव तां देवि स्वस्ति ब्रूहीति सोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

---

१. नमस्तस्मै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।
खुरमध्यगतो यस्य मेरुः खणखणायते ॥
दंष्ट्राग्रेणोद्धृता गौरुदधिपरिहिता पर्वतैर्निम्नगाभि-
र्भक्तानां भीतिहानौ सुरनरकदशास्यान्तकः क्रोडरूपी ।
विष्णुः सर्वेश्वरोऽयं यमिह हतमला लीलया प्राप्नुवन्ति
त्यक्त्वात्मानोनगापे प्रभवतु मुदितारातिप[illegible]क्षितीशम् ॥
यस्मिन् काले क्षितिः पूर्वकल्पे वाराहमूर्त्तिना ।
उद्धृता च यथा भक्त्या पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥
धरण्युवाच ।
कल्पे कल्पे भवानेव मां समुद्धरते भवान् ।
न वाहुश्चेष्टते मूर्त्तिर्मादृशी गा[illegible] केशव ॥

नष्टचन्द्रानिले लोके नष्टभास्करतारके । स्तम्भिताश्च दिशः सर्वा न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
न वाति पवनस्तत्र नैव चाग्निर्न विद्युतः । न किञ्चित्तत्र विद्येत न तारा न च राशयः ॥
न चैवाङ्गारकस्तत्र न शुक्रो न बृहस्पतिः । शनैश्चरो बुधो नात्र न चेन्द्रो धनदो यमः ॥
वरुणोऽपि न विद्येत नान्ये केचिद्दिवौकसः ।
वर्जयित्वा त्रयो देवान् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ १५ ॥
पृथिवी भारसन्तप्ता ब्रह्माणं शरणं गता । गत्वा च शरणं देवी दैन्यं वदति माधवी ॥
प्रसीद मम देवेन्द्र मग्नाहं भारपीडिता । सपर्वतवनैः सार्धं मां तारय पितामह ॥
पृथिव्या वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः । मुहूर्त्तं ध्यानमास्थाय पृथिवीन्तामुवाच ह ॥
नाहं तारयितुं शक्तो विषमस्थां वसुन्धरे । लोकनाथं सुरश्रेष्ठमादिकर्तारमञ्जसा ॥
लोकेशं धन्विनं श्रेष्ठं याहि मायाकरण्डकम् । सर्वेषामेव नः कार्यं यच्च किञ्चित्प्रवर्तते ॥
सर्वांस्तारयितुं शक्तः किं पुनस्त्वां वसुन्धरे । अनन्तशयने देवः शयानं योगशायिनम् ॥
ततः कमलपत्राक्षी नानाभरणभूषिता । कृताञ्जलिपुटा देवी प्रसादयति माधवम् ॥२२॥

धरण्युवाच

अहं भारसमायुक्ता ब्रह्माणं शरणङ्गता । प्रत्याख्याता भगवता तेनाप्युक्तमिदं वचः ॥
नाहं तारयितुं शक्तः सुश्रोणि व्रज माधवम् ।
स त्वान्तारयितुं शक्तो मग्नासि यदि सागरे ॥ २४ ॥
प्रसीद मम देवेश लोकनाथ जगत्पते[1] । भक्त्या त्वां शरणं यामि प्रसीद मम माधव ॥
त्वमादित्यश्च चन्द्रश्च त्वं यमो धनदस्तु वै । वासवो वरुणश्चासि अग्निर्मारुत एव च ॥
अक्षरश्च क्षरश्चासि त्वं दिशो विदिशो भवान् ।
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽसि वामनः ॥ २७ ॥
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की महात्मवान् ।
एवं पश्यसि योगेन श्रूयते त्वं महायशाः ॥ २८ ॥
युगायुगसहस्राणि व्यतीतान्यसि संस्थितः। पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

वेदेषु चैव नष्टेषु मत्स्यो भूत्वा रसातलम् । प्रविश्य तानथोत्कृष्य ब्रह्मणे दत्तवानसि ॥
अन्यद्देव कूर्मरूपस्त्वं समुद्रस्य मन्थने । धृतवानसि कायेन मन्दरं मधुसूदन ॥
पुनर्वराहरूपेण मां गच्छन्तीं रसातले । उज्जहारैकदंष्ट्रेण भवानेव महार्णवात् ॥
अन्यद्धिरण्यकशिपुर्वरदानेन दर्पितः । असावपि नृसिंहेन वपुरास्थाय नाशितः ॥
पुनर्निःक्षत्ररूपेण त्वयाऽहं विकृता पुरा । जामदग्न्येन रामेण त्वया दृष्टा सकृत् प्रभो ।
पुनश्च रावणो रक्षः क्षयितं स्वेन तेजसा । बलिश्च बद्धो भगवान् त्वया वामनरूपिणा ॥
न च जानाम्यहं देव तव किञ्चिद्विचेष्टितम् । उद्धृत्य मां कथं देव सृजसे किञ्च कारणम् ॥
सृष्ट्वा किमादिशः सर्वा न प्राज्ञायत किञ्चन । न वाति पवनस्तत्र न चैवाग्निर्न वाति च ॥
अर्णवश्च न विद्यन्ते न नक्षत्रा न वा ग्रहाः । इति पुस्तकान्तरे अयं भिन्नः पाठो दृश्यते ।

१. जगत्प्रभो इति पाठान्तरम् ।

शब्दस्पर्शस्वरूपोऽसि रसोगन्धोऽसि नो भवान्[१] ॥ २९ ॥
सप्तग्रहाणि च ऋक्षाणि कला काष्ठा मुहूर्त्तकाः ।
ज्योतिश्चक्रं ध्रुवश्चासि सर्वेषु द्योतते भवान् ॥ ३० ॥
मासः पक्षमहोरात्रमृतुः संवत्सराण्यपि । ऋतवश्चापि[२] षण्मासाः षड्रसाश्चापि संयमः॥
सरितः सागराश्च त्वं पर्वताश्च महोरगाः । त्वं मेरुर्मन्दरो विन्ध्यो मलयो दर्दुरो भवान्॥
हिमवान्निषधश्चासि सचक्रोऽसि वरायुधः ।
धनुषाश्च पिनाकोऽसि सांख्ययोगोऽसि[३] चोत्तमः ॥ ३३ ॥
परम्परोऽसि लोकानां नारायणः परायणः ।
संक्षिप्तश्चैव विस्तारो गोप्ता क्षेप्ता च वै भवान्[४] ॥ ३४ ॥
यज्ञानाञ्च महायज्ञो यूपानामसि संस्थितः ।
वेदानां सामवेदोऽसि साङ्गोपाङ्गो महाव्रतः ॥ ३५ ॥
गर्जनं वर्षणञ्चासि त्वं वेधा अनृतानृते । अमृतं सृजसे विष्णो येन लोकानधारयत्॥
त्वं प्रीतिस्त्वं परा प्रीतिः पुराणः पुरुषो भवान् । ध्येयाध्येयं जगत्सर्वं यच्च किञ्चित्प्रवर्तते॥
सप्तानामपि लोकानां त्वं नाथस्त्वमसङ्ग्रहः ।
त्वञ्च कालश्च मृत्युश्च त्वं भूतो भूतभावनः ॥ ३८ ॥
आदिमध्यान्तरूपोऽसि मेधा बुद्धिः स्मृतिर्भवान् ।
आदित्यस्त्वं युगावर्तास्त्वं तपस्वी महातपाः ॥ ३९ ॥
अप्रमाणः प्रमेयोऽसि ऋषीणाञ्च महानृषिः ।
अनन्तश्चासि नागानां सर्पाणामसि तक्षक ॥ ४० ॥
उद्वहः प्रवहश्चासि वरुणो वारुणो भवान् । क्रीडाविक्षेपगश्चासि गृहेषु गृहदेवताः[५]॥
सर्वात्मकः सर्वगतो वर्धनो मन एव च । युगमन्वन्तरे चापि वृक्षाणाञ्च वनस्पतिः ॥
अण्डजोद्भिज्जस्वेदानां जरायूणाञ्च माधव[६] ।
गरुडोऽसि महात्मानं वहसि त्वं परायणः ॥ ४३ ॥
दुन्दुभिर्नेमिघोषैश्च आकाशममलो भवान् । जयश्च विजयश्चासि गृहेषु गृहदेवताः ॥
सर्वात्मकः सर्वगतश्चेतनो मन एव च । भगस्त्वं विषलिङ्गश्च परस्त्वं परमात्मकः ॥
सर्वभूतनमस्कार्यो नमो देवो नमो नमः ।
आदिकालात्मकः कृष्णः सर्वलोकात्मको विभुः ॥ ४६ ॥

---

१. ज्योतिश्चक्रं ध्रुवश्चासि सर्वेषु द्योतते भवानिति वा पाठः ।
२. कला काष्ठापि इति पाठान्तरम् ।
३. योगः सांख्योऽसीति पाठान्तरम् । ४. यज्ञश्च शाश्वतः इति वा पाठः ।
५. एकस्मिन् पुस्तके श्लोकोऽयं न दृश्यते ।
६. श्रद्धासि त्वञ्च देवेश दोषहन्तासि माधवेति पाठान्तरम् ।

य इदं पठते स्तोत्रं केशवस्य दृढव्रतः । व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात्॥
अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रो धनमाप्नुयात् । अभार्यो लभते भार्यामपतिः पतिमाप्नुयात् ॥

उभे सन्ध्ये पठेद्यस्तु माधवस्य महात्मकम् ।
स गच्छेद्विष्णुलोकं हि नात्र कार्या विचारणा ॥

एवन्तु अक्षरोक्तोऽपि भवे तु परिकल्पना । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

इति वाराहपुराणे विष्णुस्तवनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

संस्तूयमानो भगवान्मुनिभिर्मन्त्रवादिभिः ।
तुष्टो नारायणो देवः केशवः परमो विभुः ॥ १ ॥
ततो ध्यानं समास्थाय दिव्यं योग्यञ्च माधवः ।
मधुरं स्वरमास्थाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ २ ॥
तव देवि प्रियार्थाय भक्त्या यं त्वं व्यवस्थिता[१] ।
अहं त्वां धारयिष्यामि सशैलवनकाननाम् ।
ससागरां ससरितां सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥ ३ ॥

एवमाश्वासयित्वा तु वसुधां स च माधवः । रूपं सङ्कल्पयामास वाराहं सुमहौजसम् ॥
षट् सहस्राणि चोच्छ्रायो विस्तारेण पुनस्त्रयः । एवं नवसहस्राणि योजनानां विधाय च॥
वामया दंष्ट्रया गृह्य उज्जहार च मेदिनीम् । सपर्वतवनाकारां सप्तद्वीपां सपत्तनाम् ॥

नगा विलग्नाः पतिताः केचिद्विज्ञानसंश्रिताः ।
शोभन्ते च विचित्राङ्गमेघाः सन्ध्यागमे यथा ॥ ७ ॥

चन्द्रनिर्मलसङ्काशा वराहमुखसंस्थिताः । शोभन्ते चक्रपाणेश्च मृणालं कर्दमे यथा ॥
एवं हि धार्यमाणा सा पृथिवी सागरान्विता । वर्षाणाञ्च सहस्रं हि वज्रदंष्ट्रेण साधुना
तस्यामेव तु कालस्य परिमाणं युगेषु च । एकसप्ततिमे कल्पे कर्दमोऽयं प्रजापतिः ॥
ततः पृथिव्या देवश्च भगवान्विष्णुरव्ययः । अन्योन्याभिमताश्चैव वाराहे कल्प उत्तमे ॥
सा गौः स्तुवति तश्चैव पुराणं परमव्ययम् । योगेन परमेणैव शरणञ्चैव गच्छति ॥
आचारः कीदृशो देव उपयोगश्च कीदृशः । काले काले च देवेश कर्मणश्चापि कीदृशः ॥

कीदृशी पश्चिमा सन्ध्या कीदृशी ह्यर्धवाह्यतः ।
शेषाः समानास्त्वा देव ये तु कर्माणि कुर्वते ॥ १४ ॥

---

१. अतः परं
कारयिष्यामि ते सर्वं यत्ते हृदि व्यवस्थितम् । इत्यधिकः पाठो वर्तते कस्मिंश्चित् पुस्तके ।

किन्नु संस्थापनं देव आवाहनविसर्जने। अगुरुङ्गन्धधूपञ्च प्रमाणं गृह्यसे कथम्॥
कथं पाद्यञ्च गृह्णासि स्थापनालेपनानि च। कथं दीपश्च दातव्यः कथं मूलफलानि च॥
आसनं शयनञ्चैव किङ्कर्मणि विधीयते। कथं पूजाधिकर्तव्या प्राणास्तत्र च वै कति॥

पश्चिमा पूर्व सन्ध्यायां किं पुण्यञ्चास्ति[१] तत्र वै।
शरदि कीदृशं कर्म शिशिरे कर्म कीदृशम्॥ १८॥
वसन्ते कीदृशं कर्म ग्रीष्मे किङ्कर्म कारयेत्।
प्रावृट्काले च किंकर्म वर्षान्ते किञ्च कारयेत्॥ १९॥
यानि तत्रोपयोग्यानि पुष्पाणि च फलानि च।
कर्मण्यास्ते अकर्मण्या ये च शास्त्रवहिष्कृताः॥ २०॥

किङ्कर्मणा भोगवता यावद्गच्छति माधवः। कथं कर्म न चान्नेषु अतिगच्छति कीदृशम्॥
अर्चायां किं प्रमाणन्तु स्थापनञ्चापि कीदृशम्। परिमाणं कथं देव उपवासश्च कीदृशः॥
पीतकं शुक्लरक्तं वा कथं गृह्णाति वाससाम्। तेषान्तु कानि वस्त्राणि यैर्हि तं प्रतिपद्यते॥
केषु द्रव्येषु संयुक्तं मधुपर्कं प्रदीयते। के तु कर्मगुणास्तस्य मधुपर्कस्य माधव।

कानि लोकानि[३] गच्छन्ति मधुपर्कस्य भक्षणात्[४]॥ २४॥

स्तवे परमकालेऽपि तव भक्तस्य माधव। किम्प्रमाणन्तु दातव्य मधुपर्कसमन्वितम्॥
कानि मांसानि ते देव फलशाकश्च कीदृशः। प्रापणेष्वपि युज्येत कर्म शास्त्रसमायुतम्॥
आहूतस्य च मन्त्रेण आगते भक्तिवत्सल[५]। केन मन्त्रविधानेन प्राशनन्ते प्रदीयते॥

वृतस्य चोपचारेषु अर्च्चयित्वा यथाविधि।
कानि कर्माणि कुर्वीत तव भक्तस्य भोजनात्॥ २८॥

यस्तु तं प्रापणं देवं न च दोषप्रसादिकम्। केऽत्र भुञ्जति तद्देव सर्वशुद्धिकरम्परम्॥
ये तु एकाशिनो देवमुपसर्पति माधवम्। तेषान्तु का गतिर्देव तव मार्गानुसारिणाम्॥

व्रतं कृत्वा यथोक्तेन येऽभिगच्छन्ति माधवम्।
तेषान्तु का गतिर्देव तव भक्तिं प्रकुर्वताम्॥ ३१॥

कृच्छ्रासान्तपने कृत्वा येऽभिगच्छन्ति माधवम्। कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्मपरायणाः॥

वाय्वाहारं ततः कृत्वा कृष्णं समधिगच्छति।
तेषान्तु का गतिः कृष्ण तव भक्तौ व्यवस्थिताः॥ ३३॥
अक्षारलवणं कृत्वा येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम्।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्मानुसारिणः॥ ३४॥
कृत्वा पयोव्रतञ्चैव येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम्।
कां गतिं प्रतिपद्यन्ते नरा ये व्रतचारिणः॥ ३५॥

---

१. कन्द इति वा पाठः। २. चापि इति पाठान्तरम्।
३. केषु लोकेषु इति वा पाठः। ४. प्राशनादिति पाठान्तरम्।
५. धर्मवत्सलेति क्वचित् पठ्यते।

दत्त्वा गवाह्निकञ्चैव ये प्रपद्यन्ति माधवम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव भक्त्या व्यवस्थिताः ॥ ३६ ॥
उञ्छवृत्तिं समास्थाय येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते नरा भिक्षोपजीवनाः ॥ ३७ ॥
गृहस्थधर्मन्त्यक्त्वा वै येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्मपरायणाः ॥ ३८ ॥
वैकुण्ठ तव क्षेत्रेषु ये तु प्राणान्विमुच्यते ।
काँल्लोकांस्ते प्रपद्यन्ते तव क्षेत्रेषु ये मृताः ॥ ३९ ॥
कृत्वा पञ्चातपञ्चैव माधवाय प्रयच्छति ।
कां गतिं वै परायान्ति ये तु पञ्चातपे मृताः ॥ ४० ॥
कण्टशय्यां समासाद्य ये प्रपश्यन्ति चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिर्देव कण्टशय्यां समाश्रिताः ॥ ४ ॥
आकाशशयनङ्कृत्वा ये प्रपद्यन्ति चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिः कृष्ण तव भक्तिपरायणाः ॥ ४२ ॥
गोव्रजे शयनं कृत्वा ये प्रपद्यन्ति केशवम् । तेषान्तु का गतिर्ब्रह्मंस्तव भक्तिपथे स्थिताः॥
शाकाहारं ततः कृत्वा येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिर्देव कणभक्षास्तु ये नराः ॥ ४४ ॥
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।
तेषान्तु का गतिर्देव ये नरा यावकाशिनः ॥ ४५ ॥
आहारं गोमयङ्कृत्वा येऽभिगच्छन्ति केशवम् ।
नारायण गतिस्तेषां कीदृशोऽत्र विधिः स्मृतः ॥ ४६ ॥
सक्तुं वै भक्षयित्वा तु ये प्रपद्यन्ति चाच्युतम् । तेषान्तु का गतिर्देव तव[1] कर्मपरायणाः ॥
शिरसा दीपकङ्कृत्वा येऽभिगच्छन्ति केशवम् ।
तेषान्तु का गतिर्देव शिरसा दीपधारणात् ॥ ४८ ॥
ये हि नित्यं पयः पीत्वा तव चिन्ताव्यवस्थिताः ।
ते गतिं कां प्रपद्यन्ति तव चिन्तापरायणाः ॥ ४९ ॥
अश्माशनं व्रतङ्कृत्वा ये प्रपद्यन्ति नित्यशः । तेषान्तु का गतिर्देव तव भक्तिपरायणाः ॥
भक्षयित्वा तु दूर्वां ये प्रपद्यन्ति मनीषिणः । तेषान्तु का गतिर्देव स्वकर्म[2]गुणचारिणः ॥
जानुभ्यां प्रतिपद्यन्ति तव प्रीत्या च माधव ।
तेषान्तु का गतिर्देव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ५२ ॥
उत्तानशयनङ्कृत्वा धारयन्ति हि दीपिकाम् ।
ते यान्ति कां गतिन्देव कथ्यते या च शाश्वती ॥ ५३ ॥

१. तव भक्तिपरायणा इति पाठान्तरम् । २. स्वधर्मेति पाठान्तरम् ।

जानुभ्यां दीपकं कृत्वा केशवाय प्रपद्यते । तेषान्तु का गतिर्देव कथ्यते चैव शाश्वती ॥
अवाङ्मुखस्तु भूत्वा वै यः प्रपद्येऽजनार्दनम् ।
भगवन् का गतिस्तस्य अवाक्शिरसि शायिनः ॥ ५५ ॥
पुत्रदारगृहञ्चैव मुक्त्वा योऽनुप्रपद्यते । का गतिस्तस्य सिद्धा तु कथयस्व सुरोत्तम ॥५६॥
भाषितोऽसि मया ह्येवं सर्वलोकसुखावहम् । गमनागमनञ्चैव त्वत्प्रसन्नेन माधव॥५७॥
त्वं ज्ञाता त्वं पिता चैव सर्वधर्मविनिश्चयः ।
अतस्त्वयैव वक्तव्यो योगसाङ्ख्यविनिश्चयः ॥ ५८ ॥
त्वां भजंश्च गते जीवे मधुपर्कसमन्वितम् । भस्माकुलेषु निक्षिप्य कथञ्चाग्नौ प्रपद्यते ॥
कां गतिं प्रतिपद्यन्ते त्वद्भक्तो जलमाश्रितः ।
त्वत्क्षेत्रसंस्थितो वापि तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६० ॥
स्मरणं पुत्र १. कृष्ण यैस्तु नाम प्रकीर्त्यते ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा तेषां वै का गतिर्भवेत् ॥ ६ ॥
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु हन्यमाना रणे नराः । नामप्रकीर्त्तनात्तेषां कीदृशा तु गतिर्भवेत् ॥
अहं शिष्या च दासी च तव भक्त्या व्यवस्थिता ।
रहस्यं धर्मसंयुक्तं तन्ममाचक्ष्व माधव ॥ ६३ ॥
एवं तत्परमं गुह्यं मम प्रीत्या जगद्गुरो । सञ्चिन्त्य लोकधर्मार्थं तद्भवान्वक्तुमर्हति॥
इति वाराहपुराणे पृथिव्याः प्रश्नो नाम चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः

ततो महीवचः श्रुत्वा देवो नारायणोऽब्रवीत् ।
कथयिष्यामि ते देवि कर्म स्वर्गसुखावहम् ॥ १ ॥
यत्त्वया पृच्छ्यते देवि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
स्थितिं सत्तान्त मर्त्यानां भक्त्या ये च व्यवस्थिताः ॥ २ ॥
नाहं दानसहस्रेण नाहं यज्ञशतैरपि ।
तुष्यामि न तु वित्तेन ये नराः स्वल्पचेतसः ॥ ३ ॥
एकचित्तं समाधाय यो मां जानाति माधवि ।
नित्यं तुष्यामि तस्याहं पुरुषं बहुदोषकम् ॥ ४ ॥
यच्च पृच्छसि मां भद्रे कर्म स्वर्गसुखावहम् । तच्छृणुष्व वरारोहे गदतो मे शुचिस्मिते॥
ये नमस्यन्ति मां नित्यं पुरुषा बहुचेतसः । अर्द्धरात्रेऽन्धकारे च मध्याह्ने वापराह्णयोः ॥
यस्य चित्तं पश्येत भक्तिव्यवस्थितम् ।
द्वादश्यामुपवासन्तु यः कुर्यान्मम तत्परः ॥

---

१. सकृत् इति पाठान्तरम् ।

ते मामेव प्रपश्यन्ति मयि भक्तिपरायणाः[1] ॥ ७ ॥
कृत्वा चैवोपवासन्तु गृह्य चैव जलाञ्जलिम् ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा आदित्यञ्चावलोकयेत् ॥ ८ ॥
यावन्तो बिन्दवः किञ्चित्पतन्त्येवाञ्जलेर्जलात् ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥
अथ चैव तु द्वादश्यां पुरुषा धर्मवादकाः ।
विधिना च प्रयत्नेन ये मां कुर्वन्ति मानवाः[2] ॥ १० ॥

पाण्डुरैश्चैव पुष्पैश्च सृष्टैर्धूपैस्तु धूपयेत् । यो मे धारयते भूमौ तस्यापि शृणु या गतिः।
दत्त्वा शिरसि पुष्पाणि इमं मन्त्रमुदीरयेत् । हृदि कृत्वा तु मन्त्रांश्च शुक्लाम्बरधरो धरे॥
सुमान्यः सुमना गृह्य प्रीयतां भगवान् हरिः ॥ २ ॥

नमोऽस्तु विष्णवे व्यक्ताव्यक्तिगन्धिगन्धान् सुगन्धान् वा गृह्य गृह्य नमो भगवते विष्णवे । अनेन मन्त्रेण गन्धं दद्यात् । श्रुत्वा प्रत्यागतमाधारसवनं पतये भवं प्रविष्टं मे धूप धूपनं गृह्णातु मे भगवानच्युतः । अनेन मन्त्रेण धूपं दद्यात् ।

श्रुत्वा चैवञ्च शास्त्राणि यो मामेव तु कारयेत् । मम लोकञ्च गच्छेत जायेतैव चतुर्भुजः
एतत्ते कथितं देवि श्रेष्ठञ्चैव मम प्रियम् । तव चैवं प्रियार्थाय मन्त्रपूजां सुखावहाम् ॥
श्यामाकं स्वस्तिकञ्चैव गोधूमं मुद्गकन्तथा । शालयस्तु यवाश्चैव तथा नीवारकाङ्कुकाः ।
एतानि यस्तु भुञ्जीत मम कर्मपरायणः । शङ्ख चक्रं लाङ्गलञ्च मुसलं स च पश्यति ॥
ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि[3] शृणु कर्म वसुन्धरे । यानि कर्माणि कुर्वीत मम भक्तिपरायणः ॥
षट्कर्मनिरतो भूत्वा अहङ्कारविवर्जितः । लाभालाभं परित्यज्य भिक्षाहारी जितेन्द्रियः ॥
मम कर्मसमायुक्तः पैशुन्येन विवर्जितः । शास्त्रानुसारिमध्यस्थो न वृद्धशिशुचेतनः ॥
एतद्वै ब्रह्मणः कर्म एकचित्तो जितेन्द्रियः । इष्टापूर्त्तञ्च कुरुते स मामेति वसुन्धरे ॥
क्षत्रियाणां प्रवक्ष्यामि मम कर्मसु तिष्ठताम् ।
यानि कर्माणि कुर्वीत क्षत्रियो मध्यसंस्थितः ॥ २ ॥
दानशूरश्च कर्मज्ञो यज्ञेषु कुशलः शुचिः । मम कर्मसु मेधावी अहङ्कारविवर्जितः॥

---

१. लब्धचेता गुणज्ञश्च नरो भक्तिव्यवस्थितः (परायणः) ।
इच्छयाऽपि भवेद्भद्रे स्वर्गे वसति सुन्दरि ॥
स्वल्पकेन न गम्यन्ते दुःप्राप्योऽहं वरानने ॥
यानि कर्माणि कुर्वन्तु मां प्रपश्यन्ति माधवि ।
तानि ते कथयिष्यामि येन भक्त्या व्यवस्थिताः ॥
द्वादश्यामुपवासन्तु ये च कुर्वन्ति ते नराः ।
तेषामेव प्रपश्यन्ति मम भक्तिपरायणाः ॥ इत्यधिकः पाठोऽस्ति एकस्मिन् पुस्तके ।

२. मानुषा इति पाठान्तरम् ।   ३. तु वक्ष्यामि इति वा पाठः ।

अल्पभाषी गुणज्ञश्च नित्यं भागवतप्रियः । गुरुविद्योऽनसूयश्च निन्द्यकर्मविवर्ज्जितः ॥
अभ्युत्थानादिकुशलः पैशुन्येन विवर्ज्जितः ॥ २३ ॥
[1]एभिर्गुणैः समायुक्तो यो मां व्रजति क्षत्रियः ।
भजते मम यो नित्यं मम लोकाय गच्छति ॥ २४ ॥
वैश्यानान्तु प्रवक्ष्यामि मम कर्मसु तिष्ठताम् ।
यानि कर्माणि कुरुते मम भक्तिपथे स्थितः ॥ २५ ॥
एतैर्गुणैः स्वधर्मेण लाभालाभविवर्जितः ।
ऋतुकालाभिगामी च शान्तात्मा मोहवर्ज्जितः ॥ २६ ॥
शुचिर्दक्षो निराहारो मम कर्मरतः सदा । गुरुसम्पूजको नित्यं युक्तो भक्तानुवत्सलः ॥
वैश्योऽप्येवं सुसंयुक्तो यस्तु कर्माणि कारयेत् ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ २८ ॥
अथ शूद्रस्य वक्ष्यामि कर्माणि शृणु माधवि ।
कर्माणि यानि कृत्वा ह शूद्रो मह्यं व्यवस्थितः ॥ २९ ॥
दम्पती मम भक्तौ यौ मम कर्मपरायणौ । उभौ भागवतौ भक्तौ [2]मद्भक्तौ कर्मनिष्ठितौ॥
देशकालौ च जानाति रजसा तमसोज्झितः । निरहङ्कारशुद्धात्मा आतिथेयी विनीतवा ॥
श्रद्दधानोऽतिपूतात्मा लोभमोहविवर्ज्जितः ।
नमस्कारप्रियो नित्यं मम चिन्ताव्यवस्थितः ॥ ३२ ॥
शूद्रः कर्माणि मे देवि य एवं सममाचरेत् ।
त्यक्त्वा ऋषिसहस्राणि शूद्रमेव भजाम्यहम् ॥ ३३ ॥
चातुर्वर्ण्यस्य कर्माणि यत्त्वया परिपृच्छितम् । एवं कर्मगुणाश्चैव येन भक्त्या व्यवस्थितः।
सर्ववर्णानि मां देवि अपरं क्षत्रिये शृणु । येन तत्प्राप्यते योगं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ॥
त्यक्त्वा लाभमलाभञ्च मोहं कामञ्च वर्जयेत् ।
न शीते च न चोष्णे च लब्धाऽलब्धं विचिन्तयेत् ॥ ३६ ॥
न तिक्तेनातिकटुना मधुराम्लैर्न लावणैः ।
न कषायैः स्पृहा यस्य प्राप्नुयात्सिद्धिमुत्तमाम् ॥ ३७ ॥
भार्या पुत्राः पिता माता उपभोगार्थसंयुतम् ।
य एतान्हि परित्यज्य मम कर्मरतः सदा ॥ ३८ ॥
धृतिज्ञः कुशलश्चैव श्रद्दधानो धृतव्रतः । तत्परो नित्यमुद्युक्तः अन्यकार्यजुगुप्सक ॥
बाले वयसि कल्पश्च अल्पभोगो कुलान्वितः ।
कारुण्यः सर्वसत्त्वानां प्रत्युत्थायी महाक्षमः ॥ ४० ॥
काले मौनक्रियां कुर्याद्यावत्तत्कर्म कारयेत् ।
त्रिकालञ्च दिशो भागं सदा कर्मपथि स्थितः ॥ ४ ॥

---

१. एतैरिति इति पाठान्तरम् । २. मत्पराविति (ग) ।

उपपन्नानुभुञ्जानः कर्माण्यभोजनानि च । अनुष्ठानपरश्चैव मम पार्श्वे मनश्चरः ॥
काले मूत्रपुरीषाणि विसृज्य स्नानवत्सलः । पुष्पे गन्धे च धूपे च मत्कर्मणि सदारतः
कदाचित्कन्दमूलानि फलानि च कदाचन । पयसा याचकेनापि कदाचिद्वायुभक्षणः ॥
कदाचित्षष्ठकालेन क्वचिद्दृष्टमहाफलः । कदाचित्तु चतुर्थेन कदाचित्फलमेव च ।

कदाचिद्दशमे भुञ्जेत्पक्षे मासे वसुन्धरे ॥ ४५ ॥
य एतत्सप्त जन्मानि मम कर्माणि कुर्वते ।
योगिनस्तान् प्रपश्यन्ति पूर्वोक्तान् कर्मसु स्थितान् ॥ ४६ ॥

इति वाराहपुराणे विविधकर्मोत्पत्तौ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

मया प्रोक्तविधानेन यस्तु कर्माणि कारयेत् ।
तच्छृणुष्व महाभागे येन साफल्यमाप्नुयात् ॥ १ ॥
एकचित्तः समास्थाय अहङ्कारविवर्जितः ।
मच्चित्तसंहतो नित्यं क्षान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ॥ २ ॥

फलमूलानि शाकानि द्वादश्यां वा कदाचन । पयोव्रतश्च तत्काले पुनरेव निरामिषः ॥
षष्ठयष्टमी अमावास्या उभे पक्षे चतुर्दशी । मैथुनं नाभिसेवेत द्वादश्याञ्च तथा प्रिये ॥
एवं योगविधानेन कर्म कुर्याद्दृढव्रतः । पूतात्मा धर्मसंयुक्तो विष्णुलोकन्तु गच्छति ॥

न ग्लानिर्न जरा तस्य न मोहो रोग एव च ।
भुजाष्टादश जायन्ते धन्वी खड्गी शरी गदी ।
तेषां व्युष्टिं प्रवक्ष्यामि मम कर्मसमुत्थिताम् ॥ ६ ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च । ममार्चनविधिङ्कृत्वा मम लोके महीयते ॥
दुःखमेवं प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे । उचितेनोपचारेण दुःखमोक्षविनाशनम् ॥

अहङ्कारावृतो नित्यं नरो मोहेन चावृतः ।
[1]यो[1]मां नैव प्रपद्येत ततो दुःखतरं नु किम् ॥
सर्वाशी सर्वविक्रेता नमस्कारविवर्जितः ।
यो न मां प्रतिपद्येत ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १० ॥
प्राप्तकाले वैश्वदेवे दृष्ट्वा चातिथिमागतम् ।
अदत्त्वा तस्य यो भुङ्क्ते ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ११ ॥
सर्वान्नानि तु सिद्धानि पाकभेदं करोति यः ।
तस्य देवा न चाश्नन्ति ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १२ ॥

१. ये मां नैव प्रपद्यन्त इति पाठान्तरम् ।

असन्तुष्टस्तु पैशुन्ये[1] परदाराभिमर्षकः ।
परोपतापी मन्दात्मा ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १३ ॥

अकृत्वा पुष्कलं कर्म गृहे संवसते नरः । मृत्युकालवशं प्राप्तस्ततो दुःखतरं नु किम् ॥
हस्त्यश्वरथयानानि गच्छमानानि पश्यति । धावन्त्यस्याग्रतः पृष्ठे ततो दुःखतरं नु कि॥

अश्नन्ति पिशितं केचित्केचिच्छालिसमन्वितम् ।
शुष्कान्नं केचिदश्नन्ति ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १६ ॥

वरवस्त्रावृतां शय्यां समासेवति भूषिताम् । केचित्तृणेषु शेरन्ते ततो दुःखतरं नु किम्[2] ॥
विद्वान् कृती गुणज्ञश्च सर्वशास्त्रविशारदः । केचिन्मूकाश्च दृश्यन्ते ततो दुःखतरं नु किम्
विद्यमाने धने केचित्कृपणा भोगवर्जिताः । दरिद्रो जायते दाता ततो दुःखतरं नु किम्
द्विभार्यः पुरुषो यस्तु तयोरेकाम्प्रशंसति । एका तु दुर्भगा तत्र ततो दुःखतरं नु किम् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णाः सुमध्यमे । पापकर्मरता ह्यासन्ततो दुःखतरं नु किम् ॥
एतत्ते कथितं भद्रे दुःखकर्मविनिश्चयम् । सर्वभूताहितं पापं यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥
यच्च मां पृच्छसे भद्रे शुभं कीदृशमुच्यते । तच्छृणुष्वानवद्याङ्गि मम कर्मविनिश्चयम् ॥
कृत्वा तु विपुलं कर्म मद्भक्तेषु निवेदयेत् । यस्य बुद्धिर्विजायेत स दुःखायोपजायते[3] ॥

मां पूजयित्वा नैवेद्यं विशिष्टं परिकल्प्य च ।
शेषमन्नं समश्नाति ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २५ ॥
त्रिकालं ये प्रपद्यन्ते मामेव ये[4] वसुन्धरे ।
कृत्वा सायाह्निकं कर्म ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २६ ॥
देवतातिथिमर्त्यानां त्यक्त्वा चान्नं वसुन्धरे ।
यश्चात्मा वै समश्नाति ततः सौख्यतरं नु किम्[5] ॥ २७ ॥

प्रविष्टस्त्वतिथिर्यस्य निराशो यन्न गच्छति । येन केनचिद्दत्तेन ततः सौख्यतरं नु किम् ॥

मासि मास्येकदिवसः अमावास्येति योच्यते ।
पितरो यस्य तृप्यन्ति ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २९ ॥

भोजनेषु प्रपन्नेषु यवान्नं यः प्रयच्छति । अभिन्नमुखरागेण ततः सौख्यतरं नु किम् ॥
उभयोरपि भार्यासु यस्य बुद्धिर्न नश्यति । समं पश्यति यो देवि ततः सौख्यतरं नु किम्
अहिंसनन्तु कुर्वीत विशुद्धेनान्तरात्मना । अहिंसापरतः शुद्धः स सुखायोपपद्यते[6] ॥

---

१. वैषम्ये इति वा पाठः ।

२. अतः परं--सुरूपो दृश्यते कश्चित्पुरुषश्चात्मकर्मभिः ।
केचिद्विरूपा दृश्यन्ते ततो दुःखतरं नु किम् ॥
इत्यधिकः पाठः कुत्रचिद् दृश्यते ।

३. उपपद्यते इति पाठान्तरम् ।

४. मयोक्तेन इति वा पाठः ।

५. एष श्लोकः केषुचित् पुस्तकेषु न दृश्यते ।

६. उपजायते इति पाठान्तरम् ।

परभार्यां सुरूपान्तु दृष्ट्वा दृष्टिर्न चाल्यते ।
यस्य चित्तं न गच्छेत ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३३ ॥
मौक्तिकादीनि रत्नानि तथैव कनकानि च । लोष्टवत्पश्यते यस्तु ततः सौख्यतरं नु किम्
मुदिते वाश्वनागेन्द्रे उभे सैन्ये पथि स्थिते ।
यस्तु प्राणान् प्रमुच्येत ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३५ ॥
लब्धेन चाप्यलब्धेन कुत्सितं कर्म गर्हयन् । यस्तु जीवति सन्तुष्टः स सुखायोपपद्यते ॥
भर्तुः सुखं व्रतं[1] स्त्रीणामेवमेव वसुन्धरे । या तोषयति भर्त्तारं ततः सौख्यतरं नु किम् ॥
विद्यते विभवेनापि पुरुषो यस्तु पण्डितः । निगृहीतेन्द्रियः पञ्च ततः सौख्यतरं नु किम्॥
सहते चावमानन्तु व्यसने न तु दुर्मनाः । यस्येदं विदितं सव ततः सौख्यतरं नु किम्॥
अकामो वा सकामो वा मम क्षेत्रे वसुन्धरे ।
यस्तु प्राणान् प्रमुच्येत ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ४० ॥
मातरं पितरञ्चैव यः सदा पूजयन्नरः । देवतेव सदा पश्येत्ततः सौख्यतरं नु किम् ॥
ऋतुकाले तु यो गच्छेन्मासे मासे च मैथुनम् ।
अनन्यमानसो भूत्वा ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ४२ ॥
प्रयुक्तः सर्वदेवानां यो मामेवं प्रपूजयेत् । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति
एतत्ते कथितं भद्रे शुभनिर्द्देशनिश्चयः । सर्वलोकहितार्थाय यन्मान्त्वं परिपृच्छसि ॥

इति वाराहपुराणे सुखदुःखं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

शृणु भद्रे महाश्चर्यमाहारविधिनिश्चयम् । आहारञ्चाप्यनाहारं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ॥
भुञ्जानो याति चाश्नाति मम योगाय माधवि ।
अशुभं कर्म कृत्वापि पुरुषो धर्ममाश्रितः ॥ २ ॥
आहारञ्चैव धर्मज्ञ उपभुञ्जीत नित्यशः । सर्वे चात्रैव कर्मण्या व्रीहयः शालयस्तथा ॥
अकर्मण्यानि वक्ष्यामि येन भोज्यन्ति मां प्रति । तेन वै मुक्तमार्गेण अपराधो महौजसः।
प्रथमञ्चापराधान्नं रोचते न मम प्रिये । भुक्त्वा तु परकीयान्नं तत्परस्तन्निवर्त्तनः ।
द्वितीयस्त्वपराधोऽयं धर्मविघ्नाय वै भवेत् ॥ ५ ॥
गत्वा मैथुनसंयोगं यो नु मां स्पृशते नरः । तृतीयमपराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥
दृष्ट्वा रजस्वलां नारीमस्माकं यः प्रपद्यते । चतुर्थमपराधन्तु दृष्टं नैव क्षमाम्यहम् ॥
स्पृष्ट्वा तु मृतकं चैव असंस्कारकृतम् वै । पञ्चमञ्चापराधञ्च न क्षमामि वसुन्धरे ।
दृष्ट्वा तु मृतकं यस्तु नाचम्य स्पृशते तु माम् । षष्ठं तं चापराधं वै न क्षमामि वसुन्धरे॥

---

१. भर्तुस्तु वै इति पाठान्तरम् ।

ममार्चनस्य काले तु पुरीषं यस्तु गच्छति । सप्तमञ्चापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥
यस्त नीलेन वस्त्रेण प्रावृतो मां प्रपद्यते । अष्टमञ्चापराधञ्च कल्पयामि वसुन्धरे ॥
ममैवार्च्चनकाले तु यस्त्वसमं प्रभाषते । नवमञ्चापराधन्तं न रोचामि वसुन्धरे ॥११॥
अविधानं तु यः स्पृश्य मामेव प्रतिपद्यते । दशमञ्चापराधोऽयं मम चाप्रियकारकः ॥
क्रुद्धस्तु यानि कर्माणि कुरुते कर्मकारकः । एकादशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥
अकर्मण्यानि पुण्यानि यस्तु मामुपकल्पयेत् । द्वादशञ्चापराधं तु कल्पयामि वसुन्धरे॥
यस्तु रक्तेन वस्त्रेण कौसुम्भेनोपगच्छति । त्रयोदशञ्चापराधं तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥
अन्धकारे च मान्देवि यः स्पृशेत कदाचन । चतुर्दशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥
यस्तु कृष्णेन वस्त्रेण मम कर्माणि कारयेत् । पञ्चदशापराधन्तं कल्पयामि वसुन्धरे ॥
अधौतेन तु वस्त्रेण यस्तु मामुपकल्पयेत् । षोडशन्त्वपराधानां कल्पयामि वरानने ॥
स्वयमन्नन्तु यो ह्यद्यादज्ञानादपि माधवि । सप्तदशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे॥२०॥
यस्तु मात्स्यानि मांसानि भक्षयित्वा प्रपद्यते । अष्टादशापराधञ्च कल्पयामि वसुन्धरे॥
जालपादं भक्षयित्वा यस्तु मामुपसर्पति । एकोनविंशापराधं कल्पयामि वसुन्धरे ॥२२॥
यस्तु मे दीपकं स्पृष्ट्वा मामेव प्रतिपद्यते[1]। विंशकञ्चापराधन्तं कल्पयामि वरानने ॥२३॥
श्मशानं यस्तु वै गत्वा मामेव प्रतिपद्यते । एकविंशापराधन्तं कल्पयामि वसुन्धरे ॥

पिण्याकं भक्षयित्वा तु यो मामेवाभिगच्छति ।
द्वाविंशञ्चापराधन्तं कल्पयामि प्रिये सदा ॥ २५ ॥

यस्तु वाराहमांसानि प्रापणेनोपपादयेत् । अपराधं त्रयोविंशं कल्पयामि वसुन्धरे ॥२६॥
सुरां पीत्वा त यो मर्त्यः कदाचिदुपसर्पति । अपराधं चतुर्विंशं कल्पयामि वसुन्धरे ॥
यः कुसुम्भञ्च मे शाकं भक्षयित्वोपचक्रमे । अपराधं पञ्चविंशं कल्पयामि वसुन्धरे[2] ॥
परप्रावरणेनैव यस्तु मामुपसर्पति । अपराधेषु षड्विंशं कल्पयामि वसुन्धरे ॥ २९ ॥
नवान्नं यस्तु भक्षेत न देवान्न पितॄन्यजेत् । सप्तविंशञ्चापराध कल्पयामि गुणान्विते ॥
उपानहौ च प्रपदे तथा वापीञ्च गच्छति । अपराधमष्टविंशं कल्पयामि गुणान्विते ॥
शरीरं मर्दयित्वा तु यो मामाप्नोति माधवि । एकोनत्रिंशापराधो न स स्वर्गेषु गच्छति॥
अजीर्णेन समाविष्टो यस्तु मामुपगच्छति । त्रिंशकञ्चापराधन्तं कल्पयामि वसुन्धरे ॥
गन्धपुष्पाण्यदत्त्वा तु यस्तु धूपं प्रयच्छति । एकत्रिंशञ्चापराधं कल्पयामि मनस्विनि ॥
विना भेर्यादिशब्देन द्वारस्योद्घाटनं मम । महापराधं जानीयाद्द्वात्रिंशन्तं मम प्रिये ॥
अन्यच्च शृणु वक्ष्यामि दृढव्रतमनुत्तमम् । कृत्वा चावश्यकं कर्म मम लोकञ्च गच्छति ॥
नित्ययुक्तश्च शास्त्रज्ञो मम कर्मपरायणः । अहिंसापरमश्चैव सर्वभूतदयापरः ॥ ३७ ॥
सामान्यश्च शुचिर्दक्षो मम नित्यं पथे स्थितः । निगृह्य चेन्द्रियग्राममपराधविवर्जितः॥

---

१. नवमे दीपकं दृष्ट्वा यो मां स्पृशति माधवीति इति पाठान्तरम् ।
२. मनोरमे इति वा पाठः ।